

Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Бердянський державний педагогічний університет

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ФЕДОРЕНКО ОЛЬГА БОРИСІВНА

УДК 821.161.2-31.09

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТИП КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ
УКРАЇНСЬКОЇ РОМАНІСТИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

10.01.01 – українська література

03 – гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. Б. Федоренко

Науковий керівник:

Козлов Анатолій Васильович,

доктор філологічних наук, професор

Кривий Ріг – 2017

АНОТАЦІЯ

Федоренко О. Б. Тип козака-характерника в художньому світі української романістики другої половини ХХ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.01.01 «Українська література» (035 – Філологія). – Криворізький державний педагогічний університет, Кривий Ріг. Бердянський державний педагогічний університет, Бердянськ, 2017.

Дисертація являє собою першу спробу багатоаспектного вивчення специфіки образу-типу козака-характерника в українському романі другої половини ХХ століття, на підставі чого виявлено три підперіоди його розвитку, що сукупно перетворили цей образ на самостійне літературне явище. Визначено особливості інтерпретації образу-типу характерника у художніх світах романів Н. Рибака, П. Панча, О. Ільченка, Івана Ле, М. Лазорського, Р. Іваничука, В. Малика, В. Кулаковського, П. Загребельного, В. Бровченка, Ю. Мушкетика, Г. Книша, Л. Горлача, А. Химка, В. Чемериса, М. Вінграновського.

У першому розділі «Феномен характерництва в українському культурному дискурсі» надано подальшого розвитку уявленням про процес становлення в українській літературі образу-типу козака-характерника з фольклорних, легендарних, історичних і літературно-художніх свідчень та протообразів.

Проаналізовано етнографічні праці Я. Кухаренка, П. Чубинського, Д. Яворницького, А. Кащенко, Л. Залізняка, В. Сокола, І. Павленко, інших дослідників. Визначено, що поняття «козак-характерник» має джерелами міфологічні пам'ятки, давні військові культи воїна-звіра (воїна-вовка), що пов'язані з ініціаціями, випробуваннями характеру, обряди язичницьких жерців і волхвів Київської Русі, фольклор – і міцно увійшло в науковий обіг.

У народній пам'яті найвизначнішим козаком-характерником залишився непереможний та непередбачуваний кошовий отаман Іван Дмитрович Сірко. Міфопоетичні мотиви, пов'язані з ім'ям Сірка, зміцнюють патріотичний дух і водночас утверджують непересічність характеру запорозького воїна.

Систематизовано знання літературознавців про персонажів-характерників у творах різноманітних жанрів різних літературно-історичних періодів. Дослідники (В. Нарівська, А. Козлов) відзначили передусім міфо-фольклорні витoki літературних образів козаків-характерників, а також особливості їхньої інтерпретації окремими письменниками. Увагу багатьох науковців привертає літературна рецепція образу Івана Сірка. У творах художньої літератури домінують легендарні мотиви характерництва отамана.

Охарактеризовано загальну специфіку реалізації козацької тематики в українській романістиці другої половини ХХ століття. Здійснений огляд дає можливість припустити наявність кількох періодів посилення уваги українських романістів до козаків-характерників. У другій половині ХХ ст. помітно виокремлюються три періоди. Звернення до історичного минулого, до нової героїки у 50–60-ті роки обумовили друга світова війна, повоєнна доба, шістдесятництво. У цей час письменники моделювали національну історію, експериментуючи у формі і належно осмисливши внесок діячів-патріотів (О. Ільченко, Р. Іваничук, М. Лазорський) або дотримуючись соцреалістичних канонів і тогочасної ідеології (Н. Рибак, П. Панч, І. Ле). Сильова неоднорідність літературного процесу 60-х років в Україні обумовлена розвитком соціалістичного реалізму та, водночас, піднесенням національного духу. З повоєнного часу історична тематика переходить в епіцентр вивчення письменників, і впродовж другої половини ХХ ст. провідним жанром історичної прози (і прози взагалі) стає роман.

Далі можна говорити про період «майже мовчання» в часи брежнєвщини у 70-ті роки. Деякі письменники писали «в шухляду» до кращих часів (як-от Ю. Мушкетик роман «Яса», А. Химко – трилогію «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою»).

Відміна цензури після перебудови наприкінці 80-х і здобуття Україною незалежності на початку 90-х років позначилися на культурному, у тому числі й літературному, житті українського народу. Відбувається відкриття і переосмислення чисельних історичних фактів і реабілітація ролі видатних українських діячів-патріотів. Саме в цей час виходять друком романи Р. Іваничука, сповнені національного українського звучання: «Мальви» (повторно) і вперше – «Журавлиний крик» (1988), героєм якого є останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський. Маловідомий історичний факт заслання кошового отамана Івана Сірка до Сибіру включив до художньої канви роману у віршах «Чисте поле» (1990) Л. Горлач, а В. Кулаковський сказав про це у формі спогадів героя свого роману «Іван Сірко» (1992).

Визвольні змагання 80–90-х років спричинили новий спалах інтересу до козацтва. Романісти ґрунтовно вивчають історичні факти, по-новому інтерпретуючи їх – наповнюють образи козацьких провідників філософським змістом, надають можливість героям самим вести розповідь і сповідатися («Я, Богдан» П. Загребельного, «Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка, «Журавлиний крик» Р. Іваничука, «Чисте поле» Л. Горлача, «Іван Сірко» В. Кулаковського, «Северин Наливайко» М. Вінграновського).

Наприкінці ХХ століття письменники надають перевагу художньому вимислу, умовно моделюючи історію прийомами міфу, притчі, казки, порушуючи просторово-часову лінійність і видаючи множинність інтерпретацій минулого. Яскравими прикладами вищесказаного є романи «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського, «Погоня» (1997) Ю. Мушкетика. Допмагаючи поглибити почуття історії та пам'ять історії, історичний роман посилює й розуміння сьогодення.

У другому розділі «Характерники в художніх світах української романістики другої половини ХХ ст.». приділено увагу жанровій природі досліджуваних творів.

Так, історичні романи 40–50-х років характеризуються епічними масштабами теми, соціально-аналітичною направленістю її розкриття. «Переяславська Рада» Н. Рибачка, «Гомоніла Україна» П. Панча, «Хмельницький» І. Ле у процесі втілення задумів переросли в панорамні романи, що жанрово тяжіють до епопеї. Розмах зображених подій спрямований авторами на уславлення Переяславської угоди, що спричинив возз'єднання України з Московською державою.

Саме тому по-новому створений роман «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка з його химерно-фантастичним світобудуванням одержав широкий резонанс у тогочасній літературній критиці. Натомість відвертий акорд любові до України у «Мальвах» (1968) наклав довготривале табу на їхнього автора Р. Іваничука. А через психологічну наповненість сумом за Батьківщиною-Україною роман «Гетьман Кирило Розумовський» (1961) М. Лазорського дійшов до українського читача вже в період визвольних змагань. Тоді повною мірою розкрилися модерні тенденції, започатковані в цей період.

У 80–90-ті роки помітно розвивається модерний історичний роман. Митці намагалися досягнути і передати мотиви вчинків козацьких ватажків, їхній внутрішній світ (роман-сповідь «Я, Богдан» П. Загребельного, «Журавлиний крик» Р. Іваничука, роман-спогад «Чисте поле» Л. Горлача, роман-монтаж «Северин Наливайко» М. Вінграновського). Відповідно до постмодерної традиції В. Бровченко іронічно показав козака Мамаю у віршованому романі «Як Мамай до Канади їздив».

Визначено місце козаків-характерників у структурі українських романів, розкрито образотворчі риси цих персонажів. З'ясовано, що персоналізовані характерники, переважно, стоять у центрі сюжету, однак вони можуть бути і персонажами третього плану, і фонових подій (у романі-епопеї, романі-хроніці, романі-баладі, що помітно у творах 50–60-х років), або, рідше, персонажами другого плану, помічниками героя – Максим Кривоніс (у романі «Гомоніла Україна» П. Панча), Іван Богун, Іван Сулима (у трилогії «Засвіти» А. Химка).

Натомість узагальнені характерники просто допомагають їм. Винятками є образи козака Мамає і Семена Білокобилки (героїв химерних романів «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» О. Ільченка і «Погоня» Ю. Мушкетика), образ козака Мамає – героя алегоричного роману «Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка.

Простежено специфіку функціонування втілень образу-типу характерника у досліджуваних романах. Виявлено закономірності зображення козаків-характерників відповідно до жанру українського роману

У третьому розділі «Поетологічні виміри характерництва в українському романі другої половини ХХ ст.» досліджено художні засоби та прийоми творення образів козаків-характерників, визначено місце цих персонажів у сюжетно-композиційній структурі досліджуваних творів. Визначено поетологічні доміанти українського роману другої половини ХХ століття в аспекті творення образу козака-характерника та виявлено їхню еволюцію відповідно до простежених підперіодів.

Митці художньо трансформують міфологічні уявлення про козаків-характерників як про воїнів-вовків. Так, художніми засобами метафори романісти порівнюють зі звіром Северина Наливайка (героя однойменного роману І. Ле), Богдана Хмельницького («Переяславська Рада» Н. Рибак), Семена Неживого («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського), Івана Сірка («Яса» Ю. Мушкетика), Семена Білокобилку («Погоня» Ю. Мушкетика). У 80–90-ті роки митці спрямовують художні засоби (переважно метафори) на зображення внутрішніх станів козаків-характерників, їхніх думок, почуттів («Яса» Ю. Мушкетика, «Чисте поле» Л. Горлача, «Северин Наливайко» М. Вінграновського).

Здійснено спробу наблизитися до розуміння феномену характерництва і його бачення українськими романістами другої половини ХХ ст. Висновки роботи сприятимуть подальшому дослідженню теми характерництва в різних напрямках сучасної української прози: історичній та дитячій літературі, мережевій прозі, фентезі тощо.

Практичне значення результатів дослідження визначається тим, що вони можуть бути використані при підготовці навчальних курсів з історії української літератури для студентів-філологів, навчальних посібників, змістового наповнення музейних і туристичних екскурсій відповідної тематики.

Ключові слова: козак-характерник, художній світ, романістика, художній образ, жанр, сюжет, тропіка.

SUMMARY

Fedorenko O. B. The type of outstanding Cossack in the fiction world of Ukrainian novel of the second part of the XXth century. – The qualifying scientific work by right of the manuscript.

Dissertation for getting scientific degree of the Candidate of philological sciences for specialty 10.01.01 «Ukrainian literature» (035 – Philology). – Kriviy Rig State Pedagogical University, Kriviy Rig. Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, 2017.

The dissertation represents the first attempt of a multiaspect studying of the outstanding Cossack's image-type specific in the Ukrainian novel of the second of the XXth century. On this basis we identify three subperiods of its development. Together they transformed this image into an independent literary phenomenon. We identify peculiarities of the outstanding Cossack's image-type interpretation in the fiction world of novels of such authors as N. Rybak, P. Panch, O. Ilchenko, Ivan Le, M. Lazorskiy, R. Ivanychuk, V. Malyk, V. Kulakovskiy, P. Zagrebelniy, V. Brovchenko, U. Musketyk, G. Knysh, L. Gorlach, A. Himko, V. Chemerys, M. Vyngranovskiy.

In the first part “Phenomenon of outstandingness in Ukrainian cultural discourse” we give further development of idea as for the process of formation of the outstanding Cossack's image-type in the Ukrainian literature from folk, legend, historical and literary fiction evidence and protoimages. We have analyzed

the ethnographic works of J. Kukharenko, P. Chubinskiy, D. Yavornitskiy, A. Kaschenko, L. Zaliznyak, V. Sokol, I. Pavlenko and others. We identify that the concept of “outstanding Cossack” has its sources in myth-religious monuments, ancient military cults of the warrior-beast (warrior-wolf), which areas sociated with initiations, tests of character, rituals of pagan priests and magicians of Kyiv Rus, folklore – and it has strongly come into scientific use.

In the memory of the people invincible and unpredictable Ivan Dmytrovych Sirko remained as the most important outstanding kossak and chieftain.

Mythopoetic motives connected with Sirko strengthen patriotic spirit and at the same time confirm outstandingness of Zaporizhian warrior`s character.

We systemized knowledge of literary critics as for outstanding kossaks in the works at various genres and different literary-historical period. Researchers (V. Narivska, A. Kozlov) admitted mythofolk sources of outstanding kossaks` literary images and also some peculiarities of their interpretation by some writers. Many scientiests turn their attention to literary reception of Ivan Sirko`s image. Legendary motives of chieftain`s outstandingness dominate in the works of fiction.

We also characterize general specific of realization of Cossack theme in Ukrainian novel of the second part of the XXth century. Our observation gives us opportunity to suggest the existence of several periods with strong attention of Ukrainian novelists to outstanding Cossack. In the second part of the XXth century we can see three periods. Turning back to the historical past, to the new heroic in 50's – 60's was caused by the Second World War, the past-war period, the sixties. At that time writers were modeling national history and experimenting with form and they properly understood the contribution of figures-patriots (O. Ilchenko, R. Ivanychuk, M. Lazorskiy) or following social-realistic canons and ideology of those time (N. Rybak, P. Panch, I. Le). Stylistic variety of literary process in 1960s in Ukraine is based on the development of socialistic realism and at the same time on the growth of national spirit. Since postwar time historical theme comes into epicenter of writers`studing and during the second half of the XX century. Novel becomes leading genre of historical prose (and prose generally).

Further we may speak about the period of “almost silence” in the times of Brezhnev in the 70s. Some writers wrote “in a drawer” for better times (as Y. Mushketyk “Yasa”, A. Hymko – trilogy “Zasvity”, “Between eagles and the moon”, “Ander Savur-grave”). Cancellation of censorship after reconstruction in late 1980s and independence of Ukraine in early 1990s influenced cultural and literary life of Ukrainian people.

Numerous historical facts were discovered and reunderstood and the role of many Ukrainian figures – patriots were rehabilitated.

In this very time some novels of R. Ivanychuk were published. They were filled of national Ukrainian motives: “Mallows” (for the second time) and “Crane cry” (1988). The main hero of which is a chieftain of Zaporizhian Sich Petro Kalnyshevsky. L. Horlach in his novel in poems “Clear field” (1990) includes little-known historical fact of Ivan Sirko’s exile to Siberia. L. Kulakovsky told about it in the form of hero’s memories in his novel “Ivan Sirko” (1992).

The liberation competitions of the 80s – 90s caused a new splash of interest to Ukrainian Cossacks. Novelists deeply studied historical facts. They interpreted them in a new way filling the images of the Cossack leaders by the philosophical content, they give the heroes an opportunity to narrate their stories and confess (“I am Bogdan” by P. Zagrebelniy, “How Mamay went to Canada” by V. Brovchenko, “Crane Cry” by R. Ivanychuk, “Clean field” by L. Gorlach, “Ivan Sirko” by V. Kulakovskiy, “Severyn Nalyvaiko” by M. Vinhranovskiy).

At the end of the XXth century writers prefer fiction contingently modelling history by means of myth, parable, fairy tale. They break spatially-time linearity and show multiplicity of interpretations of the past. Bright examples of this are such novels as “Severyn Nalyvayko” (1993) by M. Vinhranovsky, “Chase” (1997) by Y. Mushketyk. Historical novel helps to deepen the feeling and memory of history and strengthens the understanding of contemporaneity.

In the second part “Outstanding kossaks in the artistic worlds of Ukrainian novel of the second part of the XXth century” we pay attention to the genre nature of Ukrainian novels.

In such way historical novels of 40–50`s are characterized by epic measure of theme, social-analytic direction of its disclosure. “Pereyaslavsk Rada” by N. Rybak, “Ukraine was talking” by P. Panch, “Hmelnytsky” by I. Le in the process of objectification have grown into panoramic novels, which long to epic. Range of events is aimed to glorify Pereyaslavsk agreement, which caused Ukraine and Moscow State unification.

Due to this newly created novel “Kossak people has no end or Mamay and another Girl” (1958) by O. Ilchenko with its chimerical-fantastic world view caused wide resonance in that time literary criticism. Honest accord of love to Ukraine in “Mallows” (1961) by M. Lazorsky reached Ukrainian in the period of liberating competitions. All modern tendencies, which were founded in that period, were fully revealed.

In 80–90`s Modern historical novel were noticeably developed. Artists were trying to understand and convey some reasons for kossaks` chieftains` deeds, their inner world (novel-confession “I am Bohdan” by P. Zahrebelny, “Crane cry” by R. Ivanychuk, novel-memories “Clear field” by L. Horlach, novel-installation “Severyn Nalyvaiko” by M. Vinhranovsky). According to post-modern tradition V. Borovchenko ironically showd kossak Mamay in his novel in poems “How Mamay went to Canada”.

We research identifies the place of the outstanding Cossacks in the structure of Ukrainian novels and reveals image creative features of these characters. We have found out that personalized outstanding kossaks mainly stand in the center of plot, but they also can be third-plan characters of background events (we can see it in novel-epic, novel-chronicle, novel-ballade of 50–60s). More seldom we can see them as second plan heroes, they help main hero – Max Kryvonis (in the novel “Ukraine was talking” by P. Panch), Ivan Bohun, Ivan Sulyma (in the trilogy “Zasvity” by A. Hymko). Generalized outstanding – kossaks simply help them. Some exceptions are images of kossak Mamay and Semen Bilokobylka (heroes of chimeric novels “Kossak people have no end or Mamay and another Girl” by O. Ilchenko and “Chase” by Y. Mushketyk), image of kossak Mamay – hero of allegorical novel

“How Mamay went to Canada” V. Brovchenko.

We explore the specifics of the functioning of the embodiment as for image-type of the outstanding Cossack in the novels. We reveal some rules of depicting of the outstanding Cossacks according to Ukrainian novel genre.

In the third part “Poetological measurements of outstandingness in Ukrainian novel of the second part of the XXth century” we research the artistic means and methods of creation of images of the outstanding Cossacks and identify the place of these characters in the plot composition structure of works. We also identify the poetic dominants of the Ukrainian novel of the second part of the XXth century in the aspect of creating the image of the outstanding Cossack and reveal their evolution as for researched sub-period.

We have made an attempt to understand the phenomenon of outstandingness and its vision by Ukrainian novelists of the second part of the XXth century. Conclusions of the work will encourage further studying of outstandingness theme in different directions of modern Ukrainian prose; historical literature and literature for children, network prose, fantasy, etc.

Practical significance of the results of the research is determined by the fact that they can be used to prepare educational courses on the history of Ukrainian literature for philology students, for tutorials, for meaningful filling of museum and tourist excursions of appropriate subjects.

Key words: outstanding Cossack, artistic world, novel, artistic image, genre, plot, the tropics.

Список публікацій

1. Федоренко О. Б. Оповідання про Сірка / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – К. : Акцент, 2005. – Вип. 21. – Ч. 2. – С. 626–629.
2. Федоренко О. Б. Фольклорні мотиви листа запорожців турецькому султану Мухаммеду IV (на основі епістолярної спадщини І. Сірка) / О. Б. Федоренко //

- Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – К. : Акцент, 2005. – Вип. 22. – Ч. 2. – С. 485–492.
3. Федоренко О. Б. Легендарний мотив непереможності Івана Сірка у романі В. Малика «Таємний посол» / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – К. : Акцент, 2006. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 618–625.
  4. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка в історичних піснях і думах / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – К. : Акцент, 2006. – Вип. 25. – С. 552–556.
  5. Федоренко О. Б. Авторська інтерпретація образу І. Сірка в романі В. Кулаковського «Мартин Пушкар» / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. М. Х. Гуменний. – К. : Акцент, 2007. – Вип. 26. – С. 706–709.
  6. Федоренко О. Б. Тип козака-характерника та його бачення українськими романістами ХХ ст. (до постановки проблеми) / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – К. : Твім інтер, 2007. – Вип. 28. – Ч. 2. – С. 597–607.
  7. Федоренко О. Б. Характерник Мамай у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Ф. Семенюк. – К. : Твім інтер, 2008. – Вип. 31. – Ч. 2. – С. 704–712.
  8. Федоренко О. Б. Мамай-характерник (за романом В. Бровченка «Як Мамай до Канади їздив») / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Ф. Семенюк. – К. : Твім інтер, 2008. – Вип. 32. – Ч. 2. – С. 399–404.
  9. Федоренко О. Б. Інтерпретація типу козака-характерника у трилогії А. Химка «Засвіти» / О. Б. Федоренко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки : зб. наук. статей / гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – № 2. – С. 238–245.

10. Федоренко О. Б. Еволюція поглядів Івана Ле на характерництво у романах «Наливайко» і «Хмельницький» (епопея «Україна») / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Ф. Семенюк. – К. : Твім інтер, 2009. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 415–425.
11. Федоренко О. Б. Прояви характерництва Наливайка в ставленні до жінок (за одноіменним романом Івана Ле) / О. Б. Федоренко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія : Літературознавство / гол. ред. Л. Г. Фрізман. – Х. : ППВ «Нове слово», 2010. – Вип. 1(61). – Ч. 1. – С. 78–83.
12. Федоренко О. Б. Стресові стани козаків як детермінанти проявів їхнього характерництва / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Ф. Семенюк. – К. : Твім інтер, 2010. – Вип. 29. – Ч. 2. – С. 647–652.
13. Федоренко О. Б. «Я, Богдан» П. Загребельного: характер і ознаки характерництва героя / О. Б. Федоренко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія : Літературознавство / гол. ред. Л. Г. Фрізман. – Х. : ППВ «Нове слово», 2010. – Вип. 4(64). – Ч. 2. – С. 116–123.
14. Федоренко О. Б. Особливість характерництва П. Сагайдачного у романі Г. Книша «Обітниця» / О. Б. Федоренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки / гол. ред. В. С. Курило. – 2012. – Ч. 1. – № 3(238). – Лютий. – С. 133–135.
15. Федоренко О. Б. Характерники в романі В. Чемериса «Фортеця на Борисфені» / О. Б. Федоренко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки : зб. наук. статей / гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – № 4. – С. 207–209.
16. Федоренко О. Б. Духовна наснага козаків-характерників (за романом П. Панча «Гомоніла Україна») / О. Б. Федоренко // Літератури світу: поетика,

- ментальність і духовність / гол. ред. А. В. Козлов. – Кривий Ріг : ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. – Вип. 3. – С. 312–319.
17. Федоренко О. Б. Козацька тематика в українській романістиці другої половини ХХ ст. / О. Б. Федоренко // Мова і культура. Науковий журнал / гол. ред. Д. С. Бураго. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2016. – Вип. 19. – Т. 3(183). – С. 207–211.
18. Федоренко О. Б. Характерництво героя роману «Іван Сірко» В. Кулаковського // Science and Education a New Dimention : Philology. – Budapest, 2014. – II (7). – Issue : 34. – С. 90–93.

Додаткові публікації:

19. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка у романі Ю. Мушкетика «Яса» / О. Б. Федоренко // Мова і культура. Наукове видання / гол. ред. Д. С. Бураго. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. 8(96). – С. 105–111.
20. Федоренко О. Б. Характерництво і культура козацтва (на матеріалі романів В. Кулаковського «Северин Наливайко», «Максим Кривоніс») / О. Б. Федоренко // Мова і культура. Наукове видання / гол. ред. Д. С. Бураго. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. 8(120). – С. 238–242.
21. Федоренко О. Б. Схоже та відмінне у діяльності українських характерників та німецьких берсеркерів / О. Б. Федоренко // Україна і Німеччина: етнокультурні, лінгво-дидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – С. 272–278.
22. Федоренко О. Б. Ділові папери козацтва / О. Б. Федоренко // Культура фахового мовлення юриста : зб. матеріалів круглого столу (28 квітня 2010 року / гол. ред. Г. А. Богатирьова. – Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2010. – С. 111–113.
23. Федоренко О. Б. Характерники-пластуни у прозі другої половини ХХ століття / О. Б. Федоренко // Євронаука : зб. наук. праць молодих учених

- України / гол. ред. В. О. Доровський. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2010. – Вип. 7. – С. 213–216.
24. Федоренко О. Б. Образ останнього кошового отамана Петра Калнишевського в романі Р. Іваничука «Журавлиний крик» / О. Б. Федоренко // Людина – суспільство – держава. Права та обов'язки: історія питання та сучасний стан : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2016 року. – Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2016. – С. 72–74.
25. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка в фольклорній культурі України (як постановка проблеми) / О. Б. Федоренко // Язык и межкультурные коммуникации : сб. науч. ст. / отв. ред. В. Д. Стариченок. – Минск : БГПУ, 2007. – С. 321–322.
26. Федоренко О. Б. Жанрові особливості моделювання світу козаччини в українському романі другої половини ХХ ст. / О. Б. Федоренко // Беларуская літаратура ў культурнай прасторы сучаснага грамадства : матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі да 120-годдзя з дня нараджэння Кандрата Крапівы, Мінск, 3–4 сакавіка 2016 г. / Цэнтр даследаванняў бел. культуры, мовы і літ. Нац. акадэміі навук Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 259–262.
27. Федоренко О. Б. Казацкая тематика в украинской романистике второй половины ХХ в. / О. Б. Федоренко // Першы міжнародны навуковы кангрэс беларускай культуры : зборнік матэрыялаў, Мінск, Беларусь, 5–6 мая 2016 г. / гал. рэд. А. І. Лакотка ; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 815.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕН ХАРАКТЕРНИЦТВА В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ.....	24
1.1. Характерництво в українській фольклорній культурі	24
1.2. Літературно-художня і критична рецепція образу характерника.....	35
1.3. Козацька тематика в українській романістиці другої половини ХХ ст.....	46
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРНИКИ В ХУДОЖНІХ СВІТАХ УКРАЇНСЬКОЇ РОМАНІСТИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.	69
2.1. Жанрові особливості романного моделювання світу козаччини.....	69
2.2. Характерництво в структурах українських історичних романів.....	83
2.3. Образотворчі риси козака-характерника: досвід української романістики другої половини ХХ ст.	107
Висновки до розділу 2.....	126
РОЗДІЛ 3 ПОЕТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ХАРАКТЕРНИЦТВА В УКРАЇНСЬКОМУ РОМАНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.	129
3.1. Фольклорна тропіка в зображенні козака-характерника.....	129
3.2. Оповідальні риси українського роману про козаків	142
3.3. Сюжетно-композиційні особливості досліджуваних творів.....	160
Висновки до розділу 3.....	180
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	187
ДОДАТКИ.....	247

ВСТУП

Історія української романістики другої половини ХХ століття позначена сплеском уваги до соціально-політичних, духовно-естетичних та національно-культурницьких рухів доби козаччини, якими започатковувалася державотворча парадигма художніх шукань і знахідок української літератури – і давньої, і модерної.

Художнє учора і прийдешність зберігають і безперервно поглиблюють свої онтогенетичні зв'язки не лише тому, що вони об'єднані одною мовою і що формують цілісний у своїй духовній спадкоємності читацький загал, а й тому, що сам по собі художній поступ є наслідком щостоліття повнішої реалізації досягнень, тенденцій, конкретнотематичних і загальноестетичних новацій, чия коренева система належить віддаленому, а часто й доволі далекому минулому. Як-от козаччина, чие формування як певного військового інституту і певної людської спільноти припадає на часи приналежності багатьох українських земель і державної автономії з відповідною назвою до Великого князівства литовського.

Культурницька і юридична самостійність громадського життя України XV–XVI ст. зберігала свою націєтворчу потугу й у часи дедалі бруталніших посягань на козацькі та селянські вольності з боку королівської Польщі, що зрештою і призвело до повстання під проводом Северина Наливайка, до феномену Хмельниччини, до Гайдамаччини, до загарбання і покріпачення українських земель Московією. Реєстрове козацтво і окрема козацька держава – Запорізька Січ на кінець XVIII ст. перестали існувати. Проте це не позначилося на повносілому існуванні козацтва літературного. Воно – як тема, як ідейно-художній моноліт, як системне утворення історієграфічного, фольклорного, поетичного, прозового, драматургічного, театрального походження – розросталося, мужніло, ставало загальнокультурним набутком всеєвропейської ваги і розголосу. Вольтер, Дж. Байрон, В. Гюго, К. Рилєєв, О. Пушкін, Ю. Словацький, Р. Рільке, Б. Брехт зверталися до подій і постатей героїчної української минувшини як до взірцевих зразків переважно романтичного ідеалу

вірності, відданості, любові до рідної землі та рідноземних засад духовності.

Слід зауважити, що по мірі мужніння й розвитку нової та новітньої української літератури тема козаччини брала на себе щораз важчий вантаж функції державоствердження, а тому була переслідувана і царатом, і репресивними ідеологічними настановами тоталітарного походження. І хоч незалежницька тематика не є предметом цього дослідження, саме вона складає підтекстовий змістовий фундамент для смислових висот творів з героями, які ведуть свій рід від козака Мамає, від кошового Сірка, від десятків героїв непереможного волелюбного чину. Є чимало підстав твердити, що вражаюча принадність саме цих літературних персонажів і майстерна художня переконливість утілених ними психологічних типів та характерів робить українську літературну козаччину не лише цікавою, а й потрібною для читацької громади і наступних поколінь україномовного письменства.

Звернення українських прозаїків до козацької тематики в умовах суттєво обмеженого доступу до джерел вимагало осмислення фабул, образів і деталей переважно фольклорного походження. Звідси походить значна вага в їхніх творах домислу та наявність певних повторів, на що вказували В. Чумак, В. Нарівська, А. Шпиталь, О. Проценко, Н. Горбач, Л. Ромащенко, Н. Бернадська, А. Козлов, Н. Зайдлер, Н. Щербан, інші дослідники. Отже, художні світи української романістики другої половини ХХ століття, поєднані між собою та з фольклором специфічними інтертекстуальними зв'язками, чіткіше вияскравлюють застосовувані засоби і прийоми та загалом індивідуальні риси авторського стилю.

Важливою частиною суттєво міфологізованого світу козаччини є характерництво – унікальна здатність воїнів володіти своїми емоціями та виявляти у надзвичайних ситуаціях неабияку силу духу, досягати особливого стану невразливості до зброї, сприймати думки і настрої супротивника, копіювати поведінку тварин, перевтілюватися. Початок його більше чи менше наукового осмислення – такого, що виходить за межі етнографічної описовості, – припадає на межу ХХ і ХХІ століть [150; 518; 443; 349; 451; 188;

204; 39], натомість художнє опрацювання – спершу фольклорне, а згодом і літературне – нараховує кілька століть.

Ставши частиною художнього світу українського роману другої половини ХХ століття, образ козака-характерника мусив зазнати незначних трансформацій у порівнянні зі своїм фольклорним прототипом, щоб лишатися пізнаваним читачами, які, звісно ж, не мали змоги сформувавши його із власного життєвого досвіду. Отже, у цих літературно-художніх умовах його цілком можна розглядати як до певної міри сталий тип, здебільшого фольклорного походження.

Проте з часом ситуація міняється. Накопичення прикладів художніх утілень образу козака-характерника та, відповідно, їх рецепцій зумовлює ускладнення і його самого, і його зв'язків із художнім світом твору. Це, своєю чергою, спричинює перетворення на відповідних рівнях поетики: від тропіки до наративно-композиційних пластів – і формування нових рис авторських стилів.

Багатоаспектне вивчення того, як образ-тип козака-характерника входить у художній світ роману відповідної тематики, як змінюється сам із часом і які зміни в художньому творі викликає, дає можливість зрозуміти деякі аспекти розвитку українського історичного роману другої половини ХХ століття.

З огляду на такі основні аргументи, важливість і **актуальність** обраної теми дослідження є повністю обґрунтованими.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота здійснена на виконання завдань комплексної програми науково-дослідної лабораторії «Духовність літератури» і програми наукової роботи кафедри української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету «Аналіз твору літератури». Тему дисертації затверджено Вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 11 від 14.06.2007), засіданням Бюро наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина і сучасна художня література» (протокол № 5 від 18.12.2007).

Мета дослідження: шляхом аспектно-зіставного аналізу художніх образів

козаків-характерників в українських романах другої половини ХХ ст. визначити специфіку їхнього функціонування в художніх світах цих творів.

Безпосереднім **об'єктом** вивчення є романи «Переяславська Рада» (1953) Н. Рибачка, «Гомоніла Україна» (1954) П. Панча, «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка, «Наливайко» (1940; друга редакція 1953) і трилогія «Хмельницький» (1957–1964), що складають епопею «Україна», Івана Ле, «Гетьман Кирило Розумовський» (1961) М. Лазорського, «Мальви» (1968), «Журавлиний крик» (1989), «Орда» (1992) Р. Іваничука, «Таємний посол» (1977), «Чумацький Шлях» (1993) В. Малика, «Северин Наливайко» (1978), «Максим Кривоніс» (1983), «Іван Сірко» (1992) В. Кулаковського, «Я, Богдан» (1983) П. Загребельного, «Як Мамай до Канади їздив» (1984) В. Бровченка, «Яса» (1987), «Погоня» (1997) Ю. Мушкетика, «Обітниця» (1989) Г. Книша, «Чисте поле» (1990) Л. Горлача, трилогія «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою» (1990–1993) А. Химка, «Фортеця на Борисфені» (1993) В. Чемериса, «Северин Наливайко» (1996) М. Вінграновського. Головними критеріями добору творів для безпосереднього текстуального вивчення стали їхні тематика, склад і специфічні риси персонажів, репрезентативність та цілісність літературно-історичного періоду.

Предметом дослідження обрано специфіку художньої інтерпретації образу-типу козака-характерника в романістиці України другої половини ХХ ст.

Поставлена мета передбачає реалізацію таких основних **завдань**:

- систематизувати фольклорні та історичні аспекти формування образу козака-характерника;
- охарактеризувати загальну специфіку реалізації козацької тематики в українській романістиці другої половини ХХ століття;
- простежити особливості інтерпретації образу-типу характерника авторами та специфіку функціонування його втілень у досліджуваних романах;
- спостерегти головні поетологічні тенденції та індивідуальні авторські стратегії зображення козака-характерника.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають історико-літературні праці В. Дончика, М. Сиротюка, В. Чумака; вивчення жанрово-поетологічних вимірів романістики М. Бахтіним, Н. Бернадською, Л. Ромащенко; праці з дослідження козацького фольклору Л. Залізняка, І. Павленко, Ю. Фігурного, Д. Яворницького; концепції образу людини в літературі Г. Ключека, А. Козлова, В. Нарівської.

Дослідження виконане в річищі історико-літературного підходу із застосуванням таких **методів**: систематичного огляду праць при з'ясуванні стану розробки проблеми; аспектно-зіставного аналізу обраних романів при вивченні втілень образу козака-характерника; поетологічного аналізу та його підвидів (вивчення тропіки, стилю, наративних, композиційних стратегій). Фрагментарно використано культурно-історичне (при з'ясуванні фольклорних та історичних джерел, а також специфіки української романістики другої половини ХХ ст.) та культурологічне вивчення літературного творення образів козаків-характерників, елементи біографічного методу, психологічного методу, компаративістичного методу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

- надано подальшого розвитку уявленням про процес становлення в українській літературі образу-типу козака-характерника з фольклорних, легендарних, історичних і літературно-художніх свідчень та протообразів;
- уперше здійснено спробу багатоаспектного вивчення специфіки образу-типу козака-характерника в українському романі другої половини ХХ століття, на підставі чого виявлено три підперіоди його розвитку, що сукупно перетворили цей образ на самостійне літературне явище;
- уперше крізь жанрові ознаки твору визначено роль і місце козака-характерника в художньому світі роману, означено палітру письменницьких прийомів його формування або ж уведення в сюжет;
- уперше визначено поетологічні домінанти українського роману другої половини ХХ століття в аспекті творення образу козака-характерника та виявлено їхню еволюцію відповідно до простежених підперіодів.

Практичне значення результатів дослідження визначається тим, що вони можуть бути використані при підготовці навчальних курсів з історії української літератури для студентів-філологів, навчальних посібників, змістового наповнення музейних і туристичних екскурсій відповідної тематики.

Апробація основних положень і результатів дослідження здійснювалась у формі виступів і повідомлень на міжнародних наукових конференціях «Мова і культура» (Київ, 19–23 червня 2006 р., 23–27 червня 2008 р., 20–23 червня 2016 р.), «Мова і міжкультурні комунікації» (Мінськ, 25–27 квітня 2007 р.), «Актуальні проблеми філології та перекладознавства» (Хмельницький, 19–20 квітня 2007 р.), «Мультилогос літератур світу» (Кривий Ріг, 7–8 травня 2010 р.), «Максім Танк у диялогу славянських літаратур: традиції, навітарства, нацыянальная адметнасць» (Мінськ, 17–18 вересня 2012 р.), «Літератури світу: поетика, ментальність, духовність» (Кривий Ріг, 18–19 жовтня 2013 р.), «Актуальні проблеми філології та лінгвістики» (Будапешт, 31 жовтня 2014 р.), «Білоруська література в культурному просторі сучасного суспільства» (Мінськ, 3–4 березня 2016 р.), на міжнародному науковому конгресі білоруської культури (Мінськ, 5–6 травня 2016 р.); на Всеукраїнських науково-теоретичних конференціях «Українська література: духовність і ментальність» (Кривий Ріг, 14–15 жовтня 2005 р., 20–21 жовтня 2006 р., 12–13 жовтня 2007 р., 17–18 жовтня 2008 р., 16–17 жовтня 2009 р.), «Українська література в контексті світової літератури» (Одеса, 18–19 травня 2007 р.), «Література та історія» (Запоріжжя, 9–10 жовтня 2008 р., 14–15 жовтня 2010 р., 18–19 жовтня 2012 р., 2–3 жовтня 2014 р., 6–7 жовтня 2016 р.), «Україна і Німеччина: етнокультурні, лінгво-дидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи» (Кривий Ріг, 15 травня 2009 р., травень 2010 р.), «Слобожанщина: літературний вимір» (Луганськ, 24 лютого 2012 р.), у Довженківських читаннях «Олександр Довженко і українська культура: історія, традиції, сучасність» (Глухів, 25–26 вересня 2013 р., 23–24 жовтня 2014 р., 27–28 жовтня 2016 р.), «Запорожжя в гуманітарному дискурсі» (Запоріжжя, 8–9 жовтня 2015 р.), «Людина. Суспільство. Держава» (Кривий Ріг, 28 жовтня

2016 р.); на наукових і науково-практичних конференціях Національного транспортного університету (Київ, 2009–2016 рр.), на міжвузівських науково-практичних конференціях «Євронаука» (Кривий Ріг, 23 квітня 2010 р., 15 квітня 2011 р.), на засіданні круглого столу «Культура фахового мовлення юриста» (Кривий Ріг, 28 квітня 2010 р.); на щорічних звітних наукових конференціях, на аспірантських семінарах КДПУ (2005–2014 рр.).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 27 статей, 17 із яких – у фахових виданнях України і 1 – у закордонному періодичному виданні.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (595 найменувань) і додатків. Загальний обсяг роботи 252 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ФЕНОМЕН ХАРАКТЕРНИЦТВА В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ

1.1. Характерництво в українській фольклорній культурі

Українське козацтво не тільки сконцентрувало в собі духовність нашого народу і перш за все ідеї консолідації української нації, її незалежності та самостійності, а й стало найактивнішим реалізатором цих, справді одухотворених, прагнень і задумів. Тож не дарма серед козаків були люди не лише особливої вдачі, а й особливої самовідданості в боротьбі за високі ідеали українців. А надзвичайна і постійна напруга козака-воїна породжувала й унікальні здібності – люди відкривали в собі, окрім надзвичайної сили, ще й надзвичайні можливості, чим дивували не лише ворогів, а й саме козацтво. Так формувалися воїни-козаки з унікальними характерами, рисами, здібностями – характерники.

Образ унікального воїна існує в літературі різних країн. Так, у міфах Давньої Греції (II – I тис. до н.е.) розповідається про героїв (Геракла, Ахілла та інших), наділених надзвичайними здібностями [237]. Тобто обожнювалися незвичайні люди, що помітно виокремлювалися серед інших. Приписування магічної сили успішним людям було і в багатьох інших народів (культ «мана» у меланезійців [159, с. 38] тощо). У давньоіранській пам'ятці «Авесті» (VII–VI ст. до н.е.) сказано, що воїни Туса, Йоїшта, Кавай Віштаспа, інші просили богів, щоб подарували їм здібності (фізичні або інтелектуальні), завдяки чому вони здобували перемогу [10, с. 268, 273, 278]. Особлива каста воїнів-кшатріїв згадується в давньоіндійському епосі «Махабхараті» (IV–III ст. до н.е.), там же говориться про природну даність їхніх здібностей і рис характеру [10, с. 486]. А давньокитайські філософи, автори пам'ятки «Гуань-Цзи» (IV ст. до н.е.), високо цінували людей із потужною волею – «вмілих майстрів», здатних зосередити думки навіть у моменти вищого напруження й досягнути істину («далеке буде пізнане як близьке») [121, с. 32]. Пізніше Ібн Сіна (Авіценна) у книзі «Вказівки

і настанови» (прибл. 1035–1036 pp.), говорячи про унікальних людей, підкреслює можливість пояснити їхні незвичайні діяння, «виходячи із законів природи» [158, с. 373]. Для прикладу він зазначає, що «містики» могли вимолити для людей дощ або зцілення, наслати затемнення чи землетрус, підкорювати звірів та інше [158, с. 379–380].

Головною причиною появи культурного феномена характерництва дослідники вважають безмежну віру воїнів у допомогу їм тотемів-заступників. Під час бою воїни здобували непереможність у процесі ініціацій, що було пов'язано з культом вовка, ведмедя як священних тварин [368; 245, с. 410–411, 490; 315, с. 113; 40, с. 185; 39; 260; 43; 204, с. 29; 297, с. 128–130].

У європейській історіографії та літературі такі воїни теж згадуються – це воїни-берсеркери [150, с. 41; 153, с. 126; 81, с. 15]. За словником, «берсеркер: “одягнений у ведмежу шкуру”; у північній сазі – воїн із силою та дикістю ведмедя; у переносному значенні – людина з незвичайною силою, несамовита і непереможна у бою» [594, с. 750]. Дослідивши ініціацію німецьких берсеркерів, Ф. Кардіні розповідає, що цих доблесних воїнів виокремлюють «люта відвага і невпинна воїнська сила»; такі войовники проявляють у бою надзвичайну «“харизму”, тобто сакральну-магічну силу, своєрідну “ману”» [193, с. 109–110]. Далі історик пояснює, що після «перетворення» (ритуального і психоповедінкового) на звіра («перемоги» над ним), воїн наче одержує силу і могутність хижака, «втілюється» в ньому [193, с. 112–113]. На думку А. де Сузнель, «людина, яка подолала лева у собі й зодяглася – як Геркулес – у його шкуру, зуміла приборкати психічний характер своїх поривань <...> і привести їх до функції світла» [448, с. 356, 241–242]. Тобто процес ініціації означає, що подолавши «тварину» перш за все в собі, вдосконалюючись, можна досягти найвищих рівнів духовності.

Нагадаємо, що непереможний герой північного циклу кельтських ірландських саг Кухулін володів здібністю входити у стан бойової люті, зазнавав метаморфози берсеркера [153, с. 385]. У кельтських сагах про берсеркера Кухуліна і в українських легендах про кошового-характерника Івана Сірка

перегукуються схожі мотиви. Так, друге (набуте) ім'я кельтського героя «Кухулін» (тобто «Пес Кулана» [153, с. 80; 154, с. 122]) та прізвисько Сірка («Собака сірої масті» [431, с. 128]) мають виразну тотемічну етимологію. Більше того, герої отримали їх завдяки тим здібностям, які здобули у процесі випробувань [150, с. 42]. Сказане стосується і героя стародавнього германського епосу Беовульфа («давньоангл. Beowulf – “бджолиний вовк”, тобто “ведмідь”» [296, с. 168]).

Дослідники проводять етимологічні та історичні (просторово-часові) паралелі між українськими козаками-характерниками і незвичайними воїнами інших народів: скандинавськими берсеркерами й ульфхеднарами, ірландськими феніями, білоруськими велетами (волатами, лютичами або лютинами). Так, схожими у їхніх рисах і здібностях є унікальні вміння володіти своїми емоціями та виявляти в екстремальних ситуаціях рідкісну силу духу, уміння скопіювати поведінку тварин («перевтілюватися» в них), уміння «розуміти» думки, настрої супротивника [455, с. 15–17; 165, с. 20; 154, с. 123]. Вивчення явища характерництва допоможе пояснити прадавнє походження воєнного мистецтва, з'ясувати джерело зародження та творення козацтва [204, с. 23].

Так, ще в першій половині XIX ст. в етнографічній праці «Пластуни» (1838) Я. Кухаренко розкрив, переважно, набуті риси та вміння козаків-характерників: «Пры пластунахъ булы охочи хлопци, пры ныхъ вони й зросталы, а вывчившысь характера, робылысь пластунамы» [238, с. 89]. Таких козаків вирізняли надзвичайно висока спостережливість і вміння застосовувати погодні умови собі на користь [238, с. 91], швидкість і влучність, уміння скопіювати поведінку та голоси птахів і тварин: «Справжній пластунъ загавка якъ лысыця, <...> завые вовком, забреше собакою. Жодень пластунъ хочь одно, або двое зъ такихъ удачь въ соби мае» [238, с. 91–94]. Процесуально-результативну діяльність пластунів розкрив Т. Каляндрук, визначивши особливі риси цих козаків-характерників – надзвичайну силу, витривалість і терпеливість, здатність використовувати явища природи задля лікування [189, с. 27, 29, 62].

Д. Яворницький у праці «Історія запорозьких козаків» (1892) подав відомості про характерників, наслідуючи фольклорну традицію. Зокрема, історик написав про невразливість козаків-характерників до вогню, води та зброї, уміння застосовувати психологічний вплив на ворога, розповсюджуючи чутки і небилиці про їхню надлюдську силу [587, с. 236]. Про це писали й інші дослідники [259, с. 82]. Д. Яворницький також зауважив, що козаки-характерники могли досить довго знаходитися під водою і навіть якийсь час жити на дні річок, бачити на недосяжні для інших відстані, володіли магічно-чаклунськими здібностями – перекидатися й перетворювати інших людей на тварин, птахів і рослин тощо [587, с. 236]. Крім того, козаки-характерники знаходили вихід із будь-яких скрутних ситуацій: «ловили ворожі кулі», «силою своїх галдовницьких слів примушували бусурманів рубати один одного», «виходили сухими з води», жили дуже довго [450, с. 331–333; 519, с. 59–60; 518, с. 45–46].

І. Павленко дослідила часопросторовий аспект сприймання характерництва, зазначивши, що в легендах розповідається про потаємні можливості запорожців: вони, з погляду оповідачів, набагато потужніші за їхні власні, а тому і діяння вагоміші, і небувале для сучасників сприймається як належне для героїв минулих часів [349, с. 113]. У легендах про всезнаючих чаклунів-характерників науковець побачила архетип «мудрого старого» (відповідно до вчення К. Юнга) [349, с. 107], однак не можна погодитися з думкою авторки, що запорозьке характерництво «зводиться» лише до нього. На основі легенд І. Павленко визнала наявність характерництва у представників інших верств населення (гайдамаків, чумаків), натомість селянам воно зазвичай не притаманне [349, с. 108].

П. Чубинський, збираючи матеріали в науковій етнографічно-народознавчій експедиції 1869 року в Проскурівському повіті Подільської губернії записав народне тлумачення поняття «характерник»: «Це – чаклун, для якого не існує ніякої небезпеки, завдяки багатьом замовлянням, котрі він знає. Вбити його можна лише срібною кулею, над якою попередньо прочитано

дванадцять літургій» [552, с. 206]. Це визначення було включене В. Войтовичем до сучасної «Антології українського міфу» (2007) [11, с. 314]. Про те, що люди наділяли характерників містичними властивостями, писали й інші дослідники [1, с. 222; 152, с. 26–28; 367, с. 168]. М. Попович проводить аналогії між уміннями козаків-характерників і шаманськими практиками входження в особливий стан, при якому можливе «приборкання» вогню або відкривається яснобачення [367, 169]. В. Ятченко також помітив, що народна рецепція козаків-характерників нагадує шаманство: вони здатні до «перевтілень», невразливі до зброї тощо [591, с. 234]. За М. Мамардашвілі, «цивілізація передбачає <...> і наявність у собі клітин незнаного. Якщо не залишити люфту прояву не зовсім знаного, цивілізація, як і культура <...> зникають» [543, с. 327]. Так, у культурі козацтва саме характерництво й досі залишається таємничим («незнаним») явищем. І, на основі твердження М. Мамардашвілі, можна зробити висновок: характерники зберігали особливу культуру козаків.

Тому навіть у сучасних виданнях про козацтво подані поняття про характерників як про людей з «надприродними» можливостями. «Характерник, галдовник – чаклун, чарівник, людина, що має надприродні здібності» – таке тлумачення представив В. Чабаненко у виданні «Українське козацтво: мала енциклопедія» (2006) [473, с. 604]. Дане визначення подає й історик Ю. Мицик [302, с. 24]. В. Чабаненко підкреслив неоднозначне ставлення до характерників: у військово-тактичній справі їх цінували, а в побуті їх просто боялися й цуралися, оскільки вважалося, що вони пов'язані з нечистою силою [473, с. 604]. Про це писали й інші дослідники [349, с. 108]. Натомість І. Каганець побачив козаків-характерників, передусім, із релігійної точки зору як прояв «боголюдського архетипу» [184, с. 103]. Науковці пояснюють: такі уявлення сформувалися через те, що козаки-характерники досягали надзвичайних успіхів у розвитку внутрішніх сил і можливостей, тому й були непереможними в бою [398, с. 193; 443, с. 135].

Однією зі спроб сформулювати категорію «характерництво» можна назвати працю Б. Сушинського «Всесвітня козацька енциклопедія» (2007). Але і

тут простежується невідповідність понять. Так, автор наголошує то на набутих уміннях козаків-характерників («Козаки-характерники (козаки-кіри) – спеціально підготовлені козаки, які володіли спеціальними знаннями, принципами та методиками фізичного і духовного перевтілення» [451, с. 195]), то на їх генетично закладених екстрасенсорних здібностях: «Характерник (галдовник) – “характерниками” називали козаків, які були, як би ми тепер сказали, екстрасенсами; уміли “заговорювати” рани, вводити в оману ворога й, очевидно, володіли сильним гіпнозом» [451, с. 484].

В. Чумаченко переконаний, що козаки-характерники (або «воїни-кіри») могли входити в особливий психофізичний стан «поширеного» («екстрасенсорного») сприйняття всесвіту («надсприйняття») [556, с. 5, 202]. Тоді козаки-характерники проявляли надзвичайну духовну силу – неабияку витримку в походах, рідкісну сміливість у битвах і неймовірну мужність при катуваннях, долаючи зі сміхом муки і смерть [367, с. 169; 516, с. 101]. Засвоївши складну систему психофізичної підготовки, українські характерники унікально розвивали силу духу – розумом і волею опановували власні інстинкти й емоції [189, с. 32, 151; 188, с. 179; 345, с. 48]. При цьому козаки проявляли незвичайну (характерну) поведінку, унікальні риси характеру, своєрідність у мовленні, зовнішності та в цілому в «овіяній духом істинності, постанови себе у житті» [556, с. 16]. На цей аспект характерництва звернули увагу й інші дослідники [204, с. 28; 467, с. 217].

Розкриваючи таємниці бойових мистецтв України, Т. Каляндрук теж акцентує надзвичайні екстрасенсорні здібності характерників (навіювання, гіпноз, яснобачення, телепатія), що допомагали як для зцілення поранених, так і для перемоги над ворогом [189, с. 30; 188, с. 29]. Про це писав і М. Дмитренко [114, с. 201]. В. Чумаченко відзначає своєрідність психіки козаків-характерників, що формувалася і особливо яскраво виявлялася в екстремальних умовах смертельної загрози, оскільки саме вони – щонайперші надійні оборонці рідної Батьківщини. Надзавданням запорозьких козаків-характерників було навчитися керувати власним життєвим шляхом [556, с. 15, 16].

Відповідно, А. Клос розуміє «характерництво» як особливий, саме військовий різновид визначних умінь і навиків винятково талановитих і здібних людей [204, с. 24]. Невразливість козаків-характерників до куль та іншої зброї дослідник пояснює надзвичайною швидкістю рухів і блискавичністю їхньої реакції – здавалося, характерники справді щезали, зсуваючись з лінії ворожого нападу [204, с. 33].

Т. Каляндрук подає й саме поняття «характерник», виводячи його значення від поняття «характер»: «... характерник – це воїн, який володіє своїм психічним станом, волею і завдяки цьому може впливати на волю інших людей»; «за допомогою спеціальних тренувань оволодів своїм духом – “характером” і займає певний сан (посаду) в козацькій військовій ієрархії» [189, с. 33]. На це звернули увагу й інші дослідники [39, с. 185]. З цього приводу І. Павленко відзначила, що козак здобував особливі характерницькі здібності у процесі обрання його кошовим отаманом: свідомо «народжуючись», він переходив до вищої військової жрецької касті [349, с. 119; 350, с. 245]. Т. Каляндрук наголошує і на важливості випробувань характеру, які мав пройти ініціант [189, с. 37].

У народній пам'яті найвизначнішим козаком-характерником залишився непереможний та непередбачуваний кошовий отаман **Іван Дмитрович Сірко**. Так, якщо інших ватажків (Семена Палія і Петра Сагайдачного) у фольклорі наділено епітетом «славний», то Іван Сірко – «славний із славних» [349, с. 114].

У фольклорному дусі про кошового-характерника Сірка згадували історики ХІХ ст. Д. Бантиш-Каменський («История Малой России ...», 1842 [23, с. 315]), С. Мишецький («История о козаках запорожских», 1847 [311, с. 6]), Н. Марковін («Очерк истории запорожского козачества», 1878 [288, с. 64]), Д. Яворницький («История запорожских козаков», 1895 [585, с. 489]), визнаючи його величезний вплив на ворогів. Так, Д. Бантиш-Каменський, посилаючись на «Історію Русів» [217, с. 173, 174], писав, що Сірко був хоробрим, підприємливим, цураючись корисливості, вигравав битви навіть на чолі малого війська, тож татари, утікаючи, називали кошового «руським шайтаном

(чортом)», лякали його йменням своїх дітей, однак у спірних питаннях між собою зверталися до нього, вважаючи – «що скаже Сірко, так тому і бути» [23, с. 315]. Історики ХІХ ст. також указали на авторитет, харизму і навіть сакральність Сірка після його смерті: у легендах і переказах розповідається про запорожців, які возили із собою тіло ([311, с. 6; 288, с. 64; 585, с. 439]) і руку ([585, с. 439]) отамана задля слави і перемоги.

Здатність Сірка впливати на перебіг подій і після смерті дослідники вже зауважували [114, с. 201; 439, с. 14; 349, с. 114, 115, 118]. Наприклад, І. Павленко визнала розповсюдженість і функціонування легенд про надзвичайність Сірка, образ якого зазнав міфологізації, оскільки козаки вірили в його посмертний вплив на важливі перш за все воєнні справи [349, с. 114]. Підкреслюючи особливу сакральність Сірка саме у фольклорі («У легендах, <...> рука Сірка перетворилася на своєрідний військовий фетиш, символ, що надихав перед боєм та був запорукою успіху» [349, с. 115]), І. Павленко пояснює поширений мотив Сірка-Праворучника: за життя правою рукою Сірко тримав зброю, і навіть після смерті його рука помагала козакам [349, с. 118]. Міфопоетичні мотиви, пов'язані з ім'ям Сірка, зміцнюють патріотичний дух і водночас утверджують непересічність характеру запорозького воїна [349, с. 121]. Тож, проаналізувавши епічні твори фольклору про походження запорожців, науковці виокремили легендарний мотив характерництва, що виступає засобом ідеалізації січового братства й аргументує його непереможність [349, с. 139; 397, с. 19].

А. Кащенко в публіцистично-історичній праці «Оповідання про славне Військо Запорозьке низове» (1917), переказуючи прозові фольклорні твори про козаків, виокремлює Івана Сірка як «великого» характерника, наділеного екстрасенсорними здібностями – «замовляти ворожі кулі, одводити ворогам очі й таке інше» [197, с. 203].

В історичних есе «Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців ХV–ХІХ століть» (1998) Б. Сушинський підкреслює неабияку волю Івана Сірка, завдяки чому отаман міг підкорювати собі козацьку

спільноту, заговорювати поранення, виживати і залишатися невразливим за надскладних обставин, що не під силу іншим [452, с. 541]. Це відзначив і В. Смолій [436, с. 152]. А вивчаючи образ Івана Сірка в народній творчості, Н. Щербан з'ясувала, що рисами характеру цього легендарного героя є надзвичайна сила, спритність, кмітливість, характерництво, відданість Україні та народові [579, с. 3]. Тому пам'ять про характерництво кошового Івана Сірка зберігається і в XXI столітті – люди й сьогодні вшановують його «сторожову» могилу. Про це В. Чемерис розповідає у своїй статті, зокрема – історію перепоховання славетного кошового: «І тоді в Капулівці пронісся клич дзвоном на сполох: не віддамо Сірка! Та й допоки ж тривожити його кості? А Сірко не просто отаман, а – характерник. До тих, хто прийде до нього зі злом, він злом і віддячить» [548, с. 148].

Фольклорний образ отамана-характерника, чаклуна і перевертня І. Сірка сформувався під впливом міфологічного культу воїна-звіра, образу святого Юрія (покровителя вовків). «Перевтілення» Сірка обумовлене потребою здійснити важливу воєнну місію. Простежуючи еволюцію образу Сірка, науковці вбачають його прообразами віщого Олега, Всеслава Полоцького (за часів Київської Русі), а наступником – Семена Палія, підкреслюючи, що саме в українській культурі ці образи воїна-звіра і чаклуна-характерника сприймаються позитивно і героїзовані [150, с. 42–43; 519, с. 61; 349, с. 117; 350, с. 245; 368, с. 7; 204, с. 29; 444, с. 31]. Тож дослідники (Л. Залізняка, А. Поцелуйко) твердять про спадкоємність образу козака-характерника від стародавнього культу воїна-звіра прямо від культури Київської Русі [150, с. 42; 149, с. 163; 368, с. 15].

В. Сокіл визначив, що найвідомішими характерниками у фольклорі є кошовий отаман Іван Сірко та фастівський полковник **Семен Палій** – вони, за легендами, від народження наділені чарівною силою [439, с. 14]. А І. Павленко зацентрувала бачення цих козацьких ватажків-характерників як добротворців: у легендах народ висловив свої сподівання на появу героя-помічника в потрібний час [349, с. 111, 113]. Як і Сірко, Семен Палій зображений непереможним у бою

[14, с. 189], що вважалося «особливим “щастям”» [443, с. 137], наділеним «надзвичайної сили поглядом» [444, с. 51], магічними здібностями – при дотику передати коню свою силу і могутність [218, с. 7], тобто образ Палія створюється прийомом фольклорної ідеалізації.

А писар **Попович** вважається характерником, тому що він достовірно прогнозував події завдяки неабиякому розуму та вченості. Проте були козаки-характерники, котрі свої виняткові здібності застосовували на злоторення. Це само по собі вже було незвичним явищем, тому безжальний зрадник-чаклун **Сава Чалий** і був знищений козаками-характерниками під керівництвом **Кравчини** і **Гната Голого**, які почували відповідальність за прогріхі свого побратима [443, с. 137]. Інший характерник – полковник **Гнат Галаган** – за допомогою своїх унікальних здібностей зруйнував Чортомлицьку Січ і чинив козакам зло впродовж життя [443, с. 137].

А. Корнев на основі фольклорних та історичних джерел визнає **Максима Кривоноса** невразливим характерником – воїном, який не знає страху смерті, втілює найкращі риси козака [223, с. 12]. Указавши наступність щодо нього фольклорного образу **Данила Нечая**, автори вбачають витoki образів цих двох козаків-характерників у язичницькому образі воїна-звіра [223, с. 12–13; 224; 39, с. 222]. Славу «галдовника» здобув наказний отаман **Іван Золотаренко**, також народ визнав характерниками запорозького кошового **Григорія Сагайдачного**, козака Кравчину [275, с. 26].

В історичному творі (монографії) «Богдан Хмельницький» (1863) П. Меріме, услід за літописною традицією, наділяв **Хмельницького** надзвичайною силою волі, умінням читати думки і впливати на людей: «Та якщовірити українським літописцям, то саме в єзуїтській школі він навчився володіти обличчям, яке ніколи не зраджувало його думок, вгадувати чужі помисли і привертати на свій бік інших людей; у цьому не раз брав гору» [294, с. 35]. Неабияку відвагу Хмельницького, перед якою ворог відступав, автор яскраво зобразив в епізоді поєдинку Богдана з Чаплинським і двома його озброєними слугами [294, с. 46]. А дивовижну владність гетьмана («У межах

Запорізького війська він, здавалось, був лише покірним виконавцем рішень їхньої ради» [294, с. 231]) П. Меріме бачить як результат пошанування і ретельного дотримання Хмельницьким козацьких звичаїв, а також його вірності козацтву, у чому Богдан запевнив запорожців.

Н. Хобзей у книзі «Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник» (2002) з'ясувала, що в пам'ятках української мови назва «характерникъ» уживається з кінця XVI ст. [529, с. 171], а також відзначила, що збірник приповідок 1722 р. в розумінні «чаклунство» включає назву «характеръ» [529, с. 171], що говорить про походження поняття «характерник» від слова «характер».

В українському фольклорі на позначення поняття «характерник» уживаються різні лексеми. Частина їх свідчить про приписування цим незвичайним людям магічних «надприродних» здібностей, екстрасенсорних здібностей, здатності керувати силами природи, володіння таємними знаннями: «чаклун», «чарівник», «галдовник» («голдовник»), «химородник», «знатник» («хмарник», «тучник», «градівник», «градобурник» або «градобур»), «перемітник», «планетник», «пластун» [450, с. 330–334; 518, с. 45], «мольфар», «волхв» («віщун», «чародій» або «чародійник») [275, с. 25], «відун», «відьмак», «відьма», «чорнокнижник», «жрець», «знахар» [245, с. 494–495], «маноцівник» [467, с. 217], «ворожбит», «маг», «колдун» [204, с. 24], «перевертень» [130, с. 615], «тарактерник» [529, с. 170]. Указуючи на конкретний рід занять або функціонуючи в певному регіоні України (найменування «мольфар», «маноцівник», «тарактерник» були записані в західних областях), ці поняття не є відмінними, оскільки у народній пам'яті вони вживаються як тотожні. Так, у фольклорі поняття «галдовник» ужито із значенням «чаклун». Про це свідчать легенди «Смерть і похорон характерника», «Запорожці у Великому Лузі» [402, с. 65, 101]. Тому і дослідники визначають одне поняття через інше, замінюючи їх. Так, В. Чабаненко пояснює: «Химородник – чарівник, чаклун, характерник» [402, с. 64]. У виданнях української діаспори поняття «козак-характерник» також зустрічається – пояснюється як «козак-чарівник» і перекладається

англійською «Cossack-Magician» [533, с. 384].

Отже, поняття «козак-характерник» має джерелами міфо-релігійні пам'ятки, давні військові культури воїна-звіра (воїна-вовка), що пов'язані з ініціаціями, випробуваннями характеру, обряди язичницьких жерців і волхвів Київської Русі, фольклор – і міцно увійшло в науковий обіг. Поняття «козак-характерник» уживається в галузях історії, фольклористики, культурології, мовознавства, літературознавства і є невід'ємною частиною семантичного шару військової культури України.

1.2. Літературно-художня і критична рецепція образу характерника

Особливе зацікавлення вчених викликають унікальні особистості, а то й цілі соціально-історичні групи, які видаються настільки незвичайними, що їм приписують надлюдське походження, незвичайні властивості, а то й божественну природу [213, с. 66]. Усе це відтворене вже в архаїчних епічних пам'ятках, де герой проявляє риси першопредка, шамана, царя-жерця, тому богатир перемагає не стільки мечем, а завдяки чаклунству і хитрощам [289, с. 228]. А про чаклунство князя-перевертня Всеслава Полоцького, персонажа «Слова о полку Ігоревім», уже не раз було сказано [434, с. 307]. Наприклад, Ф. Кардіні вважав, що князь-чаклун добровільно перетворюється на вовка, страждаючи при цьому, однак, можливо, перевертництво Всеслава Полоцького і його «подвійна природа» зумовлені божим покаранням за його злодіяння [193, с. 119].

У пізніших пам'ятках літератури зафіксовано різні номінації незвичайних людей. Так, у «Лексиконі славенороському» (1627) Памви Беринди знаходимо слова «чародѣй: чаровникъ» [254, с. 156], а в «Синонімі славеноросській» (середина або II половина XVII ст.) невідомого автора доповнено цей синонімічний ряд – «балый волхвъ, волшебникъ, вбаватель, вбаянныкъ» [255, с. 168]. А оскільки у «Словнику української мови» (1909) Б. Грінченка подано таке тлумачення поняття «характерник»: «чародей, колдун» [431, с. 387], тож не дивно, що саме це визначення («чаклун, чарівник») знаходимо і в сучасних

тлумачних та етимологічних словниках, а також у словниках синонімів української мови [433, с. 25; 192, с. 443, 456; 57, с. 1339; 326, с. 684; 126, с. 157], і в працях із мовознавства [173, с. 193].

В. Нарівська визначила, що в генезисі поняття «характерник» пов'язане з язичницькою культурою, магічною обрядовістю, із перевтіленням в «іншого», досягненням тіснішого контакту з природою [317, с. 53]. Тож науковець прийшла до наступного визначення: «характерник – тип героя, який типологічно співвіднесений із героєм грецької міфології, точніше з “людиною” грецької міфології» [317, с. 72]. Таким чином, дослідниця підтримує гіпотезу, згідно якої характерник обіймає середню ланку між богом і людьми, і сягає своїми витокami до давніх ведійських традицій. Саме тому вік героя-характерника неможна визначити, бо його історія сюжетно нескінченна [317, с. 72].

Історичні джерела характерництва в античній літературі простежив А. Козлов. Науковець побачив, що в давніх текстах зафіксовано одухотворення сили і краси тіла, обожнювання надлюдської могутності та винахідливості, а також уміння використовувати явища природи на благо людей [213, с. 254]. У монографії «Духовність як літературознавча категорія» (2005) А. Козлов наголошує, що бачення непересічних людей еволюціонувало з розвитком суспільства, тому і виникли численні концепції духовності. За первісного ладу примітивно одухотворювали незрозумілі явища і унікальних особистостей, а вже значно пізніше й до тепер намагаємося глибоко осягнути інтелект, свідомість, волю людини [213, с. 214]. Учений пояснює, що у ХХ столітті формувалися наукові поняття про характерників, і це знайшло своє відображення у творчості багатьох українських літераторів, котрі прийомом психоаналізу проникали в сутність характеру і глибини свідомості зображуваної людини. Письменники прагнули зрозуміти справжні мотиви вчинків, складність переживань, своєрідність мислення характеристичних персонажів (характерників) [213, с. 195].

Про них А. Козлов повів мову у статті «Типи мислення, мовлення й

діяння характерників» (2008), зауваживши, що українське характерництво, як надзвичайне явище, з давніх часів і по сьогодні хвилює свідомість людей, які хоч якось дотикалися його – насправді чи в споминах, у розповідях або із власне національної міфології [214, с. 125]. Актуалізувавши проблему таким чином, науковець подав класифікацію типів характерників: диваки, пластуни, голдовники, чаклуни, чарівники, дивотворці.

Так, А. Козлов пояснив, що пластуни викликали подив людей незвичним способом їхнього життя, а завдяки психофізіологічним здібностям звуконаслідування і навіть «перевтілення» у звірів характерники-пластуни досягали майже повного єднання з природою [214, с. 126]. До найпоширенішого в побуті типу характерників А. Козлов відносить диваків, які привертають увагу сміливим, ефектним, але водночас – і напіврозумним, поведженням. Яскравим прикладом характеру дивака літературознавець убачає образ Грині Мамайчука з роману «Тронка» О. Гончара [214, с. 125]. На думку А. Козлова, «голдовники» виокремлюються серед інших чаклунів умінням вплинути на оточуючих своїм мовленням – інтонацією та перш за все незрозумілим монотонним бубнінням («галдіж»), що діє на підсвідомість [214, с. 126–127]. А «чаклуни» діють складніше і всебічно, додаючи й інших засобів, а тому досягають значно більшого ефекту (можуть навіть увести людину в транс, повністю контролюючи її).

А. Козлов також відзначив, що в українській літературі часто зустрічаються інші персонажі-характерники – «чарівники», які приваблюють (при- або зачаровують) іншого високоемоційно: так Галя чарує Чіпку душевною піснею («Хіба режуть воли, як ясла повні?» П. Мирного), Лукаш – Мавку чарівною грою на сопілці («Лісова пісня» Лесі Українки). А діяння «творців див» видаються людям неможливими, оскільки увага сконцентровується на наслідках «чудотворень» [214, с. 127]. Літературознавець відзначив добротворче спрямування і сутність характерництва в цілому: воно відчутно помагало в бою і в побуті, а тому люди й прагнули стати характерниками або схожими на них, набути дивовижних здібностей тощо. Цієї думки дотримується і Л. Ромас.

Науковець визнала, що самостійний феномен українського характерництва сформувався у своєрідному козацькому побуті, і тому характерники виокремлюються унікальною психікою й високим рівнем духовності [388, с. 12].

Дослідники відзначили передусім міфо-фольклорні витoki літературних образів козаків-характерників, а також особливості їхньої інтерпретації окремими письменниками. Літературознавці вказали на персонажів-характерників у творах різноманітних жанрів (роман, повість, новела, оповідання, вірш, драма) різних літературно-історичних періодів, але ці знання досі не були систематизовані й, тим більше, не здобули подальшого наукового вивчення.

Увагу багатьох дослідників привертає літературна рецепція образу Івана Сірка. Так, В. Шевчук пояснює, що в героїчній поемі «Короткий опис Сіркових діянь» (що складає частину віршованої хроніки другої половини XVII ст.) кошовий за давньою, передусім – ренесансною, традицією, титанізується, і як Божий обранець, Сірко суворо дотримується християнських чернечих устоїв [566, с. 174].

Г. Корицька визначила, що, застосовуючи народнопоетичний спосіб творення, А. Кащенко гіперболізує образ Івана Сірка («Запорозька слава»), надає йому фантастичних ознак [221, с. 12]. Натомість в іншому творі («Борці за славу») А. Кащенко відповідно до романтичного канону показав непереможним козаком-характерником Івана Богуна, а в повісті «Зруйноване гніздо» – створив образ козака-характерника Петра Рогози [220, с. 89, 92].

Н. Щербан з'ясувала, що рецепція образу Сірка в «Історії Русів» відповідає уснопоетичному зразку. Автор, переповідаючи легенди, наділив кошового високими чеснотами, показав його характерником, який, подібно до героя казкового епосу, володіє магичною силою. Легендарні мотиви характерництва отамана домінують і у творах художньої літератури. Наприклад, М. Горбань у повість «Козак і воєвода» ввів легенди і про незвичайне народження Сірка, і про його непереможність. А особливість характерництва

Івана Сірка – героя однойменного роману В. Кулаковського, на думку дослідниці, полягає в тому, що автор по-новому осмислив легенди про надзвичайну силу кошового. Сірко майстерно володіє зброєю завдяки його вмінню керувати своїми почуттями [579, с. 4, 5].

Неабияке захоплення козацькою тематикою проявили письменники ХІХ століття. І про цей сплеск уже чимало говорили літературознавці. Наприклад, М. Ткачук підкреслив фольклорну основу персонажа-характерника Кирила Тура з роману П. Куліша «Чорна рада», на характеротворенні якого позначилися легенди та перекази про козака Мамаю. Хоча сам Тур іронічно розповідає, що перемагає супротивника, напускаючи ману, та дослідник упевнений, що це вдається винахідливому та надзвичайно сміливому козакові, бо він ігнорував смерть. У цьому аспекті М. Ткачук провів паралель між образом Кирила Тура і Тарасом Бульбою з однойменної повісті Гоголя [461, с. 235]. Схоже, що в цих персонажів просто спільна фольклорна основа, і «достигли» вони в одному часі романтичного захоплення «малоросійським казачством». На романтичний спосіб творення образу козака-характерника Кирила Тура звернули увагу А. Гуляк [97, с. 50], І. Девдюк [108, с. 5].

А М. Брацка дослідила інтерпретацію образу козака-характерника в польській літературі. Польські романтики «української школи» ХІХ ст. теж наділили козака надлюдськими рисами – надзвичайною силою і хоробрістю, неабиякою витривалістю у надскладних умовах, характерництвом [44, с. 12]. Взагалі письменники ХІХ ст. ідеалізували козаків. Так, Є. Гребінка зобразив козака-характерника у химерному романі «Чайковський» надто відважним і винахідливим, який володіє глибокими знаннями [91, с. 56].

Ще один письменник ХІХ ст. О. Стороженко створив образи незвичайних персонажів-характерників, використовуючи засоби «химерності» в малій прозі і в романах «Браття-близнець», «Марко Проклятий». Дослідниця С. Решетуха провела паралелі між персонажами роману «Браття-близнець» і гоголівськими героями. Так, виняткові здібності виявляють «химерні», незвичайні персонажі Мельхиседек і Гаркуша, чим помітно впливають на долі інших дійових осіб

твору. На думку літературознавця, винятковість персонажів-характерників роману «Братя-близнецы» полягає в тому, що Мельхиседек – надзвичайно релігійний (наближений цим до Христа), а Гаркуша – народний месник-розбишака з надприродною силою [382, с. 13, 16]. Зіставивши сюжет роману «Марко Проклятий» із європейськими готичними романами, С. Решетуха визнала: персонаж-характерник Марко Проклятий, створений О. Стороженком на українській фольклорно-міфологічній основі, презентує народну сміхову культуру [382, с. 17].

Інтерес до української національної ментальності знову посилюється у 60-ті роки ХХ ст. Так, В. Нарівська вказала на органічний зв'язок творів О. Довженка зі сміховими інтермедіями. Художній світ «навиворіт» письменникові особливо вдалося показати у «Зачарованій Десні», наприклад в епізоді про діда, який майже не втопився у калюжі, та мудрий старий характерник врятовується зі свого небезпечного становища [317, с. 92].

Воїнам (персонажам кіноповісті «Україна в огні») О. Довженко надав ознак характерництва. Такими непересічними ознаками В. Хархун убачає волю (до визволення і перемоги), психологічну стійкість бійців з артилерії Кравчини, здатних відбити чисельні танкові атаки, витримати психологічну агресію ворога, після чого – здійснити блискавичний напад на штаб німецького генерала і врешті-решт перемогти в бою [523, с. 362]. Семантику козацтва митець закодував у прізвищі головних персонажів – Запорожці, проте наділив партизан-«запорожців» різними характерами. Наприклад, Роман Запорожець одчайдушно б'ється і мстить ворогам, а Лаврін Запорожець навпаки веде розумну і виважену тактику бою. Дослідниця відзначила, що ще один персонаж – Мина Товченик – зображений автором, у народному контексті, запорожцем-характерником: його вирізняють почуття гумору в надскладних обставинах, незвичайна здатність появлятися і щезати у ворожому таборі [523, с. 363]. Паралелі між козаками-характерниками і персонажами-характерниками ХХ ст. (бійцями Великої Вітчизняної війни у творчості О. Довженка) провела і Н. Романишина. На думку дослідниці, персонаж новели «Перемога» Левко Гненний в історичному аспекті

дуже нагадує образ козака-характерника [386, с. 43].

Натомість А. Горнятко-Шумилович побачила певну схожість обдарованих феноменальними здібностями українських характерників із непересічними персонажами роману Г. Гарсія Маркеса «Сто років самотності», однак останніх автор зобразив надто пристрасними [93, с. 229].

Л. Онишкевич указала на неоднозначне трактування образу Хмельницького у драмі: одні автори вдаються до повної містифікації Богдана, приписуючи йому унікальні чи навіть надприродні здібності; натомість інші – розвінчують цей культ, акцентуючи на політичних прорахунках гетьмана, що спричинили трагічні події для українського народу [339, с. 47–48]. А досліджуючи драматургію української діаспори другої половини ХХ ст., О. Бондарева з'ясувала, що українські дисиденти-шістдесятники на фольклорному ґрунті створили власну концепцію героя-характерника, полемізуючи з офіційною тогочасною ідеологією [37, с. 7].

Розпочатий у 60-ті роки процес творення в літературі національних типів, з яскраво вираженими українськими якостями, продовжився і в 70-ті роки. Звертаючись до української міфології, письменники створюють образи характерників-диваків, що особливо колоритно діють у великій прозі – «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця» О. Ільченка, «Семирозум» В. Дрозда, «Лебедина згряя», «Зелені Млини» В. Земляка [466, с. 9]. Ці твори вже були об'єктом вивчення літературознавців. Так, А. Гурбанська зауважила, що герой повісті В. Дрозда – характерник-дивак Матвій Семирозум є духовно цілісною особистістю і, за авторським задумом, утілює ідею морального оновлення українського суспільства [99, с. 17].

Послідовником традицій О. Ільченка виступив Василь Земляк. Уже на початку своєї дилогії «Лебедина згряя» та «Зелені млини» сам автор наголосив, що поведе мову про спадковість і поступ нових різновидів характерництва, а в самому творі звернув увагу, передусім, на філософські аспекти цього явища. Яскраво виражене характерництво героя дилогії (філософа Рабіяна) митець змалював, органічно і водночас химерно поєднавши магію, чарівництво і

життєвську мудрість, що надало твору загальнолюдської ваги [317, с. 131, 136].

У літературознавстві були спроби розглянути проблему характерництва у руслі дослідження життєвої літератури. До «псевдоагіографії» Г. Онуфрик віднесла так звану групу творів «життє характерника» – «Приватне життя феномена» Є. Гуцала, «Убивство за сто тисяч американських доларів», «Листя землі» В. Дрозда, «Око Прізви» В. Шевчука. У цих творах сюжет трансформувався до антитези, тож переосмислення образу святого відбулося шляхом привнесення до життя магічних або містичних сюжетів, характерних для язичницької культури [340, с. 201–203]. Під іншим кутом зору дослідила роман-триптих «Три листки за вікном» В. Шевчука Н. Євхан, підкресливши здатність козака-характерника передбачати долю інших персонажів. Крім того, колоритний образ козака презентує історичну добу твору і водночас є втіленням легендарних, навіть міфологічних уявлень про українських воїнів [127, с. 193].

О. Гарачковська зауважила добротворення дивака-характерника Микити Штанька (героя повісті-казки «Веселий Штанько, або Сторінки щоденника Грицька Селезня з Качківки» Михася Ткача). Цей характерник захищає односельців і природу, тобто створений автором за фольклорним взірцем оборонця скривджених [79, с. 17]. Письменник Гр. Тютюнник теж наділив його диваків «високими чеснотами» [466, с. 9]

Незвичайність мислення селянина Хоми Прищепи, героя роману «Позичений чоловік» (1982), Є. Гуцало розкрив уже в тому, як персонаж-наратор починає неординарно класифікувати прізвища односельців з Яблунівки, відповідно до їхнього стилістичного забарвлення і семантичного навантаження [277, с. 529–530]. Цікаво, що лише в певному стані – «маренні» – цей характерник набуває унікальних здібностей: бачити крізь стіни, відчувати погоду, розуміти мову тварин і передбачати майбутнє. Свої незвичайні вміння характерник Хома Прищепи застосовує виключно на добро, чим нерідко обурює недоброзичливих односельців. Все ж характерникові вдається встановити справедливість на селі – пробудити совість у зоотехніка, який визнає власну дитину. На думку М. Лучицької, письменник створив образ цього характерника

під впливом модного у 80–90-ті роки звернення розчарованих людей до таємничого, зацікавлення екстрасенсорикою [277, с. 543]. Іронічний оповідач виявився новим, створеним за канонами шістдесятництва, образом героя-характерника [276, с. 8–9].

Т. Щербакова визначила, що у творі «Прожити й розповісти. Повість про сімдесят літ» А. Дімаров доповнив тип простака рисами характерника. При цьому твір орієнтований на розмовну мову, бурлеск, у ньому діє відвертий пересмішник, який дещо наївно видає неприкрашену правду. І за всіма цими прийомами науковець досить чітко побачила характерництво як прояв традицій народно-сміхової культури [577, с. 13–14, 17].

У статті «Формування патріотичного зародку у свідомості джурів-характерників» (2013) Т. Макарова дослідила трилогію В. Рутківського, наголосивши спрямованість дій козаків-характерників на добро. Так, В. Рутківський показав особливу пошану персонажів-українців до козака-вивідника Пилипа Швайки за його неабияку сміливість і нездоланність у боротьбі, через що лише одна згадка його імені лякає ворогів. Здібним учнем-джурою цього козака стає винахідливий не по літах Грицько. А ще одного персонажа трилогії (хлопця Санька) автор наділив незвичайними здібностями – подумки впливати на тварин і людей так, що вони слухаються його мисленнєвих наказів і прохань, здатністю мандрувати в часі, тож, за авторським задумом, він у майбутньому стане волхвом [279, с. 136–140]. Образи джур-характерників вивчала і Л. Романенко. Дослідниця зауважила, що характерниками джури змогли стати завдяки їхнім незвичайним природним здібностям, які вони розвинули під час тренувань [385].

Нами виявлено, що у творах художньої літератури зображені не лише козаки-характерники, а й інші різноманітні за своєю суттю типи характерників (характерники-селяни, характерники-філософи, характерники-диваки, характерники-простаки). Письменники підкреслили такі особливості психіки персонажів-характерників як надзвичайна відвага, неабияка витривалість, незвичайність мислення, екстрасенсорні здібності, здатність передбачати

майбутнє тощо.

Варто зазначити, як літературний вид впливає на спосіб розкриття образу козака-характерника. У поезії автору важче пояснювати, оскільки поезії притаманний «вишуканий підбір слів та форм їх звукового сполучення» [76, с. 89], через що виклад підпорядкований ритму, а тому не завжди послідовний. У центрі поезії – подія козацьких часів, зображена автором під різними кутами зору. Нерідко сам автор виступає героєм (ліричним героєм), тобто в поезії досить сильно відчувається індивідуально авторський суб'єктивізм. Як приклад можна навести творчість поетів ХІХ ст., де тема козацтва була провідною. Достатньо згадати бурлескно-травестійну поему «Енеїда» І. Котляревського [227], поеми «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія» Т. Шевченка [564], поезії «Козак» Л. Боровиковського, «Козак та буря», «Гетьман», «Козача смерть» А. Метлинського, «Козацьку пісню» О. Бодяньського та твори інших поетів-романтиків [475]. Тему козацтва продовжили розробляти свідомі українські поети ХХ ст.: Г. Чупринка – історична поема «Байда» [533, с. 31], Ю. Клен (О. Бурггардт) – поема «Попіл імперій» [203], В. Стус – «Сто років, як сконала Січ», І. Світличний – поезія «Тарас Бульба» [533], М. Вінграновський – поезії «Ніч Івана Богуна», «Остання сповідь Северина Наливайка» [64], Л. Костенко – історичні романи у віршах «Маруся Чурай», «Берестечко» та інші.

У драматургії виклад автора обмежений, оскільки дійсність зображується «безпосередньо через висловлювання та дію самих персонажів» [76, с. 301], а тому образ має бути відомим читачеві. Наприклад, образ Богдана Хмельницького у драматичних поемах «Смерть Хмельницького» (1994) Й. Струцюка [446], «Гетьман» (1995) М. Негоди [319], в апокрифі «Оголена шабля Богдана» (2000) В. Остапова [346]. Сучасні українські драматурги захоплюються темою козацтва. Серед відомих творів кінця ХХ – початку ХХІ ст. можна також назвати «Козак Мамай і ключі від раю» А. Вишневського, «Зачарований запорожець» Б. Жолдака, «Козак Нетяга» Віри Вовк (Селянської), «Повернення в ніколи, або Балада про доблесного лицаря Тараса Бульбу та його

синів» Неждани Неди (Мірошніченко Надії), «Гетьманський сон» О. Страшенко, «Берестечко», «Іван Богун» Я. Трінчука, «Бут» І. Павлюка, «Калнишевський» С. Майданської [67]. На внутрішньому плані існує суттєва особливість художнього світу драматичного твору: вимога сценічності створює враження його саморозгортання і авторської непричетності [459, с. 100].

Натомість проза як «мова думок», із притаманним їй духом історичності, сьогодення, володіє найбільшим зображувальним потенціалом. Передусім дане твердження стосується її великих жанрів, зокрема історичного роману [76, с. 95–96]. У художньому світі роману (на відміну від драми) межі образу-персонажу чітко не зазначені, «розмиті», і створена навколишня дійсність показана більш зорово й описово. До того ж, як зазначає Л. Чернець, структуру романного образу може визначити читач, розширюючи або звужуючи текстуальний базис його інтерпретації [550, с. 8]. Як стверджує П. Волинський, критерієм розмежування епічно-прозових жанрів є не лише обсяг твору, а перш за все – масштабність зображення життя. Так, у романі відтворено його різноплановість, подано взаємозв'язки життєвих доль багатьох персонажів, показано складність характерів, на відміну від повісті, де життя окреслено поверхово, увага сконцентрована навколо одного-двох персонажів, а інші знаходяться на периферії розповіді [70, с. 264]. Та, як доповнює А. Ткаченко, варто вести мову не про «змалювання» життя, а визначати особливості творення художнього світу, що зумовлюють обсяг твору і, відповідно, тип характеротворення – «неквапливий, поетапний, описовий, “саморозкриттєвий” у романі (романі-епопеї, романі-дилогії тощо) і значно стисліший, фрагментарніший у повісті. А в малих епічних формах – і поготів: лаконічний, начерковий, хоча під пером майстрів і не менш виразний» [459, с. 87]. Роман як великий епічний жанр, на відміну від новели, потребує в часовому плані поступового розвитку дії, ретроспективних передмов, детального подієвого і психологічного мотивування, вимагаючи простору й у сфері мовлення та композиції [483, с. 16, 52]. Розкриваючи масштабність подій [76, с. 96], романіст дає змогу проявитися характеру персонажа (козака) за різних обставин. Тож

велика проза містить найбільший потенціал для відтворення забутого у ХХ столітті явища характерництва і найбільш придатна для створення цілісного образу козака-характерника.

1.3. Козацька тематика в українській романістиці другої половини ХХ ст.

Із другої половини ХХ ст. фактично у всьому світі відмічено сплеск інтересу до минулого, що знайшло своє вираження як у науці, так і в мистецтві, зокрема в літературі. Друга світова війна сколихнула національно-історичну самосвідомість українського та інших народів. У літературного покоління «дітей війни» сформувався такий душевний лад, у лоні якого проявилися драматизм і масштабність світосприйняття, злет уяви й історизм мислення, дух відповідальності за тривожні події на всій планеті [63, с. 5–6]. Роль автора в повістуванні при цьому збільшується [554, с. 3–7; 116; 119, с. 156–157; 5]. Приміром, П. Загребельний, окресливши своє місце в історії української літератури, висловив переконання, що виступив від імені цілого покоління письменників-прозаїків, хто в юному віці з початком війни пішов на фронт, а як повернувся до мирного життя, то почав писати, бо багато наболіло на душі [426, с. 7]. З повоєнного часу історична тематика переходить в епіцентр дослідження письменників, і впродовж другої половини ХХ ст. провідним жанром історичної прози (і прози взагалі) стає роман [176, с. 4; 389, с. 385; 133].

У 50-ті роки почав літературну діяльність і молодий учитель В. Малик, відчувши моральне полегшення в час хрущовської відлиги, оскільки воювавши, він потрапив у полон і два роки провів у фашистських концтаборах. Як згадує сам письменник, причинами його звернення до історичної тематики були розповіді його діда про події минулих літ (перша світова війна), а також прочитання «Кобзаря» Т. Шевченка. А задум написати роман про козацтво у В. Малика виник під враженням побаченої картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» [68, с. 8–12].

Літературознавець М. Слабошпицький зізнається, що його знайомство з

історією України почалося з повісті «Семен Палій» (1954) тоді ще молодого письменника Ю. Мушкетика. За висловом цього дослідника, Ю. Мушкетик «доточував» історичну пам'ять людей, збагачуючи її духом народу [424, с. 78]. Цієї думки дотримувався і М. Жулинський [138, с. 184]. Є. Гуцало також побачив, що Ю. Мушкетик був «закоханий в історію» і шукав у ній відповіді на хвилюючі питання сьогодення [102, с. 73–74]. А К. Волинський зауважив, що своїм зверненням до історичної тематики у 50-ті роки Ю. Мушкетик проявив громадянську мужність [69, с. 318]. До того ж пізніше (вже наприкінці 60-х років) Ю. Мушкетик переосмислив свого «Палія», під впливом поезії Т. Шевченка «Чернець» зрозумівши, що «написав зовсім не те» [562, с. 51].

У 50-ті роки письменники приурочували свої твори про козацтво до 300-ліття Переяславського договору. Відповідно до тогочасної ідеології, ідея українсько-російського єднання наповнює історичні романи «Переяславська Рада» Н. Рибака, «Гомоніла Україна» П. Панча та інші [554, с. 124; 571]. Все ж, завдяки цим творам історичний роман в Україні «вийшов <...> на всесоюзну орбіту» [329, с. 77]. Жанр творів цього часу науковці визначають як панорамні, епічні романи [555, с. 15], у яких домінує реалістичність зображення дійсності в чіткій розлогій хронологічній послідовності [105, с. 10, 15].

Нелегким був шлях історичного циклу «Україна» Івана Ле до читача. Якщо перший том задуманої праці – «Наливайко» – вийшов у 1940 році, то рукопис другого тому загубився у вирії війни. Після перемоги митець розпочав роботу знову, і в результаті багаторічної праці побачила світ трилогія «Хмельницький» (1957–1964). Як зізнався Іван Ле, йому працювалося над твором дуже складно, оскільки письменник звернувся до початку біографії Хмельницького і подав власне бачення становлення його характеру [554, с. 124–125]. Літературознавець В. Чумак зробив висновок про традиційний підхід до зображення історії й образу Хмельницького в романі І. Ле, де, на думку дослідника, серйозними творчими похибками є ідеалізація складних українсько-російських взаємин козацьких часів, поверховість або, навпаки, різкий контраст при розкритті протиріч визвольної війни Богдана Хмельницького [555, с. 31–

32]. Важливі спостереження М. Лакизи щодо еволюції авторського задуму і процесу творення характеру Наливайка в першому (1940) і другому (1953) варіантах роману. Так, Іван Ле значно допрацював певні розділи – доповнив їх новими епізодами, увів до художнього світу твору нових епізодичних персонажів (Семена Пушкаря, Ониська з Олики та інших), переробив стилістику й осучаснив мову. Завдяки цьому авторові вдалося глибше розкрити епоху, вмотивованіше показати соціальні чинники народного повстання під керівництвом Северина Наливайка [244, с. 90–92].

Науковці пояснюють стильову неоднорідність літературного процесу 60-х років в Україні розвитком соціалістичного реалізму та, водночас, піднесенням національного духу. Тож українські письменники осмислювали історію або відповідно соцреалістичним канонам, або утверджуючи загальнолюдські цінності та національні інтереси [105]. З позицій сьогодення можна зрозуміти, у яких важких умовах вимушені були працювати письменники, і по-новому сприйняти їхню художню правду. Зокрема, Петро Панч – один із засновників української радянської прози – на своєму літературному шляху випробувавши різні стилі та жанри, прийшов до критичного реалізму [199, с. 326, 328; 86]. О. Білецький відзначив приналежність П. Панча до легендарного покоління, яке дало українській літературі інтенсивний творчий зліт [30, с. 150]. Для О. Білецького Петро Панч був людиною Розстріляного Відродження – він, один із тих, хто фізично вижив, у надскладних умовах став прикладом витривалості, підтримуючи молодих літераторів своєю безмовною мужністю [30, с. 150–151]. Цю думку, апелюючи до біографії та щоденникових записів П. Панча, висловлюють й інші дослідники [352; 74, с. 7]. А Л. Ромащенко стверджує, що на відміну від тогочасних творів про Хмельниччину, у романі «Гомоніла Україна» П. Панч природно втілює творчий задум, проявив обізнаність в історичній дійсності та вдало застосував український фольклор, уникнувши ідеалізації козацьких ватажків – Хмельницького і Кривоноса [389, с. 64].

Як розповів в одному інтерв'ю письменник Р. Іваничук, він перейшов з новелістики на історичні романи, щоб привернути увагу до історії України,

тому болісно пережив наприкінці 60-х років заборону його «Мальв» і «Журавлиного крику», коли їхнє видання було саме на часі. Митець писав, що палко прагнув своїми творами переорієнтувати історичну прозу «на осмислення моральних і духовних уроків історії в проекції на сьогоднішній день» [7, с. 141]. Тож не дарма С. Андрусів визначила, що з роману «Мальви» почалася еволюція жанру, стилю і художнього мислення Р. Іваничука [7, с. 144], який закликав зберегти пам'ять, вірність рідному народові й Батьківщині. Духовний мотив «Мальв» і «Журавлиного крику» з погляду сьогодення набирає все більшого звучання.

Однією із домінантних рис роману доби «відлиги» дослідники називають сповідальність, тобто особливу відвертість авторської інтонації. Здобутками українського роману другої половини 50-х – 60-х років В. Дончик бачить єдність особистого і суспільного, звернення до недосліджених епох та їхню художню реконструкцію [119, с. 186–187, 209]. У цей період української літератури роман розвивається значно інтенсивніше (і кількісно, і якісно) – відбуваються бурхливі дискусії щодо жанрових особливостей роману, який відчутно зближується із важливими проблемами тогочасної дійсності [119, с. 187]. Крім того, у 60-ті роки письменники сміливо відтворюють найважливіші, поворотні моменти історії, а також по-новому розкривають характери видатних особистостей, які презентують певну епоху [119, с. 210]. Як наголошує В. Дончик, суб'єктивний фактор посилює об'єктивність авторської розповіді [119, с. 225]. Період 50–60-х років науковці вважають першою хвилею української романістики, коли «історія відбивається крізь свідомість героя» [371, с. 186–187].

Хвилю зацікавлення козацькою тематикою у другій половині ХХ ст. спричинило й затоплення козацьких пам'яток Каховським водосховищем. Особливого розголосу набуло розкопування могили Івана Сірка в с. Капулівка у 1967 році, потому багаторічні поневіряння його «заклятого» праху і, нарешті, урочисте перепоховання кошового у 2000 році [548; 302, с. 119–124]. Як зазначив історик Ю. Мицик у книзі «Іван Сірко», образ відомого козацького

ватажка надихнув на створення історичних романів Ю. Мушкетика («Яса»), А. Химка («Засвіти»), В. Кулаковського («Іван Сірко») та інших літераторів [302, с. 125].

Вивчивши особливості становлення історичної прози в Україні, дослідники говорять про її ідеологічну заангажованість у 20–30-х роках та ілюстративно-пізнавальну одноманітність у 40–50-х, проте в цей час уже посилюється інтерес письменників до феномену козацтва і його значення в духовному житті. Як наслідок, у 60–70-х роках відбулися якісні зміни в історичній прозі, особливо привертає увагу її соціально-філософська наповненість. Процеси оновлення історичної прози, започатковані в 60-ті роки, відбуваються на багатьох рівнях художнього тексту – як на ідейно-змістовому, композиційному, так на жанровому і стильовому [176, с. 7–8, 12, 49, 280, 284–291; 389, с. 5, 383; 403; 133].

Самобутньою новинкою в літературному житті того часу з'явився химерний роман «Козацькому роду нема переводу...» О. Ільченка [329, с. 78]. Є. Гуцало простежив творчу еволюцію письменника, який пройшов складний літературний шлях від написання нарисів, оповідань і повістей (що передбачають реалістичність зображення) до узагальнень химерного роману. Як пояснює дослідник, О. Ільченко «кохався» в українському фольклорі, тому саме він створив незвичайний роман з народних уст про козака Мамаю [100, с. 145–147]. Звертання до міфу з другої половини 50-х років збагатило художні можливості літератури [176, с. 326–327, 341; 163, с. 56–57]. За визначенням М. Логвиненка, роман «Козацькому роду нема переводу...» – новий жанровий різновид історичного роману, який увібрав у себе скарби усної народної творчості й образотворчого мистецтва українського народу [360, с. 65]. Особливістю жанру даного роману є також наявність ознак пасторальності (підкреслена стилізація простоти і карнавальності), що яскраво проілюстровані театральними виставами мандрівних комедіантів. Такий умовно історичний спосіб викладу дозволив О. Ільченку розкрити складний період козацтва – добу Руїни [105, с. 12, 14].

У статті «Обрії роману» (1978) П. Загребельний окреслив визначальне місце українського роману у процесі взаємозбагачення національних літератур. Так, гучне слово українських романістів прозвучало і задало тон цілому напрямку в романістиці упродовж десятиліть. Зокрема, своєрідність бачення світу українськими літераторами полягає у трагічних і водночас комічних вимірах, що «хімерно» відтворені в окремих образах або навіть у стилістиці романів О. Ільченка, В. Земляка та інших. Серед досягнень у галузі історичної романістики П. Загребельний називає збагачення тематики, привнесення національних прикмет і оновлення цього жанру. Долаючи межі роману, письменники прагнуть неповторності, тому, за висловом П. Загребельного, відбувається оновлення вільного у своїх можливостях роману в кожному його народженні [143, с. 14–16, 19].

Твори епічного змісту починають посідати провідне місце в літературному процесі другої половини 50–70-х років, що характеризується зміною звичних форм повістування. Так, Л. Герасимова на початку 70-х років побачила, що розвиток тогочасного роману відбувався, передусім, у напрямку зростання його тематичного багатства і розширення меж жанру [82, с. 3]. Науковці звертають увагу на збільшення діапазону тем і форм історичної прози: у цей час з'являється нове трактування історичних подій, посилюється роль документа і відбувається поглиблення історизму в літературі, водночас зростає її філософічність – тяжіння до умовності, притчевості, часового зміщення, всебічного розкриття характеру людини. Тому говорять про відродження історичного роману у 60–70-ті роки [329, с. 79; 343, с. 51, 273; 116; 371, с. 150–151, 174–176; 163, с. 66–67, 165–166; 69, с. 321; 80; 65, с. 7; 522, с. 11, 17].

Винятковий інтерес до історичної тематики в 60–70-ті роки проявився не лише в радянській, а й у світовій літературі, що обумовлено суспільно-політичними подіями того часу [356; 5]. Виникнення відносної свободи думки у післявідлиговий час сприяло створенню множинності інтерпретацій історичних подій, дало можливість почути багатоголосся думок про минуле [176, с. 5–7; 52, с. 8], які, доповнюючи одна одну, показали складність історичного процесу.

Науково-технічний прогрес спричинив неабиякий спалах зацікавлення темами «людина і влада», «особистість і держава», «особистість в історії» [261, с. 24; 164, с. 18]. На цей аспект у статті «Наука – реальність – роман» (1979) звернув увагу О. Зверев, наголошуючи на видозміні зображальних можливостей, форм і мови роману під впливом науково-технічної революції. Учений передбачив, що провідною в романі стане притаманна науці філософська проблематика, більше того – роман засвоїть понятійну мову, і сама художня розповідь будуватиметься науково [156, с. 146–147]. Засвоюючи нові пласти фактів, письменники сприймають звичне у несподіваному контексті, проводячи нестандартні аналогії при моделюванні подій [156, с. 136]. Дослідник визнав зростаючу роль роману в духовному житті людства.

Говорячи про відродження історичного роману в 70-ті роки, французький письменник П'єр Гамарра визначив його особливості – посилений лаконізм і динамізм оповіді, відчутний вплив кінематографу, журналістики, асиміляція з детективом і науковою фантастикою [359, с. 197]. Натомість у статті «Історичний роман або оброблений фольклор?» (1978) Я. Гордін доводить думку про те, що сучасний романіст має стати перш за все відповідальним дослідником і по можливості з'ясувати фактичне місце кожної історичної особистості, оскільки це вплине на правдивість зображення історичної епохи в цілому [89, с. 52].

Яскравим прикладом вищесказаного є творчість Володимира Малика, який продовжив традиції світового, зокрема французького роману. Його тетралогія «Таємний посол» (1968–1977) є своєрідним розвитком історико-пригодницького жанру, що видозмінений на українському національному ґрунті. Так, образи персонажів-козаків В. Малик створив на кращих українських традиціях героїчного романтизму народних дум та історичних пісень, «Гайдамаків» Т. Шевченка і «Тараса Бульби» М. Гоголя [68, с. 7, 17]. Утверджуючи особисту свободу героя в романі, В. Малик висловлює власне прагнення волі для України [145, с. 518; 147]. Цікавою є розповідь В. Малика про сам процес виникнення задуму і створення романів, а також про

особливості побудови їхньої композиції. Так, в одному з приватних листів 1993 року митець зізнався: «Доки я не бачу повністю сюжет, не пишу. Я повинен бачити початок і кінець твору, а також основні вершини його в середині. Це ж торкається головних героїв. Деталі між цими вершинами вигадую на ходу, під час написання. Іноді вони заводять мене на інші вершини» [113, с. 260].

Своїми враженнями від прочитання тетралогії «Таємний посол» поділився В. Кулаковський. Гортаючи сторінки героїчного минулого, історик відчув легкість, із якою Володимир Малик долає «опір» матеріалу і зберігає почуття смаку, стрункість архітектоніки епопеї, швидкість розгортання подій. А своє враження стосовно надуманості певних ситуацій дослідник пояснює високою амплітудою злетів авторової фантазії. Водночас цей «недолік» дозволив читачеві згадати про неймовірні труднощі, які долали козаки в боротьбі проти ворогів. Тож роману «Таємний посол», за визначенням В. Кулаковського, належить вагоме місце в історії української романістики [236, с. 156]. Про В. Малика як успішного продовжувача традицій пригодницького роману відгукнувся і П. Загребельний [143, с. 18]. Відзначивши новаторство В. Малика в тематиці (показ сумісної боротьби українського, російського, польського, болгарського народів проти турецької експансії після Переяславської Ради), В. Чумак говорить і про «недоліки» пригодницького жанру, коли захоплення численними авантюрами не дає змоги авторові повною мірою розкрити характери і власну концепцію історії й особистості [555, с. 38].

Якщо 50-ті роки ХХ століття дослідники називають періодом розквіту радянського історичного роману, що відобразив найважливіші віхи історії народів, то вже починаючи з 60-х років уся радянська література, у тому числі й історична проза, вступає в нову фазу свого розвитку. Як наслідок, у 70-ті роки відчутні важливі ідейно-естетичні зрушення в художньому осмисленні минулого [307, с. 11]. У 1979 році у праці «Заради грядущого» Б. Хотимський зауважив, що історичний радянський роман починає новий період чіткою тенденцією показати людину, відповідальну за свої думки і вчинки перед сучасним і прийдешніми поколіннями [532, с. 14, 62]. Вивчаючи проблему

еволюції та розмежування прозових жанрів, Н. Ліхіна на початку 80-х років зауважила, що тогочасний період розвитку літератури характеризує жанровий динамізм і модернізація жанрових форм, наявність вільних художніх утворень і водночас – постійне «прагнення» жанрів до чистоти, власної диференціації [262, с. 1].

Причинами нового «спалаху» історичної романістики у 80-ті роки дослідники вважають і розширення обріїв історичного та філософського мислення письменників, і, відповідно, масштабність художніх узагальнень, а також естетичні й інтелектуальні потреби читачів, що набагато зросли [65, с. 14; 307, с. 4]. Тож у новому «діалогічному» романі автор не дає однозначної оцінки конфлікту, а запрошує читача до роздумів [525]. Художнє осмислення козацтва в історичних романах 80-х років ХХ ст. базується як на міфологічно означеному ідеалізуванні, так і на історичних фактах, та зводиться до зображення видатних козацьких ватажків [278, с. 19].

У романі «Я, Богдан (Сповідь у славі)» (1983) П. Загребельний обрав сповідь як форму нарації, психологічно тонко зреагував на кризовість історичного часу в Україні, яка здобувала собі незалежність, розкривши переломний етап Визвольної боротьби у свідомості та в житті гетьмана Хмельницького, який мужньо відповів на виклик долі [287, с. 192].

Прочитавши роман «Я, Богдан» з погляду вічності, Р. Іваничук відзначив нове філософське осмислення особистості Богдана Хмельницького і зауважив, що цей твір мав з'явитися, коли, здавалося, тема Визвольної війни вичерпала себе [169, с. 62]. А літературознавець М. Слабошпицький захоплюється вмінням П. Загребельного вести прозове повісткування щоразу новими прийомами, тому романи митця виявляються знахідками у формі [426, с. 7]. Жанр твору «Я, Богдан», за авторським визначенням, – історико-психологічний роман [553, с. 93].

Однак були й негативні бачення цього твору. Зокрема, на думку історика В. Сергійчука, романіст «збіднив, применшив і принизив образ видатного діяча, славного сина нашого народу» [408, с. 112]. Свою позицію історик аргументує

тим, що П. Загребельний зобразив гетьмана в багатьох історично не відповідних обставинах і, крім того, у романі переважають біологічні та сексуально-еротичні концепції [408, с. 119]. Ці думки В. Чумак вважає занадто суб'єктивними, пояснюючи певні погрішності роману його експериментальним характером [555, с. 33–34]. Тим не менш, П. Загребельний і В. Малик були найчитабельнішими авторами-романістами того часу [68, с. 6–7; 426, с. 8].

Як слушно зауважив В. Чумак, художня література своєрідно накопичує, зберігає та пропагує історичну пам'ять, національні надбання народу. І досить суттєво цю важливу місію виконує історичний роман. Наприкінці 80-х років науковець констатував, що жанр роману (зокрема історичного роману) набуває все більшої ваги в літературному процесі, і так художня правда допомагає повному відкрити правду історичну. Цікавою бачиться «формула» тогочасного роману, в якому відтворюється «рух історії крізь долю героя» [555, с. 3, 4, 18, 41].

Відміна цензури після перебудови наприкінці 80-х і здобуття Україною незалежності на початку 90-х років позначилися на культурному, у тому числі й літературному, житті українського народу. Відбувається відкриття і переосмислення чисельних історичних фактів і реабілітація ролі видатних українських діячів-патріотів [68, с. 5; 243, с. IV–IX; 300, с. 2; 113, с. 5–6; 375, с. 3; 389, с. 4–6]. Наприклад, трилогія А. Химка «Засвіти» (романи «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою») написана впродовж 1967–1977 років, а побачила світ лише в 1990–1993 роках (перший роман – за життя автора). Цей факт дослідники пояснюють тим, що до А. Химка ставилися з недовірою, оскільки раніше він був репресований, як і багато інших письменників [265, с. 11].

У 1987 році виходить друком роман Ю. Мушкетика «Яса», і за три роки – його друге (доповнене) видання, хоча перший варіант твору був написаний ще у 1970–74 роках [69, с. 325–326]. Як пояснює Є. Гуцало, «Роман тривалий час пролежав у шухляді, автор цілком свідомо не потикався з ним ні до журналів, ні до видавництв, терпляче очікуючи на сприятливі обставини» [102, с. 73].

Досліджуючи твори письменника, М. Жулинський зауважив, що за складних соціально-економічних умов буття українців Ю. Мушкетик зберіг «емоційну чутливість до найпотаємніших порухів душі» [135, с. 6]. Історик Г. Сергієнко побачив, що в романі «Яса» Ю. Мушкетик повною мірою, «правдиво» застосував спадщину Д. Яворницького по козацтву, особливо – створюючи образ кошового Івана Сірка [584, с. 15]. Тому роман «Яса» історик називає «монументальним полотном», на якому змальоване життя Запорозької Січі.

Маловідомий історичний факт заслання кошового отамана Івана Сірка до Сибіру включив до художньої канви роману у віршах «Чисте поле» (1990) Л. Горлач, а В. Кулаковський сказав про це у формі спогадів героя свого роману «Іван Сірко» (1992). Відомості для написання роману «Іван Сірко» В. Кулаковський почерпнув перш за все з літописів, історичних джерел та епістолярію. Свої розвідки митець виклав у статті «Лицар низового війська» [232]. Тож, як визначила А. Віннічук, роман В. Кулаковського «Іван Сірко» написаний традиційно, проте його оновлена манера аналітичного повістування виявляється в тяжінні до ґрунтовного осмислення історичних характерів, суспільно-політичної атмосфери козацької доби [65, с. 9–10]. Водночас у романі думки молодого козака Сірка про сенс життя людини, його мрії про мирне життя є актуальними для сучасних і майбутніх поколінь [581, с. 25].

Доступними для українського читача стали романи «Гетьман Кирило Розумовський» (Мюнхен, 1961) і «Патріот» (Мюнхен, 1969) М. Лазорського. У цих творах автор згадує трагічний епізод української історії – зруйнування Запорозької Січі. У першому романі М. Лазорський стримано сказав і про заслання П. Калнишевського на Соловки, куди, до речі, був відправлений і де провів три роки репресований письменник [243, с. III]. Крім того, роман «Патріот» присвячений проукраїнській діяльності «мазепинців» гетьмана Пилипа Орлика і його сина Григора, що за радянських часів оцінювалася негативно. А в тому, з яким болем М. Лазорський передає тугу своїх героїв (Кирила Розумовського і Григора Орлика) за Україною під час їхньої вимушеної еміграції, відчутні думки і настрої самого автора. Доречною з цього приводу

видається думка Г. Сивоконя про те, що в історично й літературно нових обставинах рецепція «колишнього» факту набирає нового, глибшого звучання, а його інтерпретація відбувається у надісторичних вимірах [410, с. 37].

Саме в цей час виходять друком романи Р. Іваничука, сповнені національного українського звучання: «Мальви» (повторно) і вперше – «Журавлиний крик» (1988), героєм якого є останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський. Персонажі Р. Іваничука «духовно зріднені із символічно акцентованими простором і часом», у межах яких вони усвідомлюють ідею або «доростають» до неї. Тому жанр романів Р. Іваничука С. Андрусів визначила як ідеологічні романи випробування [7, с. 147]. М. Ільницький звернув увагу на пісенно-баладну фольклорність «Мальв» [176, с. 95]. Виходячи зі своєрідності стилістики та символіки, превалювання ліро-епічності історико-героїчного плану, «загострення історичної проблематики на межі трагічного й урочистого, реального і романтичного», Л. Даниленко обґрунтувала жанр «Мальв» як роман-балада [105, с. 12].

Р. Іваничук плідно працює і над новими творами – пише в Батурині роман «Орда» (1992), присвячений гетьману І. Мазепі. Цей твір дослідники називають яскравим зразком химерного роману [435, с. 45; 318, с. 55]. За жанрово-композиційними і образно-стильовими домінантами твори Р. Іваничука набувають ознак роману-диспуту, інтелектуального роману, апокрифічного роману [49, с. 12–14]. Говорячи про притчево-параболічний дискурс творчості Р. Іваничука в цілому, В. Погребенник визначає жанр «Орди» як роман-притча [113, с. 316]. Л. Ромащенко побачила, що в романі-псалмі (таку дефініцію дає своєму творові автор) повною мірою виявилися жанрово-стильовий синкретизм, ускладненість художньої форми останніх десятиліть ХХ століття. Художній світ химерного роману «Орда» відзначається природним поєднанням реального і фантастичного, що сягає своїм корінням в українську міфологію (Мотря перетворюється на білу Лебедицю, а зрадник Батурина полковник Нос – на вовкулаку). Крім того, «Орда» є сатиричним памфлетом на радянську добу («Серед карликів») [389, с. 261–265; 393]. Структурно складаючись із трьох

частин, які по-різному відображають дійсність, твір, відповідно, набуває ознак історичного роману (у першій частині), роману-антиутопії – у другій і насамкінець – роману-параболи або роману-подорожі («Дорога до храму»). Філософською мовою архетипів і загальнолюдських біблійних норм письменник розкриває перспективу розвитку української нації і вказує шлях порятунку [318]. Часопростір роману «Орда» митець перемістив у психологічну площину і подав через сприймання священика Єпіфанія (сповідника гетьмана Мазепи). Суттєвим є те, що автор почав хронологічний відлік із моменту потрясіння і безвілля Єпіфанія, що стає початком його страждань, і далі Р. Іваничук повів героя шляхом спокути [191].

«Нова хвиля» української історичної романістики 80–90-х років позначилася увагою до морально-етичної проблематики, національних і загальнолюдських цінностей [389, с. 5, 234]. Причинами цього стали й екологічні катастрофи (особливо – вибух на Чорнобильській АЕС), що розвіяли міф про доцільність науково-технічного прогресу [98]. Тому у своїй монографії «Духовність як літературознавча категорія» А. Козлов наголошує, що в 90-х роках українські письменники піднімали національний дух, звернувшись знову до історичних типів і давніх архетипів характерів, до справжніх святинь українського народу [213, с. 247]. Як зауважила Р. Харчук, Чорнобиль повідомив про нове століття, ставши символом і водночас – «каталізатором» занепаду соцреалізму як стилю і як способу життя [524, с. 25]. Повернутися обличчям до духовності закликали й письменники інших країн [176, с. 5, 50–52; 576; 389, с. 234–235; 264, с. 89–92; 447, с. 3].

Наприкінці 80-х – початку 90-х років науковці прагнуть позбутися догм, нормативності й «аксіом» радянської епохи. Розмірковуючи над багатогранністю мистецтва, вчені уточнюють і навіть переосмислюють саме поняття «соціалістичний реалізм», шукаючи його потенційні можливості й подальшу життєспроможність [401; 523].

Атмосфера загальної моральної і духовної кризи суспільства на межі ХХ–ХХІ століть впливає на літературу. Замислюючись над причинами глобальної

катастрофічності, письменники надають перевагу художньому вимислу, умовно моделюючи історію прийомами міфу, притчі, казки, фантастики, гри, компіляції, колажу, порушуючи просторово-часову лінійність і видаючи множинність інтерпретацій минулого [389, с. 235–237, 245; 462, с. 3; 463, с. 10; 355]. Яскравим прикладом вищесказаного є роман «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського. У таких творах дослідники вбачають стилетворчі риси постмодернізму, який із посиленням аналітико-філософських тенденцій, опорою на фольклор, проявляється наприкінці ХХ ст. в історичній романістиці багатьох країн світу [163, с. 14, 84; 380; 458; 420; 525; 264, с. 161–178]. Письменники актуалізують проблему особистої відповідальності за теперішнє і майбутнє [163, с. 86–87].

Про це вдало сказав Д. Пешорда у дисертації «Жанрові модифікації сучасного історичного роману» (2001), підкресливши його функції – «висвітлити трагічність людської долі в негостинному історичному середовищі чи навіть пограти алюзіями, котрі виводять на одну площину різні епохи минувшини і сучасності» [357, с. 103–104]. Не зважаючи на наявність історичного фактажу, модерні та постмодерні романи неначе вибудовуються у «параболи» про надчасові аспекти життя [357, с. 104, 127]. Так, двопланова оповідь дає можливість прочитати роман Ю. Мушкетика «Погоня» (1997) як розповідь про пригоди винахідливого козака-характерника і як епічне узагальнення історії козацтва, що універсально висвітлює тогочасні події, природно розкриваючи морально-етичний і звичаєвий досвід українського народу, і як відповідь на вічне питання про сенс життя людини [88, с. 11].

Т. Бовсунівська переконана, що створюючи роман постмодернізму, письменник повинен орієнтуватися перш за все на неусталені ознаки жанру, що спрямовують його до трансформацій: «Жанровий канон потрібен роману лише для того, щоб продемонструвати його подолання та обертання думок у просторі, де немає меж пізнанню» [33, с. 73].

Український роман у своєму розвитку виявився конкретно-історичним різновидом романного жанру. І, як пояснює Н. Бернадська, цей естетичний

феномен свідчить про самотній шлях розвитку українського письменства, у руслі його інтегрованості до європейського та світового літературного простору [28, с. 5].

Класифікація романів Н. Бернадської була взята за основу й доповнена відповідно до виявлених мною та дослідниками жанрів і жанрових модифікацій та жанрових означень, що їх дали своїм творам автори. Тож романи про козацтво другої половини ХХ ст. розподілено на такі різновиди:

1) за критерієм «літературний напрям, школа, епоха»:

– *романтичний роман*: «Наливайко» (1940) І. Ле, «Мальви» (1968) Р. Іваничука, «Таємний посол» (1968–1977) В. Малика, «Засвіти» (1990) – перший роман трилогії А. Химка, «Іван Сірко» (1992) В. Кулаковського, «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського;

– *реалістичний роман*: «Переяславська Рада» (1948) Н. Рибачка, «Гомоніла Україна» (1954) П. Панча, «Хмельницький» (1957–1964) І. Ле, «Гетьман Кирило Розумовський» (1961) М. Лазорського, «Максим Кривоніс» (1983), «Мартин Пушкар» (1987) В. Кулаковського, «Яса» (1987) Ю. Мушкетика, «Журавлиний крик» (1988) Р. Іваничука, «Обітниця» (1989) Г. Книша;

– *романи з модерністськими та постмодерністськими елементами*: «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка, «Мальви» (1968) Р. Іваничука, «Я, Богдан» (1983) П. Загребельного, «Як Мамай до Канади їздив» (1984) В. Бровченка, «Журавлиний крик» (1988), «Орда» (1992) Р. Іваничука, «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського, «Погоня» (1997) Ю. Мушкетика;

2) за формою оповіді:

– *роман «потому свідомості»*: «Я, Богдан» (1983) П. Загребельного, «Журавлиний крик» (1988) Р. Іваничука, «Чисте поле» (1990) Л. Горлача, «Орда» (1992) Р. Іваничука;

– *роман у віршах*: «Як Мамай до Канади їздив» (1984) В. Бровченка, «Чисте поле» (1990) Л. Горлача;

3) за функціональною настановою на читача:

– *пригодницький (авантюрний) роман або роман-подорож (роман-парабола)*: «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка, «Мальви» (1968) Р. Іваничука, «Таємний посол» (1968–1977), «Як Мамай до Канади їздив» (1984) В. Бровченка, «Яса» (1987) Ю. Мушкетика, трилогія «Засвіти» (1990–1993) А. Химка, «Іван Сірко» (1992) В. Кулаковського, третя частина («Дорога до храму») роману «Орда» (1992) Р. Іваничука, «Чумацький Шлях» (1993) В. Малика, «Фортеця на Борисфені» (1993) В. Чемериса, «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського, «Погоня» (1997) Ю. Мушкетика;

– *роман-випробування*: «Мальви» (1968), «Журавлиний крик» (1988), «Орда» (1992) Р. Іваничука;

– *історико-психологічний роман*: «Я, Богдан» (1983) П. Загребельного;

– *розважальний роман*: «Як Мамай до Канади їздив» (1984) В. Бровченка;

– *філософський (інтелектуальний) роман*: «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка, «Мальви» (1968) Р. Іваничука, «Яса» (1987) Ю. Мушкетика, «Журавлиний крик» (1988), «Орда» (1992) Р. Іваничука, «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського, «Погоня» (1997) Ю. Мушкетика;

– *роман-антиутопія*: друга частина («Серед карликів») роману «Орда» (1992) Р. Іваничука;

– *роман-попередження*: «Орда» (1992) Р. Іваничука;

– *детективний роман*: «Чумацький Шлях» (1993) В. Малика.

4) за кількісним критерієм:

– *дилогія*: «Переяславська Рада» (1948, 1953) Н. Рибачка;

– *трилогія*: «Хмельницький» (1957–1964) І. Ле; «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою» (1990–1993) А. Химка; роман «Орда» (1992) Р. Іваничука складається з трьох частин – «Армагеддон», «Серед карликів», «Дорога до храму»; роман «Фортеця на Борисфені» (1993) В. Чемериса складається з трьох книг – «Обізвався серед Січі курінний Сулима», «Гетьман Павлюк» і «Вилітали орли, вилітали сизі...»;

– *тетралогія*: «Наливайко» (1940) і трилогія «Хмельницький» (1957–1964) І. Ле, «Таємний посол» В. Малика складається з романів «Посол Урус-шайтана» (1968), «Фірман султана» (1969), «Чорний вершник» (1976), «Шовковий шнурок» (1977).

5) за особливостями поетики:

– *панорамний роман*: «Переяславська Рада» (1948) Н. Рибачка, «Гомоніла Україна» (1954) П. Панча, «Хмельницький» (1957–1964) І. Ле;

– *документальний*: «Переяславська Рада» (1948) Н. Рибачка, «Гомоніла Україна» (1954) П. Панча, «Наливайко» (1940) і трилогія «Хмельницький» (1957–1964), що складають епопею «Україна», І. Ле, «Гетьман Кирило Розумовський» (1961) М. Лазорського, «Мальви» (1968) Р. Іваничука, «Таємний посол» (1977) В. Малика, «Северин Наливайко» (1978), «Максим Кривоніс» (1983) В. Кулаковського, «Я, Богдан» (1983) П. Загребельного, «Яса» (1987) Ю. Мушкетика, трилогія «Засвіти» (1990–1993) А. Химка, «Журавлиний крик» (1989) Р. Іваничука, «Обітниця» (1989) Г. Книша, «Чисте поле» (1990) Л. Горлача, перша частина («Армагеддон») роману «Орда» (1992) Р. Іваничука, «Фортеця на Борисфені» (1993) В. Чемериса, «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського;

– *відцентровий*: «Переяславська Рада» (1948) Н. Рибачка, «Гомоніла Україна» (1954) П. Панча, «Обітниця» (1989) Г. Книша, «Хмельницький» (1957–1964) І. Ле, «Фортеця на Борисфені» (1993) В. Чемериса;

– *доцентровий*: «Наливайко» (1940) І. Ле, «Гетьман Кирило Розумовський» (1961) М. Лазорського, «Я, Богдан» (1983) П. Загребельного, «Як Мамай до Канади їздив» (1984) В. Бровченка, «Чисте поле» (1990) Л. Горлача, трилогія «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою» (1990–1993) А. Химка, «Тризна» (1991) Г. Колісника, «Іван Сірко» (1992) В. Кулаковського, «Чумацький Шлях» (1993) В. Малика, «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського, «Любов маєш – маєш згоду» (1997) Ю. Хорунжого, «Погоня» (1997) Ю. Мушкетика;

– *міфологічний (химерний)*: «Козацькому роду нема переводу, або ж

Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка, «Журавлиний крик» (1988), «Орда» (1992) Р. Іваничука, «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського, «Погоня» (1997) Ю. Мушкетика;

– *алегоричний*: «Мальви» (1968), «Орда» (1992) Р. Іваничука, «Як Мамай до Канади їздив» (1984) В. Бровченка;

– *роман-хроніка*: «Переяславська Рада» (1948) Н. Рибачка, «Гетьман Кирило Розумовський» (1961) М. Лазорського, «Обітниця» (1989) Г. Книша;

– *роман-диспут*: «Журавлиний крик» (1988), «Орда» (1992) Р. Іваничука;

– *роман-монтаж*: «Іван Сірко» (1992) В. Кулаковського, «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського, «Погоня» (1997) Ю. Мушкетика;

б) відповідно до зв'язків з іншими родами і жанрами:

– *роман-епопея*: «Переяславська Рада» (1948) Н. Рибачка, «Гомоніла Україна» (1954) П. Панча, «Наливайко» (1940) і трилогія «Хмельницький» (1957–1964), що складають епопею «Україна», І. Ле;

– *роман-легенда (роман-балада)*: «Мальви» (1968) Р. Іваничука;

– *роман-трагедія*: «Мальви» (1968) Р. Іваничука, «Під Савур-могилою» (1993) А. Химка;

– *ліричний роман*: «Я, Богдан» (1983) П. Загребельного, «Як Мамай до Канади їздив» (1984) В. Бровченка;

– *роман-сповідь*: «Я, Богдан» (1983) П. Загребельного;

– *роман-спогад*: «Чисте поле» (1990) Л. Горлача, «Іван Сірко» (1992) В. Кулаковського;

– *роман-псалом (роман-апокриф)*: «Орда» (1992) Р. Іваничука;

– *роман-притча*: «Орда» (1992) Р. Іваничука.

У праці «Заради грядущого» (1979) Б. Хотимський зауважив, що письменники звертаються до минулого не від дозвільного інтересу чи з бажання «проілюструвати» історію, чи, тим більше, не через прагнення «заховатися» від вирішення складних завдань сьогодення. Навпаки, літератори відповідально ставляться до виховання нових поколінь, тому й оглядаються назад, щоб виваженіше йти вперед. Митці приділяють увагу моральному обличчю

політичного лідера, який відповідальний за долю народу [532, с. 3, 13, 39].

Допомагаючи поглибити почуття історії та пам'ять історії, історичний роман посилює й розуміння сьогодення. До того ж, минуле, особливо – побачене в час загострення визвольної боротьби, збагачує читача духовно й формує його як свідомого громадянина й патріота [343, с. 382–383]. У другій половині ХХ ст. пробуджувати історичну пам'ять українського народу почали шістдесятники, звернувшись до найтрагічніших сторінок нашого минулого [389, с. 275–280]. Визначивши проблему людини в історії як одну із провідних у літературі ХХ ст., В. Шевченко наголошує на важливому призначенні історичної прози – «формувати національну свідомість, розкривати і примножувати історичний і духовний досвід людства, передавати моральні уроки майбутнім поколінням» [563, с. 259]. Цієї думки дотримуються й інші науковці [555, с. 3; 163, с. 14; 113, с. 315]. Л. Даниленко закликає вивчати історичні романи про козацтво на сучасному етапі розбудови української державності задля вирішення насущних проблем сьогодення і реалізації прагнення українців на гідне життя [105, с. 1].

М. Бахтін визнав, що найбільш стійкою, життєспроможною в історії роману виявилася композиційно-єднальна ідея випробування, що значно актуалізується під час зламних, кризових моментів життя – людина стає іншою, переживаючи метаморфозу, очищується і перероджується. У праці «Епос і роман» М. Бахтін зауважив, що значення художнього образу оновлюється і зростає у процесі розгортання контексту: він набуває актуальності, максимально наближуючись до незавершеного теперішнього (часу автора і читачів) і, як наслідок, до майбутнього. Подолати епічну дистанцію стало можливим завдяки фольклорним, народно-сміховим витокам роману. Сміх дозволив розкрити в романі світ і людину навиворіт, викрити невідповідності між зовнішнім і внутрішнім, показати становлення людини [25, с. 144–146, 152–155, 418, 422–423].

В. Зінченко вбачає своєрідність творення художнього світу роману в тому, що в цьому епічному жанрі межі простору і часу сюжету значно ширші, ніж

межі простору і часу дії, описаної оповідачем. Тому (на відміну від повісті, новели чи оповідання) у романі домінує внутрішня просторово-часова позиція оповідача, який наближений до об'єкта мовлення. Це, у свою чергу, дає можливість романісту більш розгорнуто змалювати життя, заглибитися у внутрішній світ персонажів, а отже, збільшити обсяг тексту [364, с. 206–209].

У монографії «Роман та історія» В. Оскоцький досліджує художню природу історичного роману. Науковець зауважує, що художні межі історичного роману ширші, ніж роману історично-революційного. Хоча історичний роман і наближений до роману-міфу, однак роман, побудований на міфологічній основі, не є історичним, оскільки має принципово іншу образну природу й інші художні завдання. На переконання вченого, необхідно також розмежовувати історичний роман і такі різновиди роману як роман-легенда, роман-переказ і роман-притча, оскільки вони не відповідають вимогам документальності повістування – достовірності відтворення значних подій і героїв (серед принаймні один повинен мати конкретно-історичного прототипа). Крім того, як стверджує В. Оскоцький, не є історичними твори, у яких наявна значна історична подія й особистості історії відіграють епізодичну роль, «витиснені» на периферію дії вигаданим героєм [343, с. 6–7, 275].

Історичний роман звертається до історії – тобто в пізнавальному сенсі розкриває спільну єдність, наступність часів, тому й набуває актуального ідеологічного звучання, виконуючи важливу роль у духовному житті. Проте письменник не відтворює, а художньо створює й перетворює історичну дійсність, навіть уникаючи прийомів умовності, продовжує уявляти й фантазувати, тож у художньому світі історичного роману переважають домисел і вимисел автора. Пошук значного історичного матеріалу стає початковим етапом, першим поштовхом інтенсивної роботи художньої думки. Важливо, що митець підпорядковує історичний матеріал художнім цілям, щоб створити атмосферу історичної доби відчутно й достовірно [343, с. 12, 17, 20–21, 28, 181].

В історичному романі письменник зобов'язаний показати історичність мислення персонажів, тобто створити характери відповідно до своєрідності

їхнього історичного часу. Крім того, успіх романіста залежить від того, наскільки глибоко він проникне в самотній характер і неповторну долю історичної особистості, наскільки широко він побачить соціальне й моральне обличчя епохи через життєпис героя. Водночас В. Оскоцький наголошує, що діалектична взаємодія історичної та художньої правд може змінюватися, вона рухлива як взаєвплив правди життя і мистецтва взагалі. Співзвучний сучасності, історичний роман підіймає національну самосвідомість, допомагаючи народу усвідомити власне місце в історії [343, с. 28–29, 53, 181–182, 307].

Письменник Р. Іваничук зауважує, що створюючи художній світ роману, митець має «вжитися» в досліджувану епоху і вивчити її настільки, що його вимисел може стати науковим відкриттям, одержати документальне підтвердження. Так, приміром, і сталося з Р. Іваничуком при написанні роману «Мальви», коли письменник «вигадав» епізод отруєння Мальвою хана Іслам Гірея після його зради Хмельницького [534, с. 6].

М. Ільницький наголошує, що герой роману П. Загребельного «Я, Богдан» є уособленням складного часу козацької доби, перемог і поразок українського народу в боротьбі за утвердження власної державності [175, с. 115]. В. Фашенко стверджує, що унікальна особистість Богдана Хмельницького зацікавила письменника, тому що велич гетьмана виявлялася на політичному і військовому вимірах, у коханні і в слові [484, с. 179]. Більше того, учений услід за П. Загребельним називає Хмельницького генієм [484, с. 182, 188], котрий мислить і діє в масштабах цілого людства. Про це писали й інші дослідники. Так, Р. Іваничук наголошує, що Богдан здобув собі славу власним розумом, оскільки мав неабиякі здібності дипломата й організатора (а не рубаки в бою) [171, с. 114]. А на думку М. Слабошпицького, особистість гетьмана Хмельницького висвітлена в романі «Я, Богдан» настільки масштабно, що «вміщує» історію козаччини і навіть увесь український народ [360, с. 154]. Однак це твердження видається надто перебільшеним. Більш виважено говорить В. Чумак – крізь призму героя письменник висвітлює діалектичні зв'язки історії з її діячем [553, с. 94–95].

У нарисі «Істина – особистість» В. Дончик стверджує, що стильову манеру вільного й розкутого письменника П. Загребельного можна розпізнати по його власній концепції світу й особистості, де наскрізним є «людське в людині», її духовність [118, с. 4, 18]. А В. Оскоцький з'ясував, що художню концепцію особистості й народу, народу як творця історії, розвинену в романах П. Загребельного, визначають конкретний історизм, точність класових критеріїв і чіткість соціальних орієнтирів [342, с. 125–126].

На думку А. Віннічук, неабияке зацікавлення письменника В. Кулаковського викликає особистість в історії, людина як виразник індивідуально-національних і психологічних властивостей [65, с. 10]. Звертаючи увагу на духовний потенціал історичних романів, О. Чебан зауважила, що В. Кулаковський виносить у заголовок своїх творів імена тих історичних осіб, які яскраво презентують козацьку добу в історії України [541, с. 642]. Такі назви («Максим Кривоніс», «Мартин Пушкар») націлюють на всебічне осмислення саме героя роману [278, с. 12–13].

О. Червінська зробила висновок, що образ історичної особистості перш за все асоціюється зі своєю історичною епохою і може мати власну загальновідому історію, тому ім'я стає центром фабули-історії художнього твору. Проте в іншому випадку історичний образ символізує певну ідею або явище, що функціонує поза своїм історичним контекстом. Крім того, якщо митець уявить і подасть історичну особистість у незвичайних обставинах, то створить таким чином несподівану розповідь [364, с. 154].

Висновки до розділу 1

Здійснений огляд дає можливість припустити наявність кількох періодів посилення уваги українських романістів до козаків-характерників. У другій половині ХХ ст. помітно виокремлюються три періоди. Звернення до історичного минулого, до нової героїки у 50–60-ті роки обумовили друга світова війна, повоєнна доба, шістдесятництво. У цей час письменники моделювали національну історію, експериментуючи у формі і належно осмисливши внесок

діячів-патріотів (О. Ільченко, Р. Іваничук, М. Лазорський) або дотримуючись соцреалістичних канонів і тогочасної ідеології (Н. Рибак, П. Панч, І. Ле). Далі можна говорити про період «майже мовчання» в часи брежнєвщини у 70-ті роки. Відродження історичного роману, про яке говорять дослідники, не виявляється щодо нашої теми. Деякі письменники писали «в шухляду» до кращих часів (як-от зробив Ю. Мушкетик із романом «Яса»). Визвольні змагання 80–90-х років спричинили новий спалах інтересу до козацтва. Романісти ґрунтовно вивчають історичні факти, по-новому інтерпретуючи їх – наповнюють образи козацьких провідників філософським змістом, надають можливість героям самим вести розповідь і сповідатися. Ці романи продовжують тенденції в українській літературі другої половини ХХ століття. Образ козака – героїчний, фольклорного походження. Чим далі від часів козаччини, тим більше автори, що обирають цей об'єкт, тяжіють до великих прозових форм. Літературне осмислення наклало на образ козака-характерника інші смисли, тому і розглядаємо його як літературне явище.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРНИКИ В ХУДОЖНІХ СВІТАХ УКРАЇНСЬКОЇ РОМАНІСТИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

2.1. Жанрові особливості романного моделювання світу козаччини

Історичні романи 40–50-х років характеризуються епічними масштабами теми, соціально-аналітичною направленістю її розкриття. Наприклад, «Переяславська Рада» Н. Рибак, «Гомоніла Україна» П. Панча, «Хмельницький» І. Ле у процесі втілення задумів переросли в панорамні романи, що жанрово тяжіють до епопеї [343, с. 221–222]. Розмах зображених подій спрямований авторами на уславлення Переяславського договору, що спричинив возз'єднання України з Московською державою.

Зокрема, у романі «**Переяславська Рада**» (вид. 1948, 1953) на тлі історичних подій світової політики Натан **Рибак** (1912 – 1978) художньо зобразив хроніку Визвольної війни, де українці воювали під знаменами гетьмана Богдана Хмельницького, особливо наголошуючи на позитивному всесвітньо-історичному значенні возз'єднання українського й російського народів [343, с. 221; 403, с. 10, 12]. Все ж «Переяславську Раду» Н. Рибак і сьогодні можна брати за зразок кропіткої праці з документом з метою реалізації художнього авторського замислу [389, с. 65]. Цієї думки дотримується й Л. Даниленко. Дослідниця визначила, що романом-хронікою також є твір «Гетьман Кирило Розумовський» (написаний у 1946–1961; виданий у Мюнхені 1961) Миколи **Лазорського** [105, с. 16] (справжнє прізвище письменника – Коркішко (1890–1970) [243, с. III]). «Гетьману Кирило Розумовський» притаманні ознаки соціально-політичного роману [389, с. 355]. Хронікальний виклад подій властивий і для роману «Обітниця» (1989) Георгія **Книша** (справжнє прізвище Книшев, нар. 1922).

На відміну від Н. Рибак, Петро **Панч** (справжнє прізвище – Панченко) (1891–1978) у романі «**Гомоніла Україна**» (1954) показав події напередодні спалаху Хмельниччини, яка охопила всі шари українського суспільства. Для

цього автор ніби розтинає цю спільноту, оголюючи різні мотиви повстанського руху [343, с. 221–222]. Як наголошує В. Дончик, митець виявив духовну сутність Хмельницького [353, с. 26]. З позицій сьогодення Л. Даниленко побачила художню переконливість у змалюванні фактичної історії в романі «Гомоніла Україна» – П. Панч розкрив душевні переживання Богдана Хмельницького щодо майбутнього України і складний вибір гетьмана на користь союзу з Москвою у важких політичних умовах [105, с. 7].

Творчість Івана **Ле** (справжнє прізвище письменника – Мойся) (1895–1978) привертає увагу дослідників уже понад півстоліття. Їй присвячено вступні статті (П. Колесника, З. Голубевої, ін.) до видань творів письменника, літературно-критичні та критико-біографічні нариси (П. Мисника [476], Н. Над'ярних [312], В. Чумака [554; 555]), монографії М. Сиротюка [415; 414], М. Лакизи [244], дисертаційні дослідження [299] тощо. Чимало було сказано й про романи митця «**Наливайко**» (написаний у 1929–1939 рр.; виданий 1940; друга редакція 1953) і трилогію «**Хмельницький**» (опублікований: перша книга 1957, друга – 1963 і третя – 1964 року), що складають епопею «Україна».

Відповідно до романтичної традиції, у романі «Наливайко» протистояння ватажка українського повстання Северина Наливайка й польського гетьмана Жолкевського митець перемістив із політичної в особистісну площину – вони суперники в боротьбі за кохання графині Барбари [247, с. 307]. На цей аспект звернули увагу дослідники роману. Так, ще 1957 року П. Мисник побачив, що художні домисли не завжди допомагають авторові краще розкрити характер Наливайка, особливо в його ставленні до жінок. На думку дослідника, взаємини сотника з графинею Барбарою не виявляють жодної нової риси в характері героя [476, с. 232]. Із цим категоричним судженням не можна погодитися. Об'єктивною бачиться протилежна позиція М. Сиротюка – душевну цільність, силу волі, високу моральність Северина Наливайка І. Ле яскраво показав у стосунках героя з жінками різних суспільних станів, морально-етичних поглядів, темпераментів, які закохуються у молодого сотника-красеня [415, с. 177]. Таке бачення має й М. Лакиза [244, с. 102–103]. Зіставивши взаємини

Наливайка з графінею та з Мелашкою, Н. Над'ярних визнала, що І. Ле показав вірність обов'язку в парі «Наливайко – Мелашка» вільно і природно [312, с. 177]. На перевантаження «Наливайка» любовними колізіями вказала Т. Сагайдак [403, с. 11].

Почавши роман «Хмельницький» як життєпис героя, І. Ле збільшує масштаби повісткування по мірі розвитку подій, залучаючи до сюжету хід народної історії [343, с. 222]. Як зауважила Л. Ромашенко, суттєвими недоліками романів І. Ле є класовий підхід до розкриття історичних подій і надмірна соціальна визначеність характерів. Водночас письменник показав героїв монументально й багатовимірно, а також відповідно до романтичної естетики – його Наливайко і Хмельницький увібрали в себе найкращі риси українського народу [389, с. 64].

Творчість Павла **Загребельного** (1924–2009) сфокусувала увагу багатьох дослідників. Так, О. Проценко розглянула роман «Тисячолітній Миколай» у контексті історичної романістики 90-х років [375]. А С. Нестерук у дисертації «Естетичні функції символів у творчості Павла Загребельного» предметом дослідження обрала романи і повісті митця кінця 80-х – першої половини 90-х років [321]. Натомість Ю. Кохан [228], Т. Юрченко [582], І. Ходарєва [530] вивчали мову творів письменника, а М. Кондратюк [216] і Н. Козачук [209] – поетику романів митця. В. Фоменко звернула увагу на образ міста у романах «Диво», «Південний комфорт», «Брухт» [520].

Про жанрові особливості роману «**Я, Богдан**» (1983) теж було сказано досить багато. П. Загребельний передав свої авторські функції гетьману Хмельницькому, вклав у його вуста власні думки і завдяки цим прийомам змалював козацьку добу наче зсередини, посиливши людський фактор історії. Тому М. Ільницький у статті «Голос героя – голос автора» (1985) визначив жанр роману як «роман-монолог» [175, с. 114–115]. Новаторство П. Загребельного відзначив Р. Іваничук у статті «Минувшину згадують, дбаючи про майбутнє». Дослідник зауважив, що гетьмана Хмельницького, якого попередники змальовували ідеальним, безгрішним, вродливим, митець психологічно

вмотивовано представив у сумнівах і роздумах у той складний для нього і для держави час, коли Богдан одержав владу і славу. П. Загребельному вдалося належно оцінити велич і тягар добровільно взятого Богданом обов'язку, піднесення його духу, коли гетьман відчув міцний зв'язок із народом. На думку Р. Іваничука, любовну лінію роману визначає художній вимисел, що не відповідає історичній дійсності, оскільки Богданові не був притаманний фаталізм, у своїх учинках гетьман Хмельницький керувався тверезим розумом. Підтвердженням є відомий епізод поразки під Берестечком, яку історично спричинили конкретні обставини, а не занепад духу Хмельницького через зраду й смерть шляхтянки, як сказано в романі [171, с. 115, 117]. По-іншому цей аспект пояснює Н. Санакоєва. Методом психоаналізу щодо особистого життя героя дослідниця з'ясувала, що безсмертя і вічність, на думку П. Загребельного, може дати кохання, яке є смислом життя, тому саме любов-пристрасть направляє дії Богдана-гетьмана [404, с. 12; 405, с. 118]. У цьому ж ключі написана й стаття А. Корнеєва «Жінки та Богдан Хмельницький: еротичний аспект міфологеми вождя» [222]. Тож, немов підсумовуючи вищесказане, В. Сікорська побачила історичну епоху лише тлом для викладу авторської концепції характеристики героя [418, с. 10].

Незвично щодо канону історичного роману поєднані реальність із фантастикою у творі **«Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця»** (1958) Олександра **Ільченка** (1909–1994). Кожну главу-«пісню» письменник наситив фольклорною поетикою, народним гумором і водночас – побудував за зразком пригодницької, а також безсюжетної ліричної прози і навіть сучасної белетристики, відверто виказуючи присутність автора в повістуванні [343, с. 274]. Авторське визначення жанру – «хімерний роман з народних уст» – підтверджує його розлога, подвійна назва, що сягає своїм корінням у фольклор, семантично розширюючись відповідно до художньої свідомості життєдайного українського народу [100, с. 146].

Специфіку і функції образу козака-характерника Мамає в романі О. Ільченка проаналізувала В. Нарівська в розділі її монографії «Характерник –

тип національного характеру в українській прозі», зауваживши, що козак Мамай – не воїн, а особливий тип характерника, що поєднав у собі ознаки культурного героя міфу, а також першопредка цілого роду. Тому супутником козака Мамаю в романі є не собака (і тим паче не вовк), а маленький песик на прізвисько Ложка, що символізує гульбище або родове застілля. Так, змістивши акценти і трансформували міфи, О. Ільченко у незвичний спосіб вибудовує розповідь про формування національно свідомого українського характеру на зламі епох [317, с. 108]. Читаючи роман О. Ільченка, одразу поринаєш у його казковий художній світ і захоплюєшся фантастичними пригодами персонажів, мовлення яких пересипане перлинами українського народного гумору. Умовна поетика химерного роману тяжіє до усного мовлення. Змінюючи тональності й часову послідовність, автор (іронічний і всезнаючий оповідач) виважено розповідає про події незапам'ятної давнини. Стилістична й композиційна складність химерного роману обумовлена ще й тим, що оповідь вибудовується немов у двох часових вимірах [539].

Загальне схвалення творів Володимира **Бровченка** (1931–2013) дають автори передмов до збірок його поезій: «Щедротне слово» М. Стельмаха – до збірки «Найдорожче» (1981); В. Панченко – до поезії «Повернення Богородиці» (1999). Ім'я В. Бровченка значиться в «Українській Літературній Енциклопедії» [469, с. 235] і в «Шевченківській енциклопедії» (2012) [561, с. 510]. Проте роман у віршах «**Як Мамай до Канади їздив**» (написаний упродовж 1979–1982 рр., виданий у 1984), і тим більше характер його героя, все ще залишаються фактично не дослідженими. По-своєму екзотично-романтичним представляє героя назва твору: Мамай, котрий бачився багатьом навіть дослідникам таким собі «регіональним» коханцем і діячем, раптом їде до Канади. Над цим читачеві потрібно замислитися вже хоча б тому, щоб усвідомити мотив авторського часового зміщення, адже мова піде не про козацьку добу, а про авторову сучасність другої половини ХХ ст. Однак слід визнати, що при всіх художніх здобутках, роман написаний на догоду тогочасній комуністичній ідеології. Про це, зокрема, яскраво свідчить

кульмінаційний епізод прес-конференції в Канаді, де козак Мамай (що приїхав разом із ліричним героєм із Радянського Союзу) називає себе комуністом. Ця думка («Мамай-комуніст») лунає в романі і з вуст ліричного героя [46, с. 128, 130, 131]. Тож в епізоді прес-конференції автор вустами козака Мамає висловлює думку про «самостійність» України у складі Радянського Союзу [46, с. 133].

Натомість Володимир **Малик** (справжнє прізвище Сиченко) (1921–1998) у романі **«Таємний посол»** (1968–1977) інтерпретував історичні події відповідно до об'єктивного ходу історії, але окремі факти передані через особливості авторської концепції образу Сірка. У створенні художньої канви роману письменник спирався на фольклорний ґрунт, що в основному набув символічно-легендарного звучання непереможності кошового, при цьому В. Малик висловив власну позицію щодо Сірка-політика як носія суто козацьких цінностей, які виникли і сформувалися в порубіжних умовах життя і смерті. Створюючи художній світ роману **«Таємний посол»**, митець невимушено поєднав історичних і вигаданих персонажів. Герой роману козак Арсен Звенигора є вигаданим персонажем, що відповідає вальтерскоттівській традиції [176, с. 281], проте розвідник («таємний посол») Івана Сірка до Туреччини все ж мав свого історичного прототипа, свідчень про якого майже не збереглося. Тож, виконуючи секретне доручення кошового, Арсен Звенигора відправляється в подорож. Розповідаючи про пригоди, що трапляються з ним, автор охоплює широкий просторовий діапазон – Україну, Болгарію, Туреччину. Тобто, тетралогія створена за законами пригодницького жанру, з гостросюжетним перебігом подій [176, с. 306–308]. Водночас історична канва твору виписана досить ґрунтовно. Зокрема, інтерпретуючи історичний факт визначного походу Сірка на Крим (якому в «Літописі» С. Величка [58, с. 188–196] присвячено цілий підрозділ), романіст говорить про радість кошового з приводу порятунку тисяч полонених людей [281, с. 166].

Розкриваючи символізм самої назви **«Чумацький Шлях»** (1993), Л. Ромашенко вказала, що в цьому романі В. Малик органічно поєднав ознаки

пригодницького і детективного жанрів, додав до психологічного письма філософських вкраплень, а етнографічні описи оздобив символічними елементами [394, с. 10]. Дослідниця також відзначила те, що романіст фокусує увагу на вигаданих персонажах, а історичні особи знаходяться на периферії оповіді, й указаний у творі історичний час (12 років після зруйнування Запорозької Січі) слугує лише тлом для створеної авторською уявою розповіді. Про історичні події митець найчастіше повідомляє за допомогою вставних новел (розповідей і спогадів персонажів-козаків), і завдяки цьому В. Маликові вдалося передати історичний дух епохи другої половини XVIII століття [389, с. 221–227].

Л. Федоровська зауважила, що Юрій **Мушкетик** (нар. 1929) захоплювався таким типом характеру, у якому відчувається елемент державності [515, с. 160]. У романі «**Яса**» (написаному впродовж 1970–1974, 1884, 1985 років; виданому у 1987) розкриваючи проблему ролі особистості в історії через показ трагічної сторінки минулого нашої держави, доби Великої Руїни, митець подав приклад вірного служіння Україні – кошовий Іван Дмитрович Сірко воює не заради власної вигоди, не задля слави своїх козаків-побратимів, а вболіває за весь український народ [309, с. 473]. Досліджуючи «Шляхи історичної прози Юрія Мушкетика», В. Шевчук побачив, що в романі «Яса» роздуми Івана Сірка – це роздуми людини другої половини XX ст., сучасника автора. Таким художнім прийомом Ю. Мушкетик зробив історичний твір прийнятним для розуміння сучасного читача [567, с. 76]. Особливу увагу автор приділив політичній позиції кошового Сірка, спрямованій на визволення українського народу, і його опозиції до гетьманів П. Дорошенка й І. Самойловича [309, с. 28, 63, 64, 98, 208, 375–287], що, на думку В. Смолія, відповідає історичним фактам. Доктор історичних наук В. Смолій визнав, що в романі «Яса» письменнику вдалося показати складність і протиріччя суспільно-політичного життя в Україні другої половини XVII ст. [309, с. 587–597].

По-іншому, зовсім незвично до свого попереднього письма, Ю. Мушкетик змодельював історію у своєму новому романі «**Погоня**» (1997). Відповідно до

модерної традиції, митець лише відштовхнувся від історичної доби Руїни [309, с. 5–7, 23] і далі повів розповідь за принципом дороги. Тому на перший погляд роман сприймається виключно як пригодницький. До того ж, художній світ твору природно наповнений образами української міфології, що є ознакою химерності. Однак поодинокі авторські вставки-зауваження й козацькі топоніми повертають до історичної дійсності [309, с. 58, 127–128]. А роздуми героя роману – козака-характерника Білокобилки – про сенс життя-погоні надають роману філософського навантаження.

Відповідно до романтичної традиції написаний перший роман «**Засвіти**» трилогії Андрія **Химка** (справжнє прізвище письменника – Хименко (1919 – 1991)). Письменник розповідає про кохання і полон батьків Івана Сірка, їхню подальшу долю; дитинство, кохання, змужніння Сірка на Січі, його одруження, сім'ю, включення у вирій військового життя, перші звитяги й подальшу долю. По мірі розгортання сюжету, разом з Іваном Сірком «зростає» і масштабність зображуваних подій, набуваючи міжнародного розмаху. При цьому А. Химко не ідеалізує, а часом і засуджує (вустами героя та інших персонажів) політичну позицію Москви, дії гетьмана Хмельницького на угоду їй. Психологічно вмотивовано автор подав численні роздуми кошового Сірка щодо визначення його власного місця в історії. Насамкінець (у третій частині трилогії «Під Савур-могилою») роздуми героя набувають трагічного звучання та призводять, за авторським задумом, до трагічної розв'язки. Тому несподівано завершуючись, роман-трилогія набуває жанрових ознак драми.

Історичний роман у віршах «**Чисте поле**» (1990) Леоніда **Горлача** (Коваленка, нар. 1941) побудований у формі спогадів старого Івана Сірка епізодів його життя. Тож В. Біляцька вдало охарактеризувала нарацію роману «Іван Сірко» як ретроспективний саможиттєпис героя [31].

Віталій **Кулаковський** (1924–1990) здобув освіту історика, став кандидатом історичних наук і в період національного піднесення 60-х років почав писати художні твори, плідно продовжуючи досліджувати історію України [582, с. 78], тому його повісті й романи помітно вирізняються

реалістичністю зображення. На цей аспект уже звертали увагу дослідники. Наприклад, Н. Щербан визнала, що в романі **«Іван Сірко»** (1992) В. Кулаковський змодельював історичні події, долучаючи домисел і вимисел, «заповнив» прогалини в біографії кошового. Зокрема, митець показав романтичне кохання Івана Сірка до дівчини Галі [581, с. 25]. Загалом сюжетна структура романів В. Кулаковського базується на єдності історичних і любовно-пригодницьких мотивів, що становлять художній вимисел автора [389, с. 65]. Це твердження можна віднести й до художніх версій подій у романах **«Северин Наливайко»** (1978) і **«Максим Кривоніс»** (1983). Попри певні вади (стриманість викладу й одноманітність художніх засобів, недостатньо глибоке розкриття характерів і безбарвність батальних сцен) [389, с. 65], О. Чебан побачила в історичних романах В. Кулаковського духовний потенціал, оскільки вони сприяють розумінню історичного процесу, а також знайомлять із надбаннями української культури [541, с. 641].

Роман **«Мальви»** (написаний упродовж 1965–1967; виданий 1968) – це своєрідна форма романтичного роману-легенди із поетикою символів та алегорій, за допомогою якої Роман **Іваничук** (1929–2016) розкрив драматизм національної історії України. Однак, на думку В. Оскоцького, недоліки роману (перенасиченість трагічними колізіями, заданість фінальної загибелі багатьох персонажів, недостатнє психологічне і соціальне вмотивування характерів тощо) призводять до умоглядної конструкції сюжету. Серйозною вагою жанру роману-легенди В. Оскоцький убачає обмеженість його аналітичних можливостей, тому що ідеї, подані позачасово, налаштовують сприймати історію не як поступальний процес, а як вічний кругообіг абстрактних понять добра і зла [343, с. 217–220]. Ці думки не поділяє М. Ільницький, побачивши в них упереджене ставлення дослідника. Натомість М. Ільницький високо поцінував **«Мальви»** – новаторство Р. Іваничука у філософській і психологічній площинах [176, с. 92–109].

Роман митця **«Журавлиний крик»** (написаний у 1969–1979 рр.; виданий 1988) також наповнений глибоким філософським смислом, і в ньому

промовисто звучить ідея патріотизму, найвиразніше – у роздумах Петра Калнишевського, життя якого Р. Іваничук ґрунтовно вивчив за історичними документами. Охопивши життя тогочасного суспільства масштабно, Р. Іваничук у «Журавлиному крику» проявив художню майстерність часової і просторової панорамності [389, с. 65, 205, 258–261]. Жанровою ознакою «Журавлиного крику» є ущільнення художнього простору (так, щодо останнього кошового відбувається його ув'язнення в Соловецькому монастирі), при цьому хронологічні межі твору автор розширив ретроспективно – у спогадах і роздумах Калнишевського [191, с. 12, 14].

По-іншому моделюється козацька доба у філософському романі-притчі, жанр якого вимагає умовного подання історії в ідеях і образах – тобто явної заданості матеріалу авторському задуму про визначальний, вічний моральний урок життя, його найвищу духовну цінність [343, с. 187, 197]. Усі ці міркування В. Оскоцького можна повністю застосувати до роману «**Орда**» (написаного впродовж 1989–1991 років і виданого у 1992) Р. Іваничука. Вагоме місце в романі-притчі відводиться ідеї відповідальності перед історією та свободі свідомого вибору людини, яка увібрала в себе неминущі духовні надбання, патріотичне почуття любові до Батьківщини [343, с. 201–202].

По-різному змодельована історія в тематичних романах «мазепіани», до якої письменники звернулися вже в 90-х роках. Так, епізод зради і падіння Батурина, з якого починається роман «Орда» Р. Іваничука, згадується в останньому (шостому) розділі роману Юрія **Хорунжого** (1937–2007) [531, с. 272–273], а попередні розділи історичного роману «**Любов маєш – маєш згоду**» (написаного в 1994–1995 рр. і вид. 1997) присвячені життю Івана Мазепи до цієї трагічної події. Неоднозначно в обох творах автори інтерпретують як образ Мазепи, так і образ його коханої Мотрі Кочубеївни. Якщо в романі «Орда» Р. Іваничука вона «наснажувала гетьмана на велике діло» і продовжує його справу по смерті гетьмана, то в романі «Любов маєш – маєш згоду» Мотря – лише пристрасть гетьмана, що минулася. На відміну від роману «Орда», романи «Любов маєш – маєш згоду» Ю. Хорунжого і «**Тризна**» (написаний у

1990 і виданий у 1991 році) Григорія **Колісника** (нар. 1937) заявлені авторами як історичні й тяжіють до реалістичного зображення подій. Наприклад, роман «Любов маєш – маєш згоду» Ю. Хорунжий наситив історичним фактажем, художньо опрацювавши й народні перекази та легенди. Як уже було сказано дослідниками [292, с. 7, 9; 107, с. 110–114; 240, с. 17–19], жанр «Любові...» визначає документальність – опертя на історичні джерела, і змодельована автором козацька доба показана панорамно.

Об'єктом вивчення Л. Романчук [387], Л. Ромащенко [390], Т. Антоненко [12], інших дослідників стала творчість Валентина **Чемериса** (нар. 1936). Якщо говорити про його історичний роман «**Фортеця на Борисфені**» (написаний упродовж 1969–1971, 1988 років; оприлюднений 1993), то перші дві з трьох книг роману присвячено окремо Івану Сулимі та Павлюкові, а в третій – діють ще два герої, козаки-характерники (Яків Остриця і Дмитро Гуня). Це історично відомі козацькі ватажки, які змінювали один одного, стійко тримаючи оборону проти польського війська. Сюжетне підґрунтя й окремі епізоди роману дозволяють зробити припущення, що В. Чемерис детально вивчив історичні свідчення, зафіксовані в «Щоденнику» (1637–1638) домініканського монаха Симеона Окольського, який супроводжував польське військо на Україну під час козацьких повстань [291]. Крім того, письменник застосував і включив до художньої канви твору універсали Павлюка та інших українських гетьманів [547, с. 143, 180–181, 216, 225, 268]. Усе це дає підстави віднести роман «Фортеця на Борисфені» до документального жанру. До того ж, кожна книга роману починається епіграфом, узятим із народної думи або пісні, у якому зосереджено зміст, і далі – прологом, де автор подає історичний огляд подій в Україні XVII ст., що спричинили козацькі повстання. А легкість, із якою сприймається твір читачем, а також наповненість інтимними сюжетними лініями, надають роману пригодницького і романтичного забарвлення.

Своєрідність прози Миколи **Вінграновського** (1936–2004) обумовлена його поетичним мисленням – письменник і в прозі передає унікальні моменти переживання всесвіту [63, с. 22]. Цю думку І. Дзюби поділяють й інші

дослідники. Так, В. Моренець слушно зауважив, що зміна сюжетів у цілісному художньому світі того чи іншого прозового твору митця відчувається емоційно [64, с. 824]. Яскраве втілення це знайшло в химерній стилістиці та казковій живописності роману **«Северин Наливайко»** (написаного у 1986–1992 рр., вид. 1993). Панорамність і психологічна достовірність цього твору настільки сильно сприймаються чуттєво, що захоплюють читачів як побачений кінофільм [64, с. 15–16]. Завдяки необмеженій творчій уяві М. Вінграновський вдало й незвично поєднав засоби химерності – умовно-суб’єктивну манеру оповіді й ліричне олюднення довколишнього світу, при творенні якого митець майстерно задіяв колоритний український фольклор, передусім характерний народний гумор [375, с. 147; 389, с. 245, 252–256]. Тож **«Северин Наливайко»** М. Вінграновського розширив жанрово-стильові обрії сучасної української романістики.

У 40–60-ті роки в Україні домінує міметичний історичний роман. Письменники відображують козацьку добу, дотримуючись оцінки історичної науки того часу. У такий спосіб «наслідування» історії написані **«Переяславська Рада»** Н. Рибака, **«Гомоніла Україна»** П. Панча, епопея **«Україна»** (роман **«Наливайко»** і трилогія **«Хмельницький»**) І. Ле.

Саме тому по-новому створений роман **«Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця»** (1958) О. Ільченка з його химерно-фантастичним світобудуванням одержав широкий резонанс у тогочасній літературній критиці. Натомість відвертий акорд любові до України у **«Мальвах»** (1968) наклав довготривале табу на їхнього автора Р. Іваничука. А через психологічну наповненість сумом за Батьківщиною-Україною роман **«Гетьман Кирило Розумовський»** (1961) М. Лазорського дійшов до українського читача вже в період визвольних змагань. Тоді повною мірою розкрилися модерні тенденції, започатковані в цей період.

Видана наприкінці 60-х – у 70-ті роки тетралогія **«Таємний посол»** В. Малика викликала захоплення читачів і критиків. Написана як класичний зразок вальтерскоттівського роману, розповідь про важливу місію козака Арсена

Звенигори знайшла відгомін у серцях людей. У 70-ті роки Ю. Мушкетик створив перший варіант роману «Яса», у якому також діє вальтерскоттівський герой – козак Лаврін Перехрест (теж, як і Арсен Звенигора – джура історично відомого кошового Івана Сірка). Однак, на відміну від В. Малика, Ю. Мушкетик подав виключно любовний мотив подорожі козака.

Наприкінці 70-х – на початку 80-х років історик за фахом В. Кулаковський створив міметичні романи «Северин Наливайко» (1978) і «Максим Кривоніс» (1983), а вже на початку 90-х вийшов роман «Іван Сірко» (1992), у якому В. Кулаковський у руслі новітніх модерних віянь приділив увагу психології персонажів – роздумам-сновидінням героя, співставленню спогадів Івана Сірка та інших персонажів. Тож неможна погодитися із твердженням А. Віннічук, що романи В. Кулаковського – вальтерскоттівського типу [65, с. 14]. Історичним фактажем наповнили свої твори Г. Книш («Обітниця», 1989), В. Чемерис («Фортеця на Борисфені», 1993), Ю. Хорунжий («Любов маєш – маєш згоду», 1997), тим самим продовживши традиції міметичного роману.

Все ж у 80–90-ті роки помітно розвивається модерний історичний роман. Митці намагалися осягнути і передати мотиви вчинків козацьких ватажків, їхній внутрішній світ. Так, П. Загребельний створив роман-сповідь «Я, Богдан» (1983), Р. Іваничук відвів чільне місце роздумам останнього кошового П. Калнишевського («Журавлиний крик», 1988), а Л. Горлач побудував роман у віршах «Чисте поле» (1990) у формі спогадів героя – Івана Сірка. У цей час виходить друком трилогія А. Химка «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою» (1990–1993), наповнена психологізмом і драматичним звучанням роздумів Івана Сірка. По-іншому модерні традиції проявилися в романах «Орда» (1992) Р. Іваничука, «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського, «Погоня» (1997) Ю. Мушкетика. Художні світи цих романів письменники побудували на основі вигадки і фантазії. Відповідно до постмодерної традиції В. Бровченко іронічно показав козака Мамаю у романі «Як Мамай до Канади їздив» (1994), а В. Малик у романі «Чумацький Шлях» (1993) зобразив історичну канву твору імпліцитно, тобто розкрив козацьку добу

через показ «маленької» людини – чумака Івася Бондаря, який живе в цьому світі.

Отже, відбувся жанровий розвиток українського історичного роману другої половини ХХ ст. від наслідувального міметичного у 40–60-ті роки, яскравих зразків вальтерскоттівського – у 60–70-ті до розквіту у 80–90-ті роки філософського модерного і постмодерного роману.

Майже в усіх цих романах є персонажі, яких називають характерниками або які виявляють такі риси. А виявлені жанрові ознаки передбачають наявність певних художніх ролей. Так, **героями** романів є: Богдан Хмельницький («Переяславська Рада» Н. Рибак, «Гомоніла Україна» П. Панча, «Хмельницький» І. Ле), Северин Наливайко («Наливайко» І. Ле, «Северин Наливайко» В. Кулаковського, «Северин Наливайко» М. Вінграновського), козак Мамай («Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» О. Ільченка, «Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка), Іван Сірко («Таємний посол» В. Малика, «Яса» Ю. Мушкетика, трилогія «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою» А. Химка), Максим Кривоніс («Максим Кривоніс» В. Кулаковського), Іван Сулима, Павлюк (Павло Бут), Яків Остряниця, Дмитро Гуня («Фортеця на Борисфені» В. Чемериса), Петро Сагайдачний («Обітниця» Г. Книша), Петро Калнишевський («Журавлиний крик» Р. Іваничука). Особливу роль **героя-оповідача** виконують Богдан Хмельницький («Я, Богдан» П. Загребельного), Іван Сірко («Чисте поле» Л. Горлача, «Іван Сірко» В. Кулаковського), Семен Білокобилка («Погоня» Ю. Мушкетика).

Важливу роль **помічника** здійснюють Максим Кривоніс («Гомоніла Україна» П. Панча), Стратон («Мальви» Р. Іваничука), Арсен Звенигора («Таємний посол» В. Малика), знахар Трохим Яценко («Максим Кривоніс» В. Кулаковського), Іван Сулима («Засвіти» А. Химка), пластуни Олекса Борода і брати Темниченки («Іван Сірко» В. Кулаковського). **Другорядними персонажами** виступають Максим Кривоніс («Хмельницький» І. Ле), Іван Богун («Між орлами і півмісяцем» А. Химка), чаклунка Оришка («Фортеця на

Борисфені» В. Чемериса), знахарка Мальва («Погоня» Ю. Мушкетика).

Персонажами третього плану зображені козак Гуляй-День, Данило Нечай («Переяславська Рада» Н. Рибака), Нестор Морозенко, козаки Мітла і Півень, кобзар Кирило Кладинога («Гомоніла Україна» П. Панча), Іван Богун («Гомоніла Україна» П. Панча, «Хмельницький» І. Ле), Іван Сулима, Петро Сагайдачний, Іван Сірко, Силантій Дрозд, Онисько з Олики («Хмельницький» І. Ле), Семен Неживий, Явтух Ковінька (Явтух Важкий) («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського), Авелій-віщун («Журавлиний крик» Р. Іваничука), Сивий Козак (козак Мамай), волхв («Орда» Р. Іваничука), знахар Касян Коляда («Фортеця на Борисфені» В. Чемериса), знахар Щока, ворожка Гомониха («Чумацький Шлях» В. Малика), відьма (ворожка-чаклунка) Пріська Курбачиха («Погоня» Ю. Мушкетика).

Роль **персонажів фонових подій** відведено Дмитру (Байді) Вишневецькому («Гомоніла Україна» П. Панча, «Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського), Іллі Муромцю («Гомоніла Україна» П. Панча), Івану Сірку, Семену Вишкварці, Грицьку Горбатову, Сові («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського), Богдану Хмельницькому («Мальви» Р. Іваничука), козаку Мамаю («Журавлиний крик» Р. Іваничука, «Засвіти» А. Химка), Вернигорі («Засвіти» А. Химка), знахарю Нечуйвітру («Фортеця на Борисфені» В. Чемериса).

2.2. Характерництво в структурах українських історичних романів

Чільне місце в історичних романах другої половини ХХ ст. відведено найвідомішому кошовому характернику **Івану Сірку**. Наприклад, В. Малик уже на початку роману «Таємний посол» знайомить із цим козацьким провідником. Акцентуючи увагу на його зовнішності, митець зазначив вік (за шістьдесят років), крутий норов, фізичну міць, а також розум отамана, його життєву мудрість і любов до життя. Одяг Івана Сірка – типовий для козака, однак про його вищий соціальний статус свідчить коштовна шабля [280, с. 14]. Про те, що кошовий не любить розкошів, написав і В. Кулаковський у романі «Іван Сірко»

[233, с. 275].

Постать Івана Сірка серед інших персонажів роману «Таємний посол» помітно вирізняється своєю значущістю на фоні історичних подій, хоча у творі йому відведено не провідну, але важливу кульмінаційну роль – кошовий отаман скеровує дії героя (козака Арсена Звенигори), представляє інтереси запорозьких козаків, очолює похід на Крим.

Спираючись на історичні дані стосовно ворожнечі кошового Сірка і гетьмана Самойловича [585, с. 369], романіст змодельював історичну епоху, зосередивши увагу на світоглядних позиціях протидіючих сторін і підкресливши вищий за гетьманський авторитет Івана Сірка [280, с. 343]. В. Малик також інтерпретував історичний факт служіння Юрія Хмельницького турецькому султану [585, с. 318] та, всупереч козацьким думам і легендам про сина Богдана Хмельницького, розкрив вороже ставлення Івана Сірка до його політики закабалення українського народу. Так, у козацькій думі розповідається, що, глибоко поважаючи Богдана Хмельницького, козаки потім виявили бажання бачити гетьманом його сина [84, с. 75–77]. Натомість за версією В. Малика, кошовий Сірко проявляє політичну об'єктивність, висловивши власну незалежну позицію – не обирати гетьманом Юрася Хмельниченка тому, що він приніс Україні багато лиха [281, с. 56].

Автор тетралогії «Таємний посол» показав Івана Сірка передусім досвідченим політиком. На підставі історичних документів відомо, що кошовий вів політичні переговори з російським царем, польським королем, турецьким султаном, кримським ханом і молдавським володарем. За кошового Івана Сірка Запорозька Січ набула виключного політичного значення [585, с. 232]. Наголошуючи на неабиякій ролі кошового отамана в історії України, митець зазначив, що козаки йдуть за Іваном Сірком і вірять йому, як до цього – гетьману Богдану Хмельницькому [281, с. 168]. Проте письменник В. Малик не поділяв думку історика Д. Яворницького, що Сірко і сам прагнув стати гетьманом [585, с. 369, 378, 414], адже в романі жодного разу не згадуються честолюбні наміри кошового, а, навпаки, наполегливо проводиться думка про

його безмежну відданість та прагнення здобути волю для українського народу. Чи не найяскравіше про це свідчить промова Сірка: «Доки кінь людолова топтатиме копитами нашу землю, доки хижий аркан душитиме білу шию дівчини-полонянки, доти ми мусимо міцно тримати в руках шаблі! Я стояв і стоятиму на цьому, поки й днів моїх...» [281, с. 154–156]. Навіть опис старого Сірка вписується в загальну концепцію автора подати сильного духом ватажка, адже його остання промова пройнята любов'ю до України, турботою про рідний народ і закликком-заповітом обороняти рідну землю [281, с. 231–232].

Образ Івана Сірка як нездоланного воїна-характерника уславлено в народних легендах і переказах, де, зокрема, розповідається, що «превеликий характерник» наперед знає всі задуми ворога і заздалегідь готує військо і зброю. Тому серед турків Сірка називають шайтаном [402, с. 115]. Послуговуючись фольклорними та історичними джерелами, В. Малик показав кошового в романі справжнім героєм, який перемагає в численних боях і здобуває славу непоборного вояки. Одне ім'я Сірка лякає ворогів – вони розвертаються назад, дізнавшись, що попереду Урус-шайтан («руський чорт»), як називають Сірка бусурмани [280, с. 342]. Фольклорний мотив непереможності героя застосував у романі «Іван Сірко» і В. Кулаковський [233, с. 290].

У романі «Таємний посол» немає відомостей про синів кошового, проте впродовж усього твору письменник проводить ідею його батьківської любові до молодого запорожця Арсена Звенигори, який (хоча не був історичною особою) за авторським задумом, є учнем і довіреною особою кошового. Так, Сірко стає Арсену за рідного батька, він турбується долею юнака, допомагає йому розшукати наречену. Підтвердженням вищесказаного є епізоди їхніх зустрічей, зокрема той, коли кошовий Іван Сірко обіймає козака Арсена Звенигору у військовій канцелярії, порушивши цим звичаї козацького етикету. Більш зворушливим бачиться пізніший епізод – козак приходять провідати тяжкохворого кошового, і слабкий Сірко притискає хлопця до себе, цілує його у щоку [280, с. 340; 280, с. 229]. А в романі «Яса» Ю. Мушкетик показав батьківське ставлення Сірка до його джури Лавріна Перехреста, який нагадує

кошовому загиблих синів [309, с. 17, 40, 46–47, 74, 102, 204–205, 207, 363–364, 572–573].

К. Волинський зауважив, що В. Малик створив образ свого героя Арсена Звенигори за українською фольклорною традицією, показавши цього запорозького козака характерником. У романі він – винятково життєдайний і винахідливий, фізично непереможний і здатний знайти вихід із найскладніших обставин, та водночас – надзвичайно щирий і добросердний. Крім того, дослідник визнав, що герой роману Арсен Звенигора та інші персонажі-козаки (Метелиця, Шевчик, Товкач, Сікач) презентують український національний характер і одночасно є носіями загальнолюдських цінностей [68, с. 15–16]. Цю думку немов продовжила Н. Зайдлер. Дослідниця відзначила, що, докладаючи вольових зусиль, неабиякої рішучості, кмітливості та головне – людяності, герой роману допомагає іншим персонажам у надскрутних обставинах, навіть ризикуючи власним життям [145, с. 515–516]. Тобто, автор наголосив, що бажання захистити і передсмертний стан є тими необхідними умовами, за яких розкривається характерництво козака (епізод перемоги полоненого Арсена Звенигори над барсом, коли небезпека загрожувала дівчатам-туркентам).

Із польської хроніки Й. Єрлича (1853), на яку посилався Д. Яворницький, відомо, що у Івана Сірка був рідний брат, котрий загинув у польському полоні [584, с. 30]. В. Малик художньо інтерпретував цей історичний факт: у творі згадуються двоє братів кошового – Максим, який гине від татарської стріли, і Нестор, який перебуває в турецькій неволі [280, с. 15, 17, 146]. Сірко багато років уважав своїх братів загиблими, і звістка кобзаря про те, що Нестор живий, схвилювала його до глибини душі [280, с. 17]. Досить емоційна сцена дозволяє зробити припущення щодо глибшого підтексту авторського задуму – Івана Сірка з рідними братами поєднують не лише кровні зв'язки, а й спільна ідея. В. Малик узяв вищезгаданий історичний факт за основу сюжету – кошовий відряджає Арсена Звенигору таємним послом до Туреччини викупити Нестора з неволі та, найголовніше, розвідати про політичні наміри турків щодо України. Відомості про полон і визволення брата Сірка, що стали основою сюжету

роману «Таємний посол», включили до художньої канви своїх творів А. Химко (трилогія «Засвіти») і В. Кулаковський у романі «Іван Сірко», подавши власні версії сім'ї героя [233, с. 192].

В. Малик також творчо переосмислив легенди про скарби запорожців, зокрема про магичні властивості грошей Івана Сірка. Так, у легенді «Кошовий Сірко» розповідається, що коли козаки ховали славетного ватага, то йому під голову поклали його гроші. А його срібна чарка, яку тоді віддали в церкву, за переказами, зберігається в Нікопольській Покрові. Гроші Сірка намагалися забрати, та вони «не дались» [402, с. 114]. Відповідно, автор роману «Таємний посол» подав художню деталь: шкіряний пояс кошового і золоті монети, зашиті в ньому, рятують Арсена Звенигору від лютої смерті у сутичці з ворогом, а згодом і затримують нападників [280, с. 309–310].

Опрацювавши трилогію «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою» А. Химка, було з'ясовано, що автор розкрив еволюцію образу головного персонажа трилогії Івана Сірка практично на всіх рівнях свідомої діяльності героя і з погляду всіх основних його характеристик. Увагу привертає урочисто-піднесений епізод, коли кобзар-ворожбит передбачає виняткову долю Івана, здивувавши незвичним пророцтвом і самого хлопця, і всіх козаків на Січі. Кобзар бачить ріки крові від меча Сірка, який постинає багато ворожих голів, боронячи християн. Тож вороги зображатимуть лик Сірка із рогами, а християни – Мамаєм малюватимуть [526, с. 191–192].

Оця місія героя – слугування «своєму краю і люду» – не залишає місця для особистого життя. Відповідно автор розповів історію кохання Івана та Софії, яке, здавалось, обіцяло їм життя у взаєморозумінні та злагоді («вони з Софійкою навчилися розумітись між собою без слів» [526, с. 118]), однак це не принесло щастя обом [527, с. 59]. Однією з причин цього, на думку А. Химка, було те, що кошовий жив інтересами знедоленого народу [527, с. 247]. Автор підкреслив, що це був свідомий вибір героя – «він <...> постарів у безперервних гризотах і турботах, тратячи життя не для сім'ї, власного обійстя, дорогих батьків, що ось-ось можуть померти, а для поспільства і рідного краю» [528,

с. 34]. Тож домінуючий тонус у романі – почуття болю за сплюндрований край [527, с. 309]. І навіть полонений і засланий до Сибіру, козацький лідер думає не про власну долю, а перейнятий сумом за Батьківщиною, яку любив більше за життя [528, с. 310]. Так само сказавши про заслання Сірка до Сибіру у формі спогадів героя, В. Кулаковський у романі «Іван Сірко» підкреслив волелюбність кошового отамана [233, с. 233]. Привертають увагу роздуми полоненого Сірка (героя роману «Чисте поле» Л. Горлача) про причину його заслання до Сибіру – усунення його як претендента на гетьманство [90, с. 163].

Художньо інтерпретувавши історичний факт взяття козаками фортеці Дюнкерк і виключну роль молодого полковника Івана Сірка у французькій кампанії [584, с. 9; 452, с. 543; 302, с. 29–30], А. Химко зауважив, що слава про видатні здібності Івана Сірка поширюється далеко за межами України. Цю думку автор розкрив в епізоді після успішного взяття фортеці Дюнкерк за планом Сірка – і козаки, і французи побачили в ньому унікального стратега-характерника, оскільки молодий полковник Сірко легко здобуває перемоги «то кмітом, то несподіваною навальністю, то відчайдушною сміливістю» [526, с. 395].

Тож не дарма у виданні української діаспори «Сага України» (Чикаго, 1961) Івана Сірка названо «найвидатнішим козаком» [592, р. 72]. Таку ж високу оцінку діяльності козацького лідера бачимо і в романі А. Химка. Письменник розповів, що своїм інтелектом і масштабністю мислення кошовий зумів заслужити повагу й авторитет польського воєводи, майбутнього короля Яна Собеського: «Говорили поважно і відверто, як рівний з рівним, і малоосвічений Сірко вражав воєводу своєбаченням так, як його вражали мало які учені шляхтичі і чільці польські» [527, с. 302]. Підкреслюючи роль Сірка в тогочасному суспільстві, митець зауважив, що незалежний і небезпечний кошовий визнаний російським царатом «третім гетьманом», козацтвом – «безбулавним гетьманом», а для простого народу Іван Сірко – «перший гетьман» [528, с. 215, 240, 264].

Неабияку популярність Сірка автор пояснив також тим, що у своєму

повсякденному житті кошовий дотримується принципу чесності, тому й заслуговує довіру простих людей. Показовим у цьому аспекті є епізод, коли сільський хлопець за дорученням свого діда приносить Злому (тобто Сіркові) відомості про польське військо, а ще просить коня і записатися в козаки. Сірко обіцяє виконати прохання, коли перевірять інформацію діда і розберуться з ворогом. Така відповідь кошового порадувала хлопця, бо дід казав, що «дядько Злий» не обмане [526, с. 295–296].

Автор переконливо подав психологію козацького лідера. Переймаючись збереженням власної слави непереможного характерника, Сірко і серед козаків ретельно обдумує, як повести себе у складних ситуаціях, аби не піддатися на провокації [527, с. 173]. А вже при необхідності отаман здатен мобілізувати всі його «надлюдські» фізичні сили, про це А. Химко розповів в епізоді поєдинку Сірка із Брюхом [527, с. 175]. У цьому ж ракурсі про вміння Максима Кривоноса (героя свого однойменного роману) сказав В. Кулаковський [234, с. 4].

А. Химко розкрив неоднозначне ставлення до характерництва Сірка. Так, своєю блискучою перемогою в поєдинку Іван Сірко викликав до себе як захоплення та приязнь друзів і однодумців, так і задрість та озлобливу неприязнь лжепобратимів і ворогів [528, с. 202]. Унікальні риси («відчайдушна сміливість», «затятість характеру», «безперервна абсолютна чесність» [526, с. 185]) кошового водночас стають і причиною ворожості і, як наслідок, фізичних нападів на нього навіть самих козаків, а також підступних провокацій-випробувань з боку козацької старшини. Автор змодельовав історичну епоху, психологічно вмотивувавши думки і вчинки персонажів: деякі козаки вкрай не задоволені тим, що досягненнями Сірка вимірюють можливості інших [526, с. 185]. Крім того, А. Химко підкреслив, що високих загальносуспільних цілей Сірка не розуміли, а отже, далеко не завжди підтримували, вважаючи, що кошовий веде козаків у бій не задля порятунку людей, а заради інтересів козацької верхівки [528, с. 68]. Цю думку немов продовжив В. Кулаковський – герой його однойменного роману Іван Сірко розповідає-згадує, що зрадники

(«перевертні») намагалися вбити його [233, с. 283].

Як зауважив А. Химко, сутність влади Сірко вбачає у добротворенні [528, с. 301], і цей принцип кошовий обирає собі за спосіб життя. Сірко міг прийти до думки про політичну самостійність Запорозжя та всієї України від протекції Москви – припускав історик Д. Яворницький [585, с. 438]. А у своїй художній версії А. Химко пішов далі – кошовий чітко усвідомлює необхідність політичної незалежності України за умови єдності українців [528, с. 195].

Характер і особливо характерництво Івана Сірка, героя історичного роману у віршах «Чисте поле» (1990), на сьогодні ще майже не вивчені. Хоча творчість поета Л. Горлача, лауреата Шевченківської премії 2013 року, привертає останнім часом увагу багатьох дослідників – О. Олійниченко [335; 336], І. Закутної [148], М. Наєнка [313, с. 73, 95, 100, 107, 125] та інших.

Говорячи про структуру віршованого роману «Чисте поле», варто зауважити, що на початку твору (у пролозі) митець показав старого Сірка на власній пасіці Грушівка, передавши його безмежну любов до України і почуття туги і жалю через те, що вже не може служити Вітчизні:

Вставай, Іване, на коня – й на Січ,
там України дух, там дух народу.
Ох, старосте, ти серце не каліч,
а дай останній шлях у нагороду... [90, с. 12].

А далі кошовий отаман поринає в небуття, згадуючи-проживаючи вагомі події свого життя. Обравши формою оповіді «потік свідомості» героя, Л. Горлач майстерно доповнив історично відомі епізоди вигаданими. Ось Сірко згадує, що перемігши ворогів, він не встиг урятувати рідну матір. За художньою версією Л. Горлача, особисте горе мобілізує надзвичайні сили Івана Сірка на боротьбу з ворогом:

Тієї ночі і поклявся він
при матері біля згорілих стін
викошувать прибудну татарву,
немов чужу отруйливу траву [90, с. 15].

Жанрові особливості роману-спогаду дозволили автору розширити межі художнього часу і простору. Приїхавши на Січ, Сірко висловлює своє життєве кредо – жити задля звільнення рідного народу і звертається до Бога з проханням дати йому сили подолати нападників:

І ниспошли мені великий гнів,
аби завжди карав я ворогів
і доти згину у бою не знав,
допоки всіх до пня не постинав [90, с. 19].

Тож після обрання його кошовим Сірко дає таку ж обітницю й січовому товариству [90, с. 26]. І надалі герой дотримується своєї присяги. Підкреслюючи це, письменник Л. Горлач подав позицію козаків – з отаманом Іваном Сірком «спокійніш на землі» [90, с. 31].

Власну художню версію життєпису героя подав В. Кулаковський у романі «Іван Сірко» (1992). За допомогою історичного екскурсу в минуле митець розповів, що завдяки тренуванням хлопець стає фізично і психологічно загартованим, учиться долати власний страх. Тож проявивши виняткову рішучість, юнак рятує односельців від нападу татар [233, с. 26]. Розповідаючи про фізичні вправи Сірка в козацькому зимівнику, автор підкреслив його волю – хлопець терпляче продовжує заняття, не зважаючи на синці, тому він навчився влучно стріляти, уникати і вчасно наносити удари під час бою [233, с. 33]. Своїми вміннями Сірко значно випереджає інших, а це обумовило соціальне просування козака – його обирають десятником, а з часом і сотником [233, с. 58].

Показавши Сірка неперевершеним військовим стратегом, В. Кулаковський все ж зауважив, що замолоду козацький ватажок не мислив масштабно, навчаючись цьому в гетьмана Богдана Хмельницького. Так, Хмельницький (епізодичний персонаж роману), довіряючи Сіркові, пояснює необхідність зважувати не лише на шаблю, а й політично вивіряти власні сили. Зокрема, гетьман розкриває полковнику свої стратегічні задуми – якщо вони допоможуть французам здобути Дюнкерк, тоді французи не підтримають польську шляхту

під час повстання козаків у майбутньому. Посвячуючи Сірка у свої плани, гетьман висловлює впевненість, що для успіху у Визвольній війні необхідно, щоб повстали не лише січові й реєстрові козаки, а піднявся весь український народ [233, с. 81–82, 97]. Тож пізніше, призначивши тоді ще молодого Сірка сотником, гетьман Богдан Хмельницький відверто каже, що покладає на нього великі надії у Визвольній війні. Автор зауважив, що тоді й розкрилися неабиякі військові здібності героя – Сірко виявляє свій неперевершений талант шаблювальника під час перших звитяжних боїв під Жовтими Водами й Корсунем [233, с. 86].

Романіст підкреслив знання ватажком людської психіки, його неабияку інтуїцію та духовність – на січових радах Сірко заступається за скривджених, розгадуючи лукаві задуми і застерігаючи козаків, аби не велися на вмовляння зловмисників [233, с. 60]. І задля переконливості В. Кулаковський «доручив» розповідь літописцю, який визнає, що Сірко може з півслова розрізнити правду від брехні. Тому літописець Михайло Дидаскал і поважає кошового за його розум і кмітливість, за сміливість і людяність, а найперше – за справедливість. Більше того, автор зазначив, що в уявленні літописця Сірко – далекоглядний провидець [233, с. 6–7]. Здібність Сірка передбачати події митець підтвердив в епізоді зустрічі кошового з Юрасем Хмельницьким: Сірко із сумом подивився на недолугого сина великого Богдана, і йому одразу стало боязно за майбутнє України і Січі [233, с. 125].

Відповідно до історичних свідчень Д. Яворницького, В. Кулаковський відзначив міжнародну славу кошового Сірка [233, с. 62]. Неабияку роль молодого Сірка для України визнає кобзар, епізодичний персонаж роману: «Славний козак, дуже славний. І розумом, і сміливістю, і ненавистю до ворогів – нічим Бог не обділив. Аби таких більше було на Січі, не плакала б Україна кривавими слізьми, не блукали б її діти по всіх усюдах» [233, с. 75–76]. Водночас В. Кулаковський зауважив гуманне ставлення Сірка до ворогів. Так, козацький ватажок висловлює переконання в тому, що татарські діти, жінки, старі не мають жодного відношення до набігів на наші землі, а багато татар-

чоловіків воює з примусу. Тож Сірко закликає своїх соратників пам'ятати, що татари – теж люди [233, с. 158]. Цю думку герой обстоює й надалі: «Я завжди казав: справжнього воїна Бог наділив не тільки сміливістю, а й людяністю» [233, с. 173]. Автор наголосив, що через його гуманність Сірка не розуміють навіть однодумці, вважаючи його диваком. Таким його бачить калмицький мурза, спільник козаків в одному з походів, дивуючись з того, що татари зуть Сірка «урус-шайтан», а він їх – людьми [233, с. 158].

Назви романів Івана Ле – «Наливайко» і «Хмельницький» – навіть не констатують характерницьких здібностей козацьких ватажків і тому, на перший погляд, здаються нейтральними. І лише після прочитання творів розкривається повне семантичне навантаження імен героїв як ознака їхнього характерництва. Так, ім'я «Наливайко» стає уособленням визвольної боротьби українського народу [247, с. 220], у якій герой показаний як характерник. У структурах історичних романів «Наливайко» і трилогії «Хмельницький» (що разом складають епопею «Україна») І. Ле відвів цим козацьким ватажкам провідну роль.

І. Ле зауважив дотримання Наливайком козацьких і взагалі українських національних звичаїв. Бути неприступним до жінок Северин вважає за військову релігію, тому, втративши розум від молоді графині й порушивши священні вояцькі звичаї, козак відчуває докори сумління [247, с. 33, 77]. Цінуючи громадське вище за особисте, **Наливайко** очолює українські наймитські війська і намагається викреслити графиню зі свого серця і життя – він навіть не читає листа від коханої, твердо тримаючи його над вогнем [247, с. 193, 252]. Відповідно до романтичного канону І. Ле пояснив: те, що зусиллями розуму та волі Наливайко долає своє «неправильне» кохання до полячки-графині Барбари Замойської, сприймається нею як його чаклунство – вона думає, що козак замовлений від жіночих чар [247, с. 249]. Через закоханість дружини у сотника, старий граф навіть засумнівався у власному батьківстві [247, с. 208].

Любовна інтрига виписана в романі досить тонко. Козак не тільки

владарює над своїми почуттями, а й дуже вдало маскує їх. Наливайко не виказує свого кохання до шляхтянки Барбари, хоча довгий час настійливо згадує їхню пристрасну зустріч [247, с. 326]. І все тому, що почуття обов'язку перед українським народом для нього значно важливіше за шалене кохання і особисте щастя. Так автор підводить читачів до висновку, що полячка – чужа і людській гідності козацького провідника, і його громадським устремлінням [247, с. 326]. Усе ж письменник наділив образ Барбари неабиякими чеснотами. Наливайко викликав у ній таке захоплення, що вона вирішує востаннє врятувати коханого, залишившись замість нього у в'язниці, бо хоча його ім'я й лякає шляхту, їй надає стимули жити [247, с. 446]. І все-таки Наливайко не відступається від своїх моральних принципів: «Я належу своєму народові, поневоленому панами. Зрікаюся тої хвилиної щирості до пані, і любов мою за вітром розвій, пані графова. Коли помру, то за ту людську правду, якої домагаємося ми збройно. За неї варто вмерти!» [247, с. 447]. При цьому Северин згадує ім'я іншої жінки – Мелашки.

Уже при першій зустрічі Наливайко справив на Мелашку досить сильне враження, адже він і саму її врятував, а також і старого її діда Уласа від нападу дозорця. Жінку полонила його мужність, надзвичайна рішучість та людяність – козак допомагає дідові підвестися на ноги, йому хочеться плакати разом із ним. Тож не дивно, що пізніше Северин причаровує Мелашку ще й своїм палким поглядом [247, с. 10, 12, 16]. А вже потім, виношуючи задуми народного повстання, Наливайко розмовляє з дівчиною про долю рідного народу. В один із вечорів він посвячує її у свої плани. Розповідаючи про відчуття Мелашки щодо наближення повстання, автор надав образу Наливайка ще більшого романтичного забарвлення: «Його життя впліталось в якісь страшні і такі до болю бажані події! Наливайко з кожним його словом у хатинці виростав і обарвлювався в казкову постать героя...» [247, с. 131]. І. Ле передав і почуття Северина до Мелашки. Дівчина надійно зайняла особливе місце в його душі, вона розділяє його плани на майбутнє – тому саме із нею він зможе поєднати власну долю [247, с. 228–229]. Природно, що Наливайко і Мелашка просять

благословення в діда Уласа і стають нареченими.

І пізніші почуття Северина до графині Барбари та до інших жінок-шляхтянок [247, с. 252] не затьмарили любові найніжнішої і найглибшої. Письменник зазначив, що Северин, все ж, не був сліпо закоханий у Мелашку, а більше співчував цій скривдженій долею дівчині як сестрі. Відчуваючи приязнь і щиру вдячність до Мелашки, Наливайко вирішує, що буде її любити [247, с. 326]. Мелашка ж, самовіддано рятуючи закатованого Наливайка, добирається до князя Острозького і примушує його вислухати її [247, с. 355]. Долаючи неймовірні перешкоди, вона опиняється і на Січі й закликає козаків поспішити на допомогу, бо після розправи над гетьманом поляки притиснуть увесь український народ, а згодом дістануться й до запорожців [247, с. 404]. Так автор розповів, як любов жінки до чоловіка підняла запорожців на підтримку повстанців.

Стосунки Наливайка з двома іншими жінками романіст окреслив не менш виразно. Наприклад, чешка Сюзанна Середзянка захоплюється воїнським хистом героя. Про це її чоловік, Януш Острозький, наївно розповідає Наливайкові [247, с. 66–67]. Закоханість Сюзанни у Наливайка помітив і старий князь Острозький. Він бачить, що його «мила невісточка» вчиться у його сотника їздити верхи, спритно орудувати шаблею, а також загравань. Тож князь вирішує, що з їхнього роду шлях дівчині тільки в домовину [247, с. 127]. Емоційно напруженою письменник зобразив зустріч Наливайка з княгинею Острозькою – козак рятує їй життя, коли вона зібралася випити подане свекром вино [247, с. 140].

Байдужість Северина викликала в іншій жінки (панни Лашки) прагнення помститися – вона звертається до нього як до найлютішого ворога. А зрозумівши, що підло ошукана Жолкевським, жінка знову згадує виключну порядність Наливайка. У розпачі Лашка погрожує польському гетьману, що коли народиться їхній син, то вона назве батьком Наливайка і в синові виплекає ненависть до шляхетського роду – тоді весь світ дізнається про «чесноти» гетьмана [247, с. 412]. Логічно автор завершив цю любовну інтригу: за погрози

гетьману коронних військ жінка поплатилася своїм життям. Тож І. Ле наголосив, що по всій Україні поширюються чутки про щасливого на жіночі симпатії красеня, сотника Наливайка [247, с. 153].

Отже, можна сказати, що в однойменному романі І. Ле Наливайко і в романтичних своїх почуттях постає як характерник, наділений унікальними рисами характеру (виключною рішучістю, незалежністю та рідкісною порядністю, людяністю і загостреним почуттям справедливості, шляхетністю манер, звабливим голосом і розумінням тонкощів жіночої психіки, що їхні життєві шляхи й долі змінювалися кардинально). І хоча по-різному митець змалював стосунки Северина з жінками, однак усі вони зачаровані ним. Тобто, автор відзначив, що Наливайко привертає увагу жіноцтва перш за все своїми характерницькими рисами.

І. Ле детально розкрив і образ героя трилогії «Хмельницький», показавши становлення його характеру в еволюції. Так, письменник зазначив, що з юних літ Богдан мислить масштабами рідного краю: його розумні поради старшому реєстрового козачого війська Петру Конашевичу-Сагайдачному рятують козацький реєстр від скорочення [248, с. 293], і це викликало заздрість і особисту неприязнь у Сагайдачного. Натомість Богдан заслуговує повагу і довіру польського короля Владислава настільки, що той планує використати непересічні військові й організаторські здібності Хмельницького в інтересах Польщі як організуючої ланки в турецькій кампанії [250, с. 143]. Потужний інтелект і масштабність мислення **Хмельницького** (на той час ще генерального писаря) настільки високо поціновує король, що потребує виключно його порад. Несподівано для свого найближчого оточення король воліє бачити Хмельницького – єдину мислячу людину в країні, і визнає, що Богдан здатен керувати державою [250, с. 167]. У подальшому епізоді прийому в польського короля автор досить переконливо показав, що силою волі й гідністю Хмельницький не поступається королю [249, с. 416]. Такою ж силою погляду наділений Іван Сірко – герой роману Ю. Мушкетика «Яса» [309, с. 52]. Таку ж надзвичайну силу слова і погляду проявляє і козацький ватажок Павлюк, герой

роману «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса [547, с. 38, 72, 84]. Ці здібності козака автор розкрив в епізоді, коли Павлюк потрапив у полон: вороги не просто вкинули його до клітки і заткнули йому рота, а й накрили ряднами – боячись, що він поглядом підніме козаків до бунту [547, с. 84].

Н. Рибак показав неабияку волю і силу духу Богдана, акцентуючи силу його голосу. Так, після зради хана під Зборовом гетьман надає впевненості своєму війську в те, що саме вони, козаки, є переможцями [383, с. 165]. Богдан використовує своє надзвичайне вміння впливати словом у політичних промовах – тоді він і сам міг захопитися власними словами [383, с. 303]. П. Панч у романі «Гомоніла Україна» відзначив і «магічний» вплив голосу Хмельницького на козаків – його накази виконуються миттєво. Наприклад, одного разу козаки за хвилину осідлали коней і взялися за шаблі [353, с. 272]. Письменник акцентував також вплив зовнішності Богдана на козаків в епізоді після першої незначної перемоги: Хмельницький наздоганяє козаків поблизу Січі, і його рішуча постава й запал в очах подіяли на січовиків – вони прихильно поставилися до нього. І, як далі пише П. Панч, несподівана ідея чигиринського сотника пройти на Січі парадом мала успіх: поява Богдана в супроводі дужих і красивих козаків на майдані викликає захоплення й усмішки січовиків, і вони приєднуються до нього [353, с. 300, 301, 316]. А Р. Іваничук передав «демонську» силу слова Богдана через відчуття кримського хана Іслам Гірея і яничара Селіма (персонажів роману «Мальви») [170, с. 598, 600]. Відповідно до жанру роману-легенди Р. Іваничук показав історичну особу гетьмана Хмельницького персонажем третього плану і фонових подій.

П. Панч наділив неабиякою здібністю переконувати козака **Півня** (епізодичного і вигаданого персонажа роману «Гомоніла Україна»). Саме цього козака посилає Богдан Хмельницький переманити реєстрових воїнів на свій бік. Під час перемовин Півень каже, що він, можливо, характерник, тож вони, реєстровці, послухаються його – приєднуються до запорожців і будуть разом із гетьманом Хмельницьким обороняти стародавні вольності й бити шляхту [353, с. 381, 382]. А зауваживши, що заради великої справи Богдан іде на пожертву

своїм сином Тимошем в якості застави, П. Панч наголосив, як важко було гетьманові йти на цей крок [353, с. 314]. Підкреслюючи неабиякі стратегічні вміння Хмельницького, письменник зауважив, що «заколисавши» увагу поляків, український гетьман збирає чимале військо і підходить до кордонів Речі Посполитої [353, с. 479].

Центральне місце відведене образу Хмельницького в романі П. Загребельного. У структурі роману «Я, Богдан» автор надав гетьманові особливих повноважень. Більшість описаних у творі подій немов проходять через свідомість Богдана – він дає їм оцінку і «сам» розповідає про них. Наприклад, Хмельницький згадує: коли він опинився в бусурманській неволі після поразки під Цецорою, то турецький володар був здивований, що полонений знає сім мов, і зняв його з галери, наблизивши до свого двору в Стамбулі. Далі автор розповів, що коли Богдан визволився із жорстокої турецької неволі і почав разом із запорожцями робити набіги на бусурманські землі, то здобув славу невловимого у морських походах. І вже польський король, який не терпів козацького духу, покликав Богдана до свого двору, почувши про його небуденний розум і глибокі знання. З того часу Богдан усвідомив свою унікальність і напівжартома називає себе характерником [142, с. 36, 37]. Характерництво гетьмана П. Загребельний подав і через призму сприймання інших персонажів. Так, справжнє захоплення викликає інтелект Богдана у звичайних малоосвічених, далеких від політики людей, які приписують йому щось чаклунське і надприродне, його мудрість для них – таємне знання [142, с. 21].

Історично відомо, що козаки проявляли неабияку мужність, і це також знайшло своє відображення в літературі. Як приклад, можна сказати про надзвичайну стійкість під час тортур Северина Наливайка (героя однойменного роману В. Кулаковського) [234, с. 558]. Небачену мужність під час катування виявляє і гетьман Павло Полуботок – персонаж роману «Орда» Р. Іваничука [172, с. 122, 123]. Надзвичайно стійко витримує тортури й полонений Іван Сулима, проявляючи характерницьку невразливість навіть до вогню, і «тіло на

ньому шматтями рвали, а бач, стоїть, хоч би що...» («Фортеця на Борисфені» В. Чемериса) [547, с. 121]. У цьому аспекті про надзвичайну відвагу козаків, їхню байдужість до смерті та надлюдську терпимість до болю сказав і Р. Іваничук у романі «Мальви» – все це дивує і викликає захоплення яничара Селіма, і він, відчувши своє козацьке походження, віддає власне життя, несамовито воюючи пліч-о-пліч з козаками [170, с. 601, 613].

Чи не найбільш відомим міфологізованим образом козака-характерника є образ **козака Мамаю**. Тому закономірно, що в українській романістиці цьому химерному характерникові відведене вагоме місце. Привертає увагу цей образ у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця». На прикладі героя митець показав, що ставлення до козаків-характерників нерідко спричиняють чутки та перекази про них. Ось гетьман Однокрил страшисться навіть ув'язненого Мамаю, тож наказав швидше вкинути небезпечного козака до в'язниці й приставити до нього вдсятеро більшу охорону, аби він не викинув якусь характерницьку штуку [177, с. 108]. Самої думки про незвичайних козаків-характерників і чаклунів лякається навіть цар усієї Русі, бо вони, кажуть, спілкуються із самим сатаною [177, с. 672]. І не дарма. Адже безпомилково спрогнозувавши майбутні події, козак Мамай дає настанови посланцеві до Москви: за будь-яких складних умов співати українську пісню, а також не вірити російському цареві [177, с. 353]. У цьому епізоді автор розкрив місію характерника – герой рятує життя посланця Омелька, місто Мирослав і всю Україну.

І в інших епізодах твору О. Ільченко розповів, що Мамаю бояться і через чутки про його надлюдські здібності. Так, при появі козака злякався пан Купа, бо Мамай недобре ставиться до панів, тому з цим чародійником і лукавим химеродником не слід ворогувати. Надто боїться пан Купа, що Мамай зрозуміє всі його недобрі задуми [177, с. 61, 62]. А Мамай, наділений екстрасенсорними здібностями, неначе підслуховує думки пана Купи, зненацька виникаючи перед ним [177, с. 79]. І щоб знешкодити такого неординарного супротивника як Мамай, вороги вдаються до різних хитрощів. Пан Купа вигадує незвичайний

спосіб – таємно викрадати у Мирославі двері із зображенням Козака [177, с. 161, 218]. Водночас митець зауважив, що діти і тварини горнутья до Козака, відчуваючи його добре серце [177, с. 56].

Незвичайну місію виконує козак Мамай у романі В. Бровченка «Як Мамай до Канади їздив» (1984). Уже в першому куплеті віршованого роману через прийом сновидіння поет указав на здатність героя до уособлення:

Так ніби ожив мій Мамай,
вигулькнув з целофанового мішка,
Розгледівся сюди-туди та й пустив смішка [46, с. 8].

Тож ліричний герой повіз друзям до Канади не вирізьбленого, а «живого» товариша-побратима. У подальшому описі портрету Мамаю автор виокремив його з-посеред інших персонажів не лише національним колоритом одягу, а й звичаєво: Мамай у кріслі літака сидить, склавши ноги по-турецьки, курить люльку і грає на кобзі, яка, здалося, заговорила людською мовою [46, с. 8–9].

Створений відповідно до легенд про героя-коханця, Мамай привертає увагу жінок. Козак застосовує, відповідно до ситуації та характеру жінки, різні засоби – нахабство («Знизав Мамай плечима / І пасе ту гарну дівчину очима...» [46, с. 9]), дотепне слово і гумор («По всьому, до вподоби їй балачка, / По всьому, вчарував її Козак.» [46, с. 50]) тощо.

Упродовж твору В. Бровченко відзначає добротворчу спрямованість «чаклунських» дій козака-характерника:

Приходили до тьми наркомани,
Повійниці пішли в монастирі,
І заживали невигойні рани,
І юними робилися старі [46, с. 33].

Не оминув романіст і сучасного захоплення екстрасенсорикою та психологією – його Мамай володіє й цими здібностями. Герой виявив у літаку вибухівку, що є символом «смерті». Про наслідок цього автор розповів з позицій інших персонажів, передавши неоднозначне ставлення до сучасного характерництва:

А до Мамає – море інтересу,
 Контракти пропонують фірмачі.
 Одні гукають: – Дивовижно! Мессінг! –
 А другі: – Чародійству научи!.. [46, с. 80].

Та Мамай спокійно летить іншим рейсом, кепкуючи з усіх «цікавих» пропозицій і фантастичних домислів. Телепатичні здібності Мамає митець показав і в інших епізодах роману. Козак може навіть «передати» свої знання ліричному герою [46, с. 23, 90, 120, ін.]:

І, лікоть відчуваючи Мамає,
 Я на миру розкутіше стою,
 Немовби він мені переливає
 І ясноту, і простоту свою. [46, с. 120],

Мамай знає, для чого він діє саме так: щоб сприяти духовному становленню ліричного героя. Але В. Бровченко не подає того, як і яким шляхом робить це герой. У цьому ж аспекті романіст сказав і про вміння Мамає впливати думкою на інших людей, зокрема, примушуючи злотворців говорити правду і визнавати їхні лихі задуми та вчинки. У такий спосіб козак викриває сутність ведучого прес-конференції:

Лихий попутав і повертає не туди язика...
 Їй-богу, це витівки Козака! –
 (Пізніше Мамай зізнався мені, що на того діда
 Наслав правдивості флюїди, [46, с. 132].

Чутки про чаклунство й екстрасенсорні здібності Мамає набули розголосу по всій Канаді, тому, за художньою версією В. Бровченка, виникла потреба в прес-конференції, на якій Мамай більш ніж доступно пояснює: його характерництво зумовлене любов'ю до рідного народу та спрямованістю його думок, дій, учинків і самого способу життя на добротворення:

Це можна легко зробити,
 Коли будеш душу народну любити
 Та ще й бажати іншим добра [46, с. 140].

Натомість у структурах романів «Засвіти» А. Химка і «Орда» Р. Іваничука козаку Мамаю відведено епізодичну роль. Зокрема, А. Химко подав незвичну трактовку характерництва легендарного козака Мамаю. Автор повідомив, що козаки визнають Мамаю своєрідним характерником через його екстрасенсорні здібності та інтелектуальність, адже саме Мамай разом із казковим героєм Вернигорою зробив підземні траншеї-виходи з Січі. Ці козаки, за авторською версією, володіли й чаклунськими здібностями: «І Вернигора, і Мамай характерниками були, то їм марниця було вибратися, а інші там полишалися, найпаче бусурмени-нехристи, яким покруч-блуд наведено...» [526, с. 211]. По-іншому показав Мамаю Р. Іваничук у романі «Орда». Сивий Козак (козак Мамай) відзначається силою «палаючого» погляду і волелюбністю, закликає українців повстати проти орди поневолювачів навіть тоді, коли став уже сліпим бандуристом [172, с. 133, 141, 189].

А П. Панч подав власне бачення зовнішності козака-характерника: «високий, сухий, з сивою чуприною, яка, мов пасма віхоли, обвивала охмурене чоло і впалі щоки. Дві западини очей були темні, як ніч» [353, с. 47]. Таким, «схожим» на характерника, автор зобразив **кобзаря** Кирила Кладиногу. Кобзар гине, виконуючи відповідальне завдання Богдана Хмельницького [353, с. 427].

Романісти згадали і такий тип козаків-характерників як **пластуни**. Наприклад, у романі «Хмельницький» І. Ле пластуни – епізодичні персонажі. Розвідку пластунів митець змалював у французькій кампанії Богдана Хмельницького – козаки непомітно викрадають у ворога рушниці і дізнаються про оборону супротивника [250, с. 201–202]. А саму лексему «характерник» у значенні «пластун» І. Ле подав з позиції російського вартового, який сказав, що він – не характерник і не вміє визначати по сліду, куди поїхала людина [248, с. 97]. Письменник розкрив різні тлумачення характерництва: якщо для військового «характерник» – це пластун, який уміє воювати, спеціально підготовлений, то бабуся Мелашка бачить у характерництві чаклунство. Вона поцікавилася в Богдана, чи міг джура (на її думку, характерник) замовити святий хрест? [250, с. 434].

Серед другорядних персонажів роману І. Ле показав двох вояків-характерників – це осавул у війську І. Болотникова, рязанець Силантій Дрозд, і запорозький козак Онисько з Олики. Автор відзначив силу духу і водночас доброту Силантія, а його мужність воїна видається справді дивовижною – в герці шаблею здатен порубати шістьох супротивників, а жартома каже про це, що вміє замовляти кров [248, с. 95]. Саме цих двох козаків бере собі супровідниками-помічниками Семен Пушкар під час свого небезпечного посольства до царевича Дмитрія. В епізоді раптового нападу ворогів І. Ле повною мірою розкрив вояцькі здібності запорожця Ониська з Олики – він блискавично діє і розрубє навпіл гусара, який здійснив замах на життя Пушкаря [248, с. 108].

У романі «Іван Сірко» В. Кулаковський теж задіяв епізодичних персонажів-пластунів. Це вивідачі Олекса Борода і брати Темниченки в загоні Сірка, основним завданням яких була розвідка [233, с. 247–248]. Так, одного разу пластуни принесли отаману важливі новини про наміри турків відновити фортеці в Кизи-Кермені, а також про те, що яничари вже направляються до Чортотлика. Тож дізнавшись, що до Січі наближається орда, Сірко вирішує застосувати незвичайну тактику ведення бою, схитрувати [233, с. 290]. Тобто, В. Кулаковський переконливо змалював історичну епоху, сказавши, що вісті розвідників-пластунів зумовлювали відповідні рішення Сірка, а отже, швидкий раптовий напад козаків і їхню перемогу.

Варто зазначити, що в художніх світах української романістики діють й інші характерники – **знахарі**. Наприклад, у романі «Мальви» Р. Іваничук зобразив незвичайного персонажа – Стратона, чоловіка українського походження, який при зовнішньому каліцтві (кульгавості) стає для людей дивотворцем завдяки його здібностям до лікування. Р. Іваничук указав на природно-генетичні передумови виникнення його знахарських здібностей («від матері – ворожки» [170, с. 472]). А за художньою версією М. Вінграновського, мати Северина Наливайка Уляна також була знахаркою, і здібності лікування народними засобами вона перейняла від своєї бабки [64, с. 220].

Характерники-знахарі згадуються і в інших романах, у структурах яких вони виконують епізодичну роль. Приміром, у романі «Максим Кривоніс» В. Кулаковський показав знахарем козака Трохима Яценка, який розбирається в лікувальних властивостях трав і возить їх із собою на всяк випадок [234, с. 12]. Він двічі рятує життя Кривоносу, тому при одній із зустрічей Максим звертається до нього, прямо назвавши його характерником [234, с. 119]. Автор зауважив, що цей козак-характерник справді унікально лікує людей, через що козаки виявляють до нього надзвичайну повагу та вдячність. У даному випадку письменник не безпідставно ототожнив такі два аспекти козацької культури, як «характерництво» і «знахарство».

У романі «Іван Сірко» В. Кулаковський теж зобразив персонажів-знахарів. Так, бабуся Уляна оживила смертельно пораненого Івана Сірка за допомогою цілющого зілля [233, с. 48]. Багато років по тому Сірко відвозить хвору дружину до монастиря в Лубнах, де її виліковує старий чернець, отець Афанасій, готуючи відвари й настої із трав та лісових плодів [233, с. 78]. А В. Чемерис у романі «Фортеця на Борисфені» розповів про старого знахаря Касяна Коляду, який надав пораненому отаманові Острияниці першу невідкладну допомогу, застосовуючи знання народної медицини (трав'яні відвари і замовляння) та екстрасенсорні здібності – вплив дотиком рук [547, с. 107]. У романі «Чумацький Шлях» В. Малик також змалював епізодичного персонажа – запорозького знахаря на прізвисько Щока. Цей старий козак-характерник може вилікувати відварами та настоянками трав, знає інші народні методи лікування, зокрема читання над хворим молитви [282, с. 146].

У художніх світах української романістики другої половини ХХ ст. письменники зобразили й інших персонажів-характерників, які не є козаками. Зокрема, у романі «Орда» Р. Іваничук показав незвичайного персонажа – **волхва**, наділеного екстрасенсорними здібностями. Із ним знайомимося в епізоді, коли герой роману Єпіфаній (православний священик, сповідник гетьмана Мазепи) опинився в лісі, у язичницькому храмі. Тоді волхв каже йому, що почув його думки і сумніви відтоді, як він вийшов на природу, де можна

чути голос доброго Даждьбога. Волхв пояснює, що має чуття, яке не розвинулося у звичайних людей – здібність розуміти мову рослин, птахів і звірів, і завдяки цьому перебувати з ними у злагоді; чути на відстані людські емоції та переживання. Як розповів волхв, незвичайною здібністю розмовляти з неземними істотами наділені їхні язичницькі ворожбити, чародії та кудесники [172, с. 144–145]. Схожим до волхва за незвичайними здібностями є віщун Авелій – епізодичний персонаж роману «Журавлиний крик» Р. Іваничука. Цей старий в'язень Соловецького монастиря міг передбачати майбутнє, тому його пророцтв боялися навіть царі [168, с. 356, 368, 369].

Крім того, в художніх світах української романістики діють і **жінки-характерниці**. Так, гетьман Остриця захопився чаклункою Оришкою і зізнався їй: «Чаруй! <...> Я хочу бути тобою зачарованим!» («Фортеця на Борисфені» В. Чемериса). Цим козак розчулив жінку, і вона розповідає, що боїться і його, і всіх, бо будь-яке лихо люди приписують їй, а насправді вона бажає людям добра (вміє лікувати, як і її бабуся знахарка). І цього разу Орися хотіла допомогти козакам, зачарувавши ворожі кулі, тому і сипала біля брами попіл [547, с. 365–366]. У цій сюжетній лінії письменник художньо інтерпретував «Щоденник» С. Окольського, в якому переляканий домініканський монах написав, що козаки звертаються до чаклунів і чарівниць, і ті на високих дахах замовляють зброю, повітря і вогонь [291, с. 222]. Ця ж думка звучить і в романі П. Загребельного «Я, Богдан» [142, с. 26].

Герой роману «Погоня» Ю. Мушкетика – козак-характерник Семен Білокобилка – також закохується у незвичайну жінку. Як виявилось, недарма про Мальву пішов поголос на селі як про чаклунку, бо вона була знахаркою: збирала трави для лікування людей. Роз'яснення Мальви щодо цілющих властивостей рослин зацікавило козака-характерника, він погодився з переліченими рецептами і зізнався, що сам знається на травах [310, с. 113]. Та Мальва причарувала Семена перш за все своєю «чарівною, відьомською вродою» [310, с. 112]. Відповідно до жанру філософського роману, Ю. Мушкетик зазначив, що завдяки цій незвичайній жінці козак-характерник переосмислює

сенс свого життя, яке до цього було погонею, зрозумівши, що щастя людини – у родинному затишку й любові [310, с. 122]. Таким чином по-новому розкривається і назва роману «Погоня». Автор уже висловлював цю ж думку (про всевладність любові над всесвітом) вустами Івана Сірка – героя роману «Яса» [309, с. 112].

А в одному епізоді роману «Погоня» Ю. Мушкетик зобразив стару відьму (чаклунку-ворожку). Приська Курбачиха живе в лісі та чинить людям шкоду і зло. Митець зауважив, що серед людей ходило багато чуток і легенд про її спілкування з чортом і вміння перетворювати людей на тварин. До неї на своєму шляху заходить козак-характерник Білокобилка [310, с. 192], але з якою метою – автор не сказав. Бабусю із незвичайними здібностями змалював і В. Малик у романі «Чумацький Шлях». Чекаючи повернення Івася, його наречена Катря звертається до старої Гомониhi, найкращої ворожки в Лубнах, щоб дізнатися, чи він живий. Сюжетна лінія таємничого зникнення Івася Бондаря і чулки про його вбивство татарами надають роману ознак детективного жанру. Автор показав специфічну облаштованість помешкання Гомониhi відповідно до її ремесла. У хаті цієї бабусі Катря бачить пучечки різнотрав'я (на стінах і за іконами), тож дівчина здогадалася, що Гомониha ще знається на знахарстві та замовляннях [282, с. 168]. Натомість створений Ю. Хорунжим образ Лукерки, порадиці гетьмана Мазепи, нагадує давньогрецьку провидицю Касандру. Вона передбачає Мазепі поразку в Полтавській битві («Любов маєш – маєш згоду») [531, с. 205, 211, 224, 249, 319].

Персоналізовані характерники, в основному, стоять у центрі сюжету, однак вони можуть бути і персонажами третього плану, і фонових подій (у романі-епопеї, романі-хроніці, романі-баладі, що помітно у творах 50–60-х років), або, рідше, персонажами другого плану, помічниками героя – Максим Кривоніс (у романі «Гомоніла Україна» П. Панча), Іван Богун, Іван Сулима (у трилогії «Засвіти» А. Химка). Натомість узагальнені характерники просто допомагають їм. Винятками є образи козака Мамає і Семєна Білокобилки (героїв химерних романів «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця»

О. Ільченка і «Погоня» Ю. Мушкетика), образ козака Мамає – героя алегоричного роману «Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка.

2.3. Образотворчі риси козака-характерника: досвід української романістики другої половини ХХ ст.

Образ непереможного кошового отамана Івана **Сірка** по-різному змодельований українськими романістами. Наприклад, Ю. Мушкетика «Ясі» розповідає, що характер козака зміцнили страждання і вболівання за рідний край. Він стає виваженим, розсудливим і мудрим. Все ж зовні суворий Сірко в душі залишається добрим і щирим, проявляє життєву снагу та любов [309, с. 197]. Разом з тим кошовий Сірко в романі – людина високих моральних якостей і надзвичайно сильної волі, тому «люди нечесні відчували його внутрішній прищур, зневагу, силу й врешті торопіли перед нею» [309, с. 64]. А про душевну теплоту зовні суворого кошового отамана Калнишевського говорить Р. Іваничук у романі «Журавлиний крик» [168, с. 40].

Ю. Мушкетик показав Івана Сірка досвідченим стратегом, який може надихнути козаків на перемогу, передбачити хід бою і навіть відчувати настрої супротивника. Так, Сірко розуміє важливість досягнути влучний момент нападу на ворога, вчасно завдати удару. Тоді все військо відчує впевненість провідника, зрозуміє його задум і діятиме одним пориванням. Тільки так гарантована перемога у ще не розпочатій битві [309, с. 449].

Ця думка звучить і в трилогії А. Химка «Засвіти». Відповідно до фольклорних джерел, митець зазначив, що в уявленні полонених татар, характерництво Сірка є результатом його «домовленості» з потойбічними силами. Татари вірять, що демонічний шайтан, який сидить в Сіркові, вказує йому час і місце майбутньої битви [528, с. 119]. Ці легенди «підтвердила» звістка про нову перемогу Сірка в поході [528, с. 182]. Крім того, характерництво героя автор розкрив і через сприйняття персонажів-козаків, які вірять: «Сірко – справжній від Бога характерник-передбачник, коли зумів лише своїм іменем “шайтан” паралізувати спагіїв» [528, с. 347, 405]. А за художньою

версією Ю. Хорунжого, персонажі-козаки висловлюють переконання, що інший кошовий, отаман Кость Гордієнко, замовлений від зброї, злобних слів та інтриг («Любов маєш – маєш згоду») [531, с. 290].

Водночас А. Химко підкреслив унікально розвинену інтуїцію Сірка – у життєво важливих ситуаціях йому допомагають його передчуття, сподівання і «шосте чуття» [526, с. 253, 272; 528, с. 77, 191], що нерідко обумовлюють і вибір тактики бою, і неминучість перемоги. Отаман не лише «передбачає» (або аналітично вираховує) плани ворога, а й швидко діє з метою зламати їх. Про це А. Химко розповів, зокрема, в епізоді, коли Сірко зупинив ординську навалу, влаштувавши засідку й наказавши козакам залишити покілья в траві, через що татари почали падати з коней і перевертатися [528, с. 408]. На цей аспект характерництва Сірка-стратега звернула увагу О. Олійниченко [335, с. 566]. І в романі «Яса» Ю. Мушкетик зауважив, що Сірко міг прозирати майбутні події. Цю незвичайну рису Сірка автор розкрив в епізоді прощання кошового з його джурою Лавріном, якого любив як рідного сина (тоді відчув, що більше не побачить його); і коли кошовий залишив життя Мазепі з думкою, що він ще прислужить Батьківщині [309, с. 79, 205]. Цей історичний факт [586, с. 288] згадав і Ю. Хорунжий у романі «Любов маєш – маєш згоду» [531, с. 16, 80–81].

А. Химко досить переконливо розповів, що свій «статус» характерника Сірко завойовує максимальною інтелектуальною напругою – дивуючи тим, що постійно «вгадує» задуми ворога [528, с. 122]. Все ж, задля досягнення більшої правдоподібності розповіді, А. Химко зазначив, що не всі козаки вірять у божественну природу характерництва Сірка, намагаючись пояснити її людськими рисами отамана та його вдачею стратега-полководця. Зокрема, один із персонажів-козаків каже кошовому, що люди вважають його характерником, переважно, через «неусипні боронні звитяги в краї» [528, с. 133].

Митець розкрив дивовижні здібності ведення бою Івана Сірка в епізоді оборони Вінниці від поляків: «Сірко аж ніби злорадно усміхався в отому шаленому леті, тараном різав і косив ляські оборонні лави, знімав з коня в змиг ока всякого, хто підвертався, і, як правило, за своєю випробуваною методою,

або стинав недругові голову, або розтинав навпіл від плеча до пупа» [527, с. 122]. Як розповів А. Химко, цьому шаленому бою козацького старшини Івана Сірка передувала ґрунтовна стратегічна і моральна підготовка козаків до очікуваного нападу армії жовнірів, що все разом узятє і принесло перемогу. Опис Сірка в бою (його «злорадний усміх» і шаленість) нагадує несамовитого Наливайка – героя романів І. Ле та М. Вінграновського. Подібно описує шал Сірка в бою і Л. Горлач, зокрема в епізоді, коли кошовий веде козаків на Крим («Чисте поле»):

Схрестились шаблі у кривавим багрищі.

Тріщали пістолі, плювались вогнем.

І усміх застив на Сірковім обличчі,

мов правив не боєм, а мирним конем [90, с. 49].

Відповідно до поетики доцентрового жанру, образ героя роману «Іван Сірко» створив і В. Кулаковський. Митець відзначив неабиякий авторитет тоді ще сотника Сірка і цілковиту довіру до нього козаків. Навіть у найскрутніші хвилини козаки спокійно очікують рішення Сірка. І це не зважаючи на те, що зовні здається, наче отаман навіть не думає про подальші дії – попри татарські погрози, посміхається і спокійно палить люльку. Таку заглибленість у себе Івана Сірка автор подав схоже до медитації відомого з фольклору козака Мамає. Тож несподіваним рішенням-прозрінням Сірко рятує свою сотню козаків, оточену татарами – він пропонує використати погодні умови задля втечі. Підсумовуючи цей епізод і налаштовуючи читачів на сприйняття наступних подій, автор повідомив про ставлення ворогів до «урус-шайтана»: ним лякають малих дітей, адже «рука його несхибна, воля непохитна, серце безжальне» [233, с. 58–59]. На ці риси характеру Сірка (непередбачуваність і нещадність до ворогів) вказала О. Олійниченко [335, с. 564–565].

В. Кулаковський наділив героя неабиякою майстерністю планувати бій. Так, кошовий отаман пояснює козакам потребу вести битву в такий спосіб, щоб татари не здогадалися про їхній намір завдати основний удар з тилу, а для цього удари необхідно наносити одночасно. Автор акцентує й уміння Сірка

використовувати погодні умови задля перемоги: якщо наближення дощу засмутило козаків, то отаман розуміє – завдяки дощу вони зможуть непомітно для ординців перебратися на інший берег [233, с. 147]. Як бачиться, створений В. Кулаковським образ Сірка-стратега нагадує образ кошового в романі «Яса» Ю. Мушкетика – Сірко продумує шлях відступу через Сиваш після походу на Крим [309, с. 438–439].

В. Кулаковський пояснив особливість тактики Сірка раптовістю нападу, коли необхідно діяти на межі людських можливостей. Так, одного разу кошовий пропонує вдарити зненацька, не зважаючи на втому козаків, оскільки інакше татари довідаються про їхнє місцезнаходження – і всі козаки загинуть. У романтичному ключі автор зображує неочікувану появу козаків страшним видовищем: татарам здалося, що несподівано ожило все – очерети, кущі лози, похилені верби – ліворуч від шляху, і навіть болото забулькало й застогнало. І раптом звідти виринули чорні, у брудному баговинні, озброєні постаті, а гущавина вибухнула від стрілянини. Усе це викликає в уяві ворогів жахливі надлюдські образи «шайтанів» – і перелякане очманіле військо ординців розбіглося хто куди [233, с. 172]. Про те, що татари втрачають здоровий глузд від одного імені «шайтана» Сірка, розповів і Ю. Мушкетик у романі «Яса» (в епізоді походу Сірка на Крим) [309, с. 439].

За художньою версією В. Кулаковського, для Івана Сірка, якого вважали незвичайною людиною, характерником, дивом було письмо, і тому його захоплення викликав освічений літописець. Натомість чутки про людей, які вміють розмовляти з душами померлих або віщувати майбутнє не дивують Сірка. Для нього справжнім чудом стала можливість літописця розповісти прийдешнім поколінням, які житимуть через кілька століть, а то й через тисячоліття, про власне життя й про діяння сучасників [233, с. 62]. Чи був насправді кошовий Сірко освіченою письменною людиною – це питання залишається дискусійним в історіографії.

Духовне зростання **Наливайка** І. Ле показав, приділивши увагу його відданості інтересам народу, глибокій вірі в його перемогу [476, с. 231].

М. Сиротюк узагальнив етапи еволюції характеру героя: І. Ле розкрив його так, що Наливайко все чіткіше проявляє себе як народний ватажок, грамотний на політичному рівні [415, с. 175].

М. Лакиза зауважив, що поведінку Наливайка спрямовують любов до рідного народу, ненависть до загарбників, відвага, нехтування смертю, мужність у бою, людинолюбність, але водночас ці риси притаманні й іншим персонажам роману, і взагалі українському народу [244, с. 104]. А Н. Над'ярних прийшла до висновку, що провідними рисами, створеного письменником І. Ле, характеру Наливайка є незалежність і вірність обов'язку [312, с. 168, 175].

Несамовитість Наливайка-вояки митець розкрив в епізоді його битви із січовиками-повстанцями: «Коли б то січовики бачили в цей час Наливайкове обличчя! Воно починало всміхатися тією страшною посмішкою, про яку розповідав полковник Ничипір» [247, с. 102]. Отже, героя роману І. Ле показав таким, у якого в екстремальному становищі проявлялися характерницькі здібності, навіть зміни в зовнішності. Привертає увагу епізод, коли Наливайко воював проти своїх же, козаків, адже запорукою були власні честь і життя. Сотник сказав підсланому за ним наглядачеві, що він не порушить дане князеві слово [247, с. 103]. Своєю вчасною появою він приніс порятунок і перемогу князеві Вишневецькому: «Та Наливайко, всміхаючись своїм страшним сміхом, прорвав стіну січовиків і не дав їм відступити» [247, с. 105]. І ще довго Наливайко відчуває докори сумління за цей бій і перемогу, навіть тоді, коли вже сам очолив козацькі війська, і його обирають старшим українського війська повстанського [247, с. 341]. А М. Вінграновський у своєму однойменному романі розкрив душевні переживання Северина Наливайка напередодні битви під П'яткою, більше того, показав його спробу замиритися із запорожцями заради захисту України і навіть готовність прийняти смерть. Відповідно до художньої версії М. Вінграновського, одразу після цієї ганебної битви Наливайко йде від князя і піднімає повстання [64, с. 269, 346–351, 442].

Як пише І. Ле, в іншій битві Наливайко передає дух боротьби своєму побратимові Карпові Богуну, який, побачивши характерну усмішку ватажка,

відчув, що його морозить від її страшного вигляду, – і сам несамовито кинувся на ворога. Відчувши надійний захист праворуч, Наливайко зміг проявити свої вояцькі здібності повною мірою – «без промаху разив ошелешених жовнірів, перекидаючи шаблю з одної руки в другу» [247, с. 313]. Дивовижну майстерність шаблювання і несамовитість Наливайка в бою автор показав і в інших епізодах твору [247, с. 309]. І. Ле змалював зовнішність Наливайка відповідно романтичної естетики – своїм виглядом цей козак-характерник здатний навіть паралізувати ворога. Наприклад, поява вершника Наливайка з головою Скшетуського на щиті настільки сильно вплинула на пана Ходкевича, що він утратив здатність рухатися й логічно мислити. Він так і не витягнув із піхов свій меч, вважаючи, що Наливайко навіки заляв його [247, с. 270, 281].

Чималої сили поглядом наділив Северина Наливайка (героя свого однойменного роману) і М. Вінграновський. В одному епізоді Северин так поглянув на козака у своєму війську, «що той прохолов відразу» [64, с. 342]. Своім незвичайним поглядом гетьман висловлює власну волю, впливаючи на поведінку козаків [64, с. 484, 549, 555]. Так само зовнішність Якова Остряниці (героя роману «Фортеця на Борисфені») надзвичайно сильно лякає поляків. Як пише В. Чемерис, у критичний для повстання момент (у бою під Жовнином) Остряниця «з палаючими очима» шалено помчав на ворога, і від його страшного вигляду драгуни відступили. Тоді, щосили закликаючи за собою, Остряниця передав козакам бойовий дух перемоги, і вони несамовито ринулися за гетьманом [547, с. 411, 412].

За І. Ле, причинами, які зумовили виникнення уявлень про безсмертя і невразливість до зброї козаків-характерників, є не лише їхні непересічні вояцькі здібності, а й певна доля везіння. Так, при взятті Слуцька Наливайка від смерті врятував щасливий випадок – від кулі гине кінь, а вершник залишається живий [247, с. 282].

У романі «Наливайко» І. Ле слово «характерник» ужив лише одиний раз у значенні «командувач військом (воєвода) і українець-патріот». Так, коли Наливайко прибув посланцем від князя Острозького з проханням покращити

життя реєстрових козаків, то канцлер Ян Замойський відповідає: «Ви тут, пане сотнику, згадали купу давніх дрібниць, якими ще й досі бавиться дехто... з характерників-воєвод на українських землях» [247, с. 281].

Можна констатувати, що в романі І. Ле стресові стани Наливайка породжені, передовсім, завойовницькими намірами ворогів України, які неминуче пробуджували надзвичайні (характерницькі) здібності і волю козака. У вирішальній битві Наливайко діє блискавично, аби зробити все можливе (і навіть неможливе) задля перемоги, хоча він і розуміє стратегічні прорахунки своїх полковників, відчуває зраду і фатальність Солоницької битви для всього повстання.

Ідею наступності поколінь козаків-характерників і продовження справи визволення народу і краю обстоює І. Ле в епопеї «Наливайко» і «Хмельницький». Наливайко здатен вплинути навіть на свою зброю, передати їй власну ауру і дух боротьби. Так, кілька років по смерті героя його побратим Карпо Богун (уже сліпий кобзар) помстився зрадникові Остапу Заблуді та заповів своєму хлопцю-поводиреві Мартину Пушкарю місце під грушею, де закопано Наливайкову шаблю. Символічно, що саме син Мелашки продовжить бити панів «рукою» Наливайка [247, с. 454]. Створений Іваном Ле незнищений образ Северина Наливайка нагадує відомого з фольклору Сірка-праворучника.

Погляди багатьох письменників прикуті до образу гетьмана Богдана **Хмельницького**. На прояви його холеричного, вибухового темпераменту вказав Н. Рибак упродовж твору «Переяславська Рада» (1948) [383, с. 90, 104, 105, 115]). Митець зауважив, що і козацькі полковники бояться Хмельницького, бо «гетьман у гніві страшний» [383, с. 373]. Так само й Северина Наливайка (героя однойменного роману М. Вінграновського) жахаються козаки, коли він розгніваний [64, с. 419]. А П. Панч навпаки вважає – Хмельницького любили січовики через те, що він не знав меж своїм пристрастям («Гомоніла Україна») [353, с. 119].

М. Сиротюк звернув увагу на становлення характеру Хмельницького (героя однойменного роману І. Ле), який гартується під час історичних подій, –

Богдан стає вольовим, кмітливим у військовій справі, палким вдачею [415, с. 327]. Цю думку висловлює і Н. Над'ярних, зауваживши, що вигадані епізоди стають зламними моментами в духовному зростанні Богдана, розкривають його сутнісні риси та нові можливості [312, с. 194]. Еволюцію характеру Хмельницького М. Лакиза побачив у тому, що Богдан мужніє і стає мудрим державотворцем [244, с. 124]. Цю думку розвинув В. Чумак [554, с. 141]. Крім того, Л. Даниленко визнала, що Іванові Ле вдалося поєднати реалістичність у розкритті вчинків Богдана і ліризм його почуттів, особливо – уважне ставлення до матері та дружбу з Максимом Кривоносом [105, с. 10].

У кульмінаційні моменти роману Хмельницький (герой однойменного роману І. Ле), не раз проявляє максимальне фізичне та духовне напруження, а також потужну силу волі, щоб протидіяти оточенню з метою добротворення. Під час навчання у Львівській колегії Богдан захистив свого товариша Стася Хмелевського від обурених («озвірілих») шляхтичів, коли той на святі прочитав патріотичну оду. Як зауважив автор, дії Богдана справили надзвичайний ефект [248, с. 125]. Тим більше, що інші «товариші»-однодумці не насмілюються так відверто висловити свою любов до Батьківщини. Надаючи творові жанрових ознак панорамного роману, І. Ле ще яскравіше ілюструє прояв характерництва героя в епізоді на майдані: поляки збираються стратити двох простих невинних людей, а Богдан перший починає боротьбу за їхнє життя [248, с. 191], після чого на площі всі обурені люди підтримують Богдана.

А в епізоді нападу козаків із моря на Сіноп під проводом Сагайдачного і визволення бранців І. Ле розкрив такі риси Хмельницького як непересічна воля, інтелект і людяність (не характерницька риса, однак характерна для козацтва). У конкретній складній ситуації автор показав Богдана людиною, гуманним козаком. Коли спаливши місто Сіноп, козаки, розпалені помстою, втрачають гідність месників, Богдан свідомо подивився на них і побачив озвірілі обличчя. Тоді Хмельницький не лише не піддався загальному тваринному екстазу, а й своєю потужною волею протидіє натовпу, спрямувавши козаків на добротворення. Захистивши туркень, Богдан миттєво приводить козаків до тям

[248, с. 421–425]. Натомість П. Панч лише повідомив, що молодий Хмельницький здобуває славу в одному із походів на татар («Гомоніла Україна») [353, с. 119].

Рішучий і розсудливий характер Хмельницького І. Ле підкреслив і в епізоді порятунку з полону його рідних і близьких. Наздогнавши нападників, Богдан перемагає у двобої Ахмет-бея, знаного турецького отамана і надію султанату – і це немов паралізувало турків [248, с. 204–205]. Військовий хист Богдана автор показав і в подальшому епізоді. Коли Хмельницький сам потрапив у полон, то виявив максимальну фізичну та духовну напругу і бажання жити: вимірявши зором кожен рух супротивника, голіруч перемагає озброєного слугу султанші. Разом із перемогою неначе відбулась ініціація Богдана, подібно до ініціацій давніх воїнів-берсеркерів – кров і смерть ворога надає Хмельницькому жаги до життя [249, с. 17–18]. Дещо не зовсім логічним бачиться в романі надмірне обожнювання Богдана. Так, його побратим Іван Сулима настільки зрадив, коли Хмельницький повернувся з полону, що впав до його ніг [249, с. 183]. Тобто, І. Ле міфологізує Богдана Хмельницького і надає йому рис характерника. Свій дух боротьби Хмельницький передає іншим козакам під час війни у Франції – тоді козаки так заповзято воюють, що іспанські кабальєрос кинулися навтьоки. Автор зауважив, що цьому сприяють і чутки про сатанинську заповзятість козаків [250, с. 193].

Основні риси характеру, психіку, але передовсім характерницькі ознаки героя П. Загребельний своєрідно втілив уже в назві роману – «Я, Богдан», оскільки для одного тільки висловлювання «Я – Богом даний» потрібні, як мінімум, рішучість і впевненість, сильна воля, стійкі почуття і навіть яскраво виражена харизматичність. Усе це автор поступово розкриває вже з самого початку передсмертної сповіді гетьмана [142, с. 4]. А в романі «Хмельницький» І. Ле також розкодує символіку імені Хмельницького. Не випадково, його друге, набуте, ім'я Богдан – Богом даний козак у порятунок людям [248, с. 26, 38] – стає символом добротворення.

П. Загребельний підкреслив надзвичайну сміливість і сильну волю

Богдана. Узяти хоча б той епізод, коли хан Іслам-Гірей вирішує випробувати його. Тоді над Богданом стали два ханські охоронці, опустивши на нього оголені шаблі – та гетьман не злякався, думаючи про державні справи. Жанр історико-психологічного роману дозволив авторові передати відчуття Хмельницького, що все подальше життя він буде йти крізь шаблі на рубежі смерті [142, с. 176–177], та виживати, дивовижно передбачаючи події, – і коли Конецпольський здійснив на нього замах [142, с. 139], і коли він майже не загинув під Замостям [141, с. 78]. І в інших епізодах роману П. Загребельний інтерпретував фольклорну версію про те, що козака-характерника навіть куля не бере. Та чи не найяскравішими виявами феноменальності духу Богдана є його слова про єднання з народом, який і оберігає його від смерті [141, с. 127–126].

Богдан Хмельницький довіряє і покладає великі надії на козаків-однодумців – особливо він захоплюється вірою Максима **Кривоноса** в перемогу. Про це написав П. Панч у романі «Гомоніла Україна» [353, с. 305]. Образ цього козацького ватажка письменник подав відповідно до фольклорних джерел: вороги бояться Кривоноса, лякають ним дітей і втікають від одного його імені [353, с. 83, 229]. У даному епізоді образ Максима Кривоноса дуже нагадує образ визнаного отамана-характерника Івана Сірка. Красномовним видається епізод зустрічі Кривоноса з трьома жовнірами на пасіці, коли козакові навіть не доводиться демонструвати його вояцькі вміння. Тоді насуплені брови Кривоноса промовисто свідчать про його рішучу налаштованість, він тільки береться за шаблю, а старий пасічник ще й додав, що Кривоніс до пупа розрубає – і жовніри кинулися навтьоки [353, с. 179]. А справжнє бойове мистецтво Кривоноса П. Панч розкрив в епізоді його двобою з Яремою Вишневецьким. Коли Кривоніс наближався до князя (між ними вже було майже три кроки), і їхні очі зустрілися, то, здалося, козак розрубає свого запеклого ворога навпіл [353, с. 441].

Натомість І. Ле показав Максима Кривоноса завзятим пластуном. Козаки висловлюють переконання, що саме він вистежить і наздожене людолова, і поверне кохану Богдана [248, с. 349]. Романіст зауважив, що з часом Кривоніс

навчився бути надзвичайно спостережливим, оскільки, ставши банітованим, змушений постійно переховуватися і пильнувати [250, с. 197]. Максим Кривоніс показаний автором і як «галдовник», тобто (за класифікацією А. Козлова) як характерник, який може «зачарувати» співрозмовника словом [249, с. 296]. І. Ле зобразив Кривоноса подібно до свого героя Наливайка – він теж передає козакам свій дух боротьби і визволення. Символічно про наступність характерництва автор розповів в епізоді, коли Кривоніс дарує Сулимі свою «закляту» на перемогу шаблю з настановою, щоб вона й надалі воювала на Дніпрі за рідний край [250, с. 445]. Із часом шаблю успадковує визнаний рубака Іван Богун, який дає обітницю спрямувати її на добро для рідного народу (трилогія «Хмельницький») [250, с. 449].

Виявивши й осягнувши в характері Максима Кривоноса (героя однойменного роману В. Кулаковського) хоробрість – до відчайдушності, винахідливість, патріотизм, відданість українському народові та інші риси [541, с. 643–646], О. Чебан теж відзначила дивовижну силу його слова, від якої ворог ніяковіє і втрачає зухвалість [541, с. 645]. Натомість у романі «Северин Наливайко» М. Вінграновський згадав Максима Кривоноса лише епізодично – легенду про походження його прізвиська розповідає старий дід [64, с. 206].

В. Чемерис підкреслив організаторські здібності гетьмана **Павлюка**. Герой наказує козакам знайти в собі надлюдські сили – і доклавши неймовірних зусиль, повстанці змусили гусарів відступити («Фортеця на Борисфені») [547, с. 299, 300]. «Жорстокий Марс обрав своїм зряддям козака Павла Михновича» [291, с. 219] – написав у своєму «Щоденнику» (1637–1638) домініканський монах Симеон Окольський, який супроводжував польське військо. Сюжетна канва і образна система твору дають підстави зробити припущення, що документальний роман митець вибудовує на історичних свідченнях із «Щоденника» С. Окольського. Справжнє ім'я Павлюка – Павло Михнович Бут – теж зазначив у романі В. Чемерис [547, с. 216, 267].

Коли, здавалося, повстання в Україні придушене назавжди, невдовзі воно вибухнуло з новою силою, від чого поляки дуже перелякалися. З Яковом

Остряницею знайомимось із «Щоденника» – С. Окоцький розповів, що Остряниця вийшов із Запорожжя і, за чутками, його військо величезне, страшне і непереможне [291, с. 219]. Той самий С. Окоцький визнав, що серед козаків є гідні воєначальники, яких за хоробрістю можна прирівняти до давньоримських диктаторів Цанцината або Осмистокла [291, с. 225]. Захоплення козацькою старшиною С. Окоцький висловив і в подальших записах свого «Щоденника» [291, с. 244]. Подібні порівняння застосував Г. Книш у романі «Обітниця», говорячи про військові здібності Сагайдачного – то він діє, за словами автора, як давньогрецький Алквіад, то проявляє небачену жорстокість до ворогів на зразок учинків Генріха Наварри [207, с. 219, 254].

У романі «Фортеця на Борисфені» отаман **Сокирявий** (побратим Якова Остряниці) – лише епізодичний персонаж, а С. Окоцький у своєму «Щоденнику» наділив отамана Сокирявого чаклунськими знаннями замовлянь на зброю і на море [291, с. 222].

Повстанське військо очолив Дмитро **Гуня**. Надзвичайно сильним духом і винахідливим показав цього козацького ватажка В. Чемерис. Гетьман розуміє переваги супротивника і розраховує виключно на власні сили, які помножила люта ненависть до ворогів – і його воля стала залізною [547, с. 420]. Непереможними характерниками романіст показав козаків під супроводом Дмитра Гуні – вони застосовують незвичайну тактику оборони. Завдяки раптовості й оригінальності дій козаки відбивають наступну атаку піхотою, заздалегідь передбачивши її («Фортеця на Борисфені») [547, с. 445]. У такому ж аспекті винахідливість козаків розкрив і М. Вінграновський у романі «Северин Наливайко». В епізоді бою під П'яткою запорожці обороняються небаченою тоді зброєю (на зразок сучасного кулемету), тому вороги сприймають їх як дивотворців. Крім того, козаки з війська Косинського в білих кожухах, на білих саннях і білих конях посеред засніженого степу стають для ворогів невидимими [64, с. 261–264].

В останні десятиліття ХХ ст. літератори звернулися до раніше заборонених тем і постатей, серед яких – образ останнього кошового

Запорозької Січі Петра **Калнишевського**. Так, Р. Іваничук у романі «Журавлиний крик» подав образ Калнишевського як символ невмирущості та волі українського народу. Старий в'язень Соловків на запитання про сенс його життя відповів – живе, аби щодня пересвідчуватися в живучості його народу. Після цих слів Калнишевського архімандрит Соловецького монастиря довго дивився на сивобородого дідугана, намагаючись зрозуміти міру його людської сили [168, с. 268]. А в епізоді «багато років по тому» звільнення соловецьких в'язнів на запитання царя Калнишевський відповів, що його вік лебединий – сто десять років, і двадцять п'ять він уже знаходиться в Соловецькій обителі. Тому в монастирі його називають не інакше, як Вічний старець Кошовий. Митець зауважив, що наприкінці життя в Соловецькому монастирі мудрість старого Калнишевського межувала з пророцтвом [168, с. 368, 369, 371]. Про довголіття козаків-характерників сказав В. Чемерис у романі «Фортеця на Борисфені». Таким «давнешнім» дідом є епізодичний персонаж роману – знахар Касян Коляда, який живе в козацькому зимівнику. Йому вже сто дванадцять років, але він ще досить жвавий і швидкий [547, с. 106, 107]. Тобто, письменники застосували фольклорний мотив довголіття характерників, який є провідним, зокрема, у народному переказі «Запорожці у Великому Лузі» [402, с. 101].

Неоднозначно трактують письменники образ Петра Конашевича **Сагайдачного**. Наприклад, вплив цього ватажка на козаків І. Ле пояснив його військовим хистом, що викликає захоплення отаманів і простих козаків [248, с. 277]. Автор показав гетьмана у бою здатним передати козакам свій дух боротьби, презентуючи себе справжнім господарем військової справи [249, с. 89]. З метою впливу на козаків і взагалі на всіх православних людей, Сагайдачний демонстративно (а часом і театралізовано) виявляє свою релігійність – будує пишні церкви, які б звеличили його славу до королівської чи до єзуїтської в Польщі. І, як розповів І. Ле, козаки вшановують показну набожність Петра Конашевича, через що він здобув славу «гетьмана-боготворця» [249, с. 28, 61, 125]. Натомість у романі «Обітниця» Г. Книш змалював Сагайдачного щирим оборонцем православної віри, який, очоливши

державу, стає уособленням сподівань усього православного люду [207, с. 266]. Релігійність Петра Конашевича (тоді ще спудея Острозької академії) підкреслив і М. Вінграновський у романі «Северин Наливайко» [64, с. 460–461, 482, 483].

За художньою версією І. Ле, гонитва за славою засліпила Петра Сагайдачного – він не лише занедбав власні здібності, а й забув про потреби рідного народу і надії, які покладалися на нього. Особисте стає для Сагайдачного важливішим за загальнонародні і навіть загальнолюдські цінності, тому його слава народного звитяжця і вояки-характерника швидко меркне. І ще за життя самотній гетьман перестав бути взірцем для козацької молоді, бо, як визнав його джура Юрко Вовгур, «Така ж слава на ганьбі та лихові людському здобута, ганьбою зодягнена» [249, с. 129]. На прикладі Сагайдачного І. Ле показав, що характерництво, спрямоване на егоїстичні, антидуховні цілі, призводить не лише до особистої деградації, а й до згубних суспільно-політичних наслідків (трилогія «Хмельницький»).

Літературні інтерпретації зnanого з фольклору образу **козака Мамаю** незвичні та несподівані. Так, О. Ільченко в Мамаї не вбачає ні його зовнішньої унікальності («невеличкий, кругленький, вельми кремезний і легкий чоловічок»), ні особливої героїчності. Натомість митець відзначає і його фізичні вади («козакові ледве вистачило короткуватих рук» [177, с. 54, 55]), і негативні риси характеру. На перший погляд може здатися, що така портретна характеристика суперечить авторській концепції бачення Мамаю як ідеального характерника, але навпаки, у контрасті зовнішнього і внутрішнього начал гостріше розкривається здатність козака до максимальної напруги всіх його фізичних і духовних сил у «пограничних» ситуаціях життя та смерті; і це набуває особливої цінності й вагомості. Уже на початку твору «Козацькому роду нема переводу...» автор розкриває здібність Мамаю мобілізувати всі його внутрішні резерви та виявити неабияку силу духу. Так Мамай подолав перепони стихії – пороги Запорозької Січі, звідки, здавалося, ніхто живим не повертався [177, с. 21]. Іншим разом козак перемиг гайдука і врятував побратима [177, с. 205].

Концентруючи увагу читачів на обличчі Мамає, письменник виокремив його серед інших (звичайних) людей. Особливо виразно змалювавши очі Мамає («Вони мерехтіли ще й трохи різно та й не на одному рівні стояли <...> невідповідність правого боку до лівого була таки помітна»), більше того, «Були вони й кольору невловимого та несталого» [177, с. 56], автор надає поглядіві козака особливої надзвичайної сили, що лякає злотворців. Інтерпретуючи живописний портрет Мамає, письменник розгледів у ньому й загальнонародні риси українського характеру. Споглядальна поза козака свідчить про його мирні настрої, однак кінь наготові і зброя поруч – доказ того, що козак будь-якої миті зможе захистити волю України від непроханих зайд [177, с. 84–85].

О. Ільченко показав характерника фізично унікальним, непідвладним часові – герой залишається молодим (сорокарічним і розквітлим) чоловіком [177, с. 299]. На цей аспект характерництва козака Мамає звернули увагу дослідники роману Є. Гуцало [100, с. 148], М. Логвиненко [360, с. 66]. Письменник зобразив козака таким, який живе нібито вже понад двісті років – його наче бачили ще при заснуванні Запорозької Січі, де він посадив старого дуба [177, с. 82, 368]. Таку виняткову міць автор пояснив нерозривним зв'язком характерника з рідною землею, з українським родом і народом [177, с. 83]. Стверджуючи безсмертя українського народу, Мамає говорить: «Та й житиму в себе вдома вічно, поки живе мій народ, український народ. Поки світ сонця! Жи-ти-му! Бо ж козацькому роду нема переводу» [177, с. 578]. У цій репліці героя чи не найкраще розкривається ідея роману. Автор зауважив, що інші персонажі твору вірять у магічну природу довголіття Мамає. Наприклад, алхімік Іван Іваненко вважає, що прожити багато століть можна лише за допомогою чарівного каменя філософів або маючи справу з сатаною. Однак в останньому алхімік сумнівається, адже козак – душа християнська [177, с. 577].

Романіст зобразив ще одну незвичайну рису козака-характерника Мамає – його вміння раптово з'являтися у «потрібному» місці й у «потрібний» час, саме там і тоді, коли була нагальна потреба в його мудрій пораді чи рішучій дії, спрямованих виключно на добротворення [177, с. 54, 56, 79, 205, 301]. Іноді

появі Мамає передувала (чи супроводжувала її) поява сокола [177, с. 36, 37, 461, 465], який є священним птахом у татар, а для українців – символом вільної козацької душі [177, с. 51, 53]. Цим письменник указав як на східні, так і на суто українські витoki образу Мамає. Так само незвично й таємно козак міг і зникнути – «Ніби його, чортолупа анахтемського, самого чорти на бубон ухопили» [177, с. 80]. Можна лише припустити, що автор подав ці вміння Мамає як прояв його надзвичайно розвиненої інтуїції, закладеної генетично, або (та) як результат засвоєння характерницьких умінь. Шанобливо називаючи Мамає «Козак» [177, с. 77, 94, 111, 121, 128, 306], автор виокремив його навіть серед запорозьких характерників, бо за своїми унікальними чаклунськими здібностями він перевищує всіх інших («чаклун над чаклунами») [177, с. 60].

Відповідно до жанру химерного роману, О. Ільченко наділив Мамає і справді магiчними здібностями: намальоване ним оживає. Козак створює як прекрасне (квітку, бджолу, коня Добряна), так і огидне. Невдалим створінням характерника виявився гетьман Однокрил, якого художник уявляв зовсім іншим, а вийшло, що каліка, вважаючи себе янголом, вирішив панувати над усіма «безкрилими» людьми [177, с. 129]. Автор зауважив, що Мамає упродовж життя спокутує цей свій гріх: спочатку каяттям, а згодом і реальними вчинками – намаганнями знищити свій витвір.

Надаючи роману ознак авантюрного жанру, О. Ільченко показав епізод театралізованої вистави одного актора, коли козак поважно піднявся на горбок, упав навколiшки та прислухався до землі. Тоді й люди за його прикладом вклякнули на землю. Маніпулюючи масами як шаман, Мамає тільки робить вигляд, що шукає відповіді від землі, бо видав відому всім городянам інформацію про необхідність пошуку скарбу. Хоча характерник зумів привернути та сконцентрувати увагу людей, однак задля порятунку міста його здібностей було явно недостатньо, бо, де саме шукати скарби, Мамає не знає [177, с. 369–379].

Письменник розкрив й інші засоби впливу Мамає на людей. Так, своєю грою на бандурі характерник легко вводить оточуючих у стан гіркогo смутку

або безтямної радості [177, с. 94]. Автор розповів, що людей захоплювало також надзвичайне натхнення, із яким працює Мамай. Дуже завзято козак кує шаблю, наче нею він зможе винищити всіх ворогів рідного народу [177, с. 394]. Тож слушною бачиться думка Є. Гуцала про визнання таланту українського письменника О. Ільченка – в образі козака Мамаю митець показав необхідність для людини знайти власне призначення на землі і розкрити в собі невичерпні творчі можливості духу [101, с. 120].

У характері героя романіст надав пріоритету громадським потребам перед особистими – він завжди діє, як велить обов'язок [177, с. 141]. Козак Мамай визнає: «... Мені ж ось інколи, душі козацькій, дитя поколисати хочеться: але ж ні жінки, ні дитинки, – і я стинаю голови врагам...» [177, с. 304]. Упевненого в собі й непереможного на полі бою козака-характерника автор показав зовсім безпорадним на любовному фронті: Мамай не може навіть підібрати слова кохання до Лукії, яка чекала на нього багато років, бо відчуває страх, якого не знав доти [177, с. 384].

Ремінісценції із романом О. Ільченка досить відчутні в романі у віршах «Як Мамай до Канади їздив» (1984) В. Бровченка. Митець підкреслив, що кремезна статура козака лякає ворогів і приваблює жінок. Так, зокрема, відбувається в епізоді виступу Мамаю на прес-конференції:

І перед залом возвівсь Козак, як бог,

Аж в дівиці якоїсь зірвалося: «Ох!» [46, с. 129].

В. Бровченко, наслідуючи фольклорну традицію, ужив поняття «характерник» та «чаклун» як синонімічні. «Виявляючи» унікальні здібності Мамаю, автор чітко вказав на першоджерела його «чаклунства»:

Така пора стояла солов'їна,

Такий чуттєвий спалахнув пожар,

Що ворухнулась в серці Україна,

А в Мамаю збудивсь чаклунський дар [46, с. 30].

Письменник за допомогою таких аналітичних прийомів, як характеристика, самохарактеристика та інохарактеристика, розкриває

першоджерела, сутність і цінність безсмертя Мамаю. Тут автор (навіть чи правомірно) зіставляє Мамаю і з Шевченком, і навіть з усім українським народом:

А ти, як і колись, безлітно суций,
Мов наш народ, Мамаю, мов народ... [46, с. 24].

В образі Семена **Білокобилки** (героя роману Ю. Мушкетика «Погоня») досить явно помітні риси козака Мамаю. Дослідниця Л. Ромащенко навіть визнала цього персонажа «літературним двійником» козака Мамаю [389, с. 250]. Все ж, виходячи з того, що образ козака Мамаю сягає своїми витокami в сиву давнину (про що йшлося в попередньому розділі), правильніше буде сказати, що козак Мамай із роману О. Ільченка став літературним прототипом персонажа Семена Білокобилки.

Задаючи тон усьому твору, Ю. Мушкетик уже з першого абзацу роману «Погоня» повідомив про незвичайне вміння старих січовиків плисти над водою. Відповідно до народних легенд митець зауважив, що більшість козаків, не володіючи особливими здібностями, із заздрістю поглядають на цих характерних дідів. А тоді козаки почали порівнювати Семена Білокобилку із здібними дідами-характерниками і напівжартома стверджувати, що цей козак теж упорається із тим, що вміють вони, і зможе навіть більше – швидко плисти на киреї й проти течії [310, с. 3, 4]. Так указавши на спадковість поколінь козаків-характерників, автор налаштовує читачів на сприймання героя, незвичайні здібності якого розкриватиме багатогранно впродовж твору.

У даному і в наступних епізодах «Погоні» Ю. Мушкетик пояснив виникнення уявлень про непереможних характерників. Так, щодо Білокобилки один із персонажів-козаків боїться проявляти власний гнів, тому що «з планетником краще не зв'язуватися, поробить – і одіж порветься, й нитки розлізуться, й шабля затупиться, і рушниця не вистрелить, і кінь скривіє... Мало що йому збандюриться» [310, с. 29–30]. Крім того, автор зауважив, що навіть сам гетьман «недолюблює» (а скоріш за все, теж боїться) Білокобилку через чутки про його характерництво [310, с. 31]. Ці чутки автор підтвердив в

епізоді, коли один із козаків попросив Семена наслати на іншого козака порчу, то характерник розізлився і так поглянув на зловмисника, що його враз скорчило. У роздумах козака-характерника Ю. Мушкетик порушив питання сенсу життя людини, що надає роману ознак філософського жанру, вагомості й актуальності сьогодення: «чому ніхто не просить ближньому добра, а тільки зла, <...> може через те ми й нещасні, через те й потинають нас вороги...» [310, с. 34].

Відповідно до химерного жанру, Ю. Мушкетик змалював незвичайні перетворення козака-характерника. Так, вирушаючи в дорогу, Семен «перевтілюється» в рибу (митець підводить до думки, що така метаморфоза відбулася лише в сприйманні та уяві козаків, які очікували й вірили в це): «Він вже стояв по коліна в воді. Біліло козаке тіло, біліла лисина, погойдувався за спиною шкіряний мішок. <...> ...А далі козаки побачили, як у воді майнула довга, велетенська рибина, крутнулася на місці й біля самої поверхні попливла до протилежного берега» [310, с. 35]. Потім автор показав «перевтілення» (маскування) козака-характерника під час його мандрівки [310, с. 36, 171]. Відповідно до жанру роману-дороги, Ю. Мушкетик розкрив незвичайні здібності козака в багатьох епізодах його подорожі – винахідливість при зустрічі зі старим кобзарем і хлопцем-поводирем [310, с. 101], знання народних прикмет (так козак знаходить місце протікання підземних вод і викопує колодязь, передбачає наближення дощу) [310, с. 111, 158], уміння лікувати дотиком рук [310, с. 112] та інше. Вказуючи на унікальні здібності Білокобилки, автор вустами інших персонажів характеризує його як «козак-планетник» [310, с. 101, 112].

Ю. Мушкетик показав немолодого вже козака Білокобилку богатирем, наділеним надзвичайною силою – Семен легко піднімає і перекидає величезного каменя через річку [310, с. 149]. Герой згадує, що коли йому стало важко йти вночі, то він вийшов до озера й пішов над ним [310, с. 44]. Обраний жанр роману-спогаду дозволив авторові зробити натяк на вигаданість багатьох пригод самим героєм-оповідачем [310, с. 25].

Митець розкрив здібність Білокобилки керувати силами природи – герой досягає особливого психологічного стану екстремальній ситуації (порятунку козаком жінки, звинуваченої в чаклунстві). При цьому Ю. Мушкетик передав відчуття внутрішньої сили козака, коли йому вдалося на відстані згасити полум'я, і здатність характерника напустити ману (загіпнотизувати) цілу юрбу жінок, ворожо налаштовану до нього. Автор пояснив, що це йому вдалося за допомогою слів-установок, увиразнених жестами й усім його зовнішнім виглядом: «Куми, подивіться, перед вами вода. <...> – Вам по кісточки! Гляньте, – і вказував рукою. <...> – Вже до колін! <...> – Вже по пояс! <...> – Куми, потопитесь. <...> – Підете з головою!...» [310, с. 109–110]. Романіст показав дієвість такого впливу: жінки починають верещати, піднімати й стріпувати запаски, наче від води, ідуть уперед повільно, а потім, налякані й озлоблені, зупиняються.

Висновки до розділу 2

Отже, простежуються закономірності зображення козаків-характерників відповідно до жанру українського роману. Так, у *панорамному романі* рисами характерництва наділені і герой, і деякі другорядні персонажі-козаки («Гомоніла Україна» П. Панча, «Хмельницький» І. Ле); у *романі-хроніці* козакам-характерникам відведено роль героя («Обітниця» Г. Книша), героя і персонажів третього плану («Переяславська Рада» Н. Рибачака) або козаки-характерники виконують роль персонажів фонових подій і третього плану («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського). Різні ролі виконують козаки-характерники і в *романі-випробуванні*: героя («Журавлиний крик»), помічника («Мальви», «Журавлиний крик»), персонажів третього плану – «Мальви», «Журавлиний крик», «Орда» Р. Іваничука. Характерники є виключно персонажами третього плану в *романі-попередженні* («Орда» Р. Іваничука) і *детективному романі* («Чумацький Шлях» В. Малика). Героями козаки-характерники зображені у *віршованих романах* «Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка і «Чисте поле» Л. Горлача; у *романі-монтажі* («Іван Сірко» В. Кулаковського, «Северин

Наливайко» М. Вінграновського, «Погоня» Ю. Мушкетика); у *міфологічних (хімерних) романах* «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» О. Ільченка, «Северин Наливайко» М. Вінграновського, «Погоня» Ю. Мушкетика (в останньому герой частково виконує і роль оповідача), винятком є «Орда» Р. Іваничука. Козаки-характерники виступають героями-оповідачами в *романі-сповіді* («Я, Богдан» П. Загребельного), *романі «потому свідомості»* («Я, Богдан» П. Загребельного, «Чисте поле» Л. Горлача), винятком є романи Р. Іваничука.

Героями (персонажами) більшості романів є **реальні історичні особи**, яких письменники зображують характерниками або надають їм незвичайних ознак: Іван Сірко, Максим Кривоніс, Іван Богун, Богдан Хмельницький, Северин Наливайко, Петро Сагайдачний, Семен Палій, Данило Нечай, Нестор Морозенко, Іван Сулима, Кость Гордієнко, Павлюк (Павло Бут), Яків Остряниця, Дмитро Гуня, Дмитро (Байда) Вишневецький, Авелій віщун, Ілля Муромець, Петро Калнишевський. Та все ж, кількісно (майже вдвічі – відповідно 17 і 28) переважає зображення **вигаданих** персонажів. Це козак Мамай, Семен Білокобилка, Стратон, Арсен Звенигора, знахарі Трохим Яценко, Касян Коляда, Щока, Нечуйвітер, пластуни Олекса Борода і брати Темниченки, чаклунка Оришка, знахарка Мальва, ворожка Гомониха, відьма (ворожка-чаклунка) Пріська Курбачиха, волхв, козак Гуляй День, козаки Мітла і Півень, кобзар Кирило Кладинога, Силантій Дрозд, Онисько з Олики, Семен Неживий, Явтух Ковінька (Явтух Важкий), Семен Вишкварка, Грицько Горбатий, Сова, Вернигора.

Наприкінці 80-х – у 90-х роках звернувшись до трагічних, раніше замовчуваних, сторінок української історії, митці приділили увагу постаті останнього кошового отамана Петра Калнишевського (вийшов друком роман «Журавлиний крик» Р. Іваничука) і, розкриваючи тему «мазепіани», змалювали образ кошового Костя Гордієнка («Тризна» Г. Колісника, «Любов маєш – маєш згоду» Ю. Хорунжого), Семена Палія («Любов маєш – маєш згоду» Ю. Хорунжого), яким надали ознак або рис характерництва.

Можна припустити, що у 50–60-ті і в 70-ті роки домінує «традиційне» зображення козаків-характерників. Натомість у 80–90-ті помітне «олітературнення» цих персонажів. Романісти зображують козаків-характерників в історично незвичних обставинах, несподіваних ситуаціях («Северин Наливайко» М. Вінграновського, «Погоня» Ю. Мушкетика), змістивши часопросторові межі, осучаснюють героя («Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка), розкривають характери козаків у філософській і психологічній площинах, надаючи герою роль оповідача («Я, Богдан» П. Загребельного, «Чисте поле» Л. Горлача, «Іван Сірко» В. Кулаковського, «Погоня» Ю. Мушкетика).

РОЗДІЛ 3

ПОЕТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ХАРАКТЕРНИЦТВА В УКРАЇНСЬКОМУ РОМАНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

3.1. Фольклорна тропіка в зображенні козака-характерника

Козаки з унікальними характерами (характерники) постійно пов'язуються в уяві українців світу з дивовижними здібностями поодиноких людей, з їхньою причетністю до якихось надлюдських здібностей і сил. На цій основі народ творив легенди і навіть міфи про козаків-характерників. Такі козаки оспівані майже в усіх жанрах українського фольклору, особливо – в історичних піснях, переказах і легендах.

Розповідаючи про козаків, митці вдаються до різних, часом незвичних художніх засобів, тому створені образи сприймаються несподівано і запам'ятовуються читачеві. Урочисто-піднесено змальовуючи епізод обрання Хмельницького гетьманом, П. Панч виокремив Богдана серед інших персонажів завдяки вдало застосованій образності: «В цей час знову задзвонили дзвони і від усіх сотень і куренів рушили прапороносці. Було таке враження, ніби на гетьмана вітер жене язики полум'я, а наблизившись, вони перед вогнем гетьманових очей припали до землі і на якусь хвилю упокорились, скам'яніли» («Гомоніла Україна») [353, с. 321]. П. Панч зобразив образ гетьмана монументально – відповідно до канону панорамного жанру. Вустами ректора київської колегії Інокентія Гізеля автор порівнює Богдана з біблійним персонажем Мойсеєм, тому що гетьман став оборонцем християнської віри і звільнив рідний народ [353, с. 533]. У романі «Мальви» Р. Іваничук теж подав образ Богдана подібно до образу Мойсея – гетьман один бачить ціль, до якої веде народ, і козаки «сліпо йдуть за ним» [170, с. 601]. Семантично схожий художній засіб застосував Р. Іваничук і в романі «Журавлиний крик», порівнюючи віщуна Авелія із біблійним пророком [168, с. 356].

Про кмітливість і миттєвість реакції Богдана під час битви з іспанцями у Франції І. Ле влучно сказав засобом метафори – «неначе й кулі вклонялись

перед цим нестримним завзяттям» (трилогія «Хмельницький») [250, с. 193]. Так само стрімко бився під кулями і Яків Остряниця, герой роману «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса [547, с. 411]. Засобом метафори І. Ле наголошує, що вороги сприймали Богдана як переможця – «Хмельницький в сорочці звитяжця народився!» [250, с. 253].

У роздумах Сірка над політичною ситуацією в Україні, боротьбою за владу, Л. Горлач показав уболівання кошового за долю Батьківщини («Чисте поле»). Засудження Сірком користолюбства гетьманів автор передав засобами порівнянь і метафор:

Богдан би був, але – нема Богдана.

Ростуть, як мурава, гетьманчуки,
і кожен з себе, звісно, корчить пана,
та й немалої, бачите, руки [90, с. 38].

І. Ле зобразив уміння гетьмана Сагайдачного використовувати для впливу на військо невербальні засоби: його рухи бородою вражали, наче – гетьманською булавою, а поранена рука асоціювалася із знаком войовничості [249, с. 89, 93]. Більше уваги приділивши засобу метафори, митець розповідає про гонитву цього козацького ватажка за славою: «Сагайдачний не йшов, а метеликом летів на привабливий вогник слави при королівській поблажливості в тому, аж до сліпого послушенства. На тому й виростав аж на гетьмана...» [249, с. 74].

На відміну від народної пісні, у якій Сагайдачного названо «необачний» [474, с. 82], говорячи про цього гетьмана в романі «Обітниця», письменник Г. Книш застосовує протилежний епітет – «обачний» [207, с. 266]. Цим романіст підкреслив, що Сагайдачний обороняв православну віру. Однак вустами персонажів Г. Книш, усе ж, висловлює неоднозначну оцінку діяльності гетьмана Сагайдачного [207, с. 329, 375].

Засобом образної метафори характеризуючи Хмельницького як «звіра», Н. Рибак говорить про неабиякий острах, який вселяв Богдан ворогам: «– Звір причайвся, сховався у хащі, але він гострить ікла. Чекає слухного часу, щоб

вгризтися в горло Речі Посполитій» [383, с. 509]. Цю думку автор проводить упродовж твору «Переяславська Рада» [383, с. 32, 54]. Характеризуючи Хмельницького як «вовка», Н. Рибак викликає в уяві читачів асоціації з воїнами-звірами, козаками-характерниками. Так, коли Богдан розповів свої стратегічні плани тодішньому спільнику кримському ханові, той подумки визнав: «Хитрий гяур Хмельницький. Вовк. Вовк. Йому в зуби не потрапляй» [383, с. 134].

Вовк є символом військової доблесті, воїнської касті в казках, билинах, літописах, а також у «Слові о полку Ігоревім», де часто згадується образ воїна-вовка. Культ вовка був поширений у східнослов'янських народів і був пов'язаний із уявленнями про сильну і небезпечну тварину. Прадавні люди прагнули оволодіти силою та спритністю вовка. На цій підставі з'явилися епічні твори про перетворення людини на вовка. У культурі вовка як покровителя воїнської касті, що був характерний для багатьох народів, В. Балушок убачає традицію язичницьких «звіриних союзів»: «У прадавніх міфах індоевропейських народів вождь племені виступає в образі вовка або володіє здатністю перетворюватися на вовка. Такий вождь володів чаклунськими здібностями, зокрема міг керувати метеорологічними й астрономічними явищами <...> Подібним чаклуном, що міг перетворюватися на пса, і, можливо, на вовка, виступає в українському фольклорі і відомий кошовий отаман запорожців Іван Сірко» [22, с. 164–165].

Образ звіра зазнав художньої трансформації і в романі Ю. Мушкетика «Яса». Так, автор образно розповідає, що турецький султан Магомет IV уявив свого найзапеклішого ворога Івана Сірка маленьким чудовиськом, зарослим шерстю – і від того султанові стало моторошно [309, с. 21]. Асоціації зі звіром викликає й образ козака-характерника (героя роману «Погоня» цього ж автора) в епізоді, коли він застосував до ворожого натовпу гіпнотичний вплив – «На обличчі Білокобилки проступило щось хиже, очі горіли жаско» [310, с. 110]. Натомість І. Ле із вовчицею порівнює графиню Барбару, яка несамовито почала захищати коханого Наливайка [247, с. 295].

Відповідно до народних переказів М. Лазорський розповідає про характерника Семена Неживого як про звіра: «Був то козак-вовкулака, що вдень спить або гострить ікла, вночі шматує» [242, с. 346]. По-іншому семантичне навантаження перевертництва передає метафора в романі Ю. Мушкетика «Яса» – в епізоді, коли Мокій Сироватка втік із в'язниці, охоронець зізнався (або вигадав), що бачив у його очах вовкулаків, і тому йому здалося, що то був незвичайний козак [309, с. 278].

Як пише далі М. Лазорський, бідні люди вірили, що саме козак-характерник Семен Неживий вижене ляхів з України, і втікали до його загонів. Цього козацького ватажка дуже страшилися вороги, бо, як говорить автор засобом метафори, «Літав Неживий скрізь, сів жаж і смерть» [242, с. 347]. Таким же грізним постає й Наливайко (герой однойменного роману І. Ле). Застосовуючи різні художні засоби (спочатку – порівняння й епітети, а тоді – й метафори), митець зображує козацького ватажка в бою як казкового героя: «Наливайко <...> як звір, кинувся просто в лоб кінноті гетьмана. <...> Від його шаблі та з-під копит його страшного білокопитого коня кресався вогненний слід, горіло поле бою, а від пекельної посмішки на його устах божеволіли найзавзятіші ротмайстри й поручники» [247, с. 350].

Дослідник М. Лакиза відзначив, що романтичний образ Наливайка І. Ле створив за допомогою гіперболічних порівнянь, лексем на означення раптовості дії, виразних взаємохарактеристик тощо [244, с. 103]. Ці засоби романіст застосовує, розкриваючи стосунки героя з жінками. Так, заміжня графиня Барбара, уперше побачивши сотника Наливайка, одразу зачарувалася його молодістю, волелюбністю і незалежністю. Письменник передав зацікавлення й захоплення молоді полячки Северином, вдало порівнявши козака із незнаною нею (а тому й дуже притягальною) природою України – «овіяний степовими вітрами, стрункий, як промінь, і рухливий, як гірський потік, <...> надто незалежний, як стихія» [247, с. 23]. Семантично подібну метафору застосовує й М. Вінграновський. Говорячи про козаків у бою, митець порівнює військо Наливайка із невгамовною природою України взимку: «У стволах козацьких

рушниць вигравала на сопілках хурделиця, а леза голих шабель гострив, як точило, вітер...» [64, с. 528].

Засобом метафори І. Ле розповідає про наміри далекоглядної графині Барбари щодо Наливайка – «заповзятість його звитяжну одягти в кунтуш польського шляхтича». Далі задуми полячки автор розкриває, застосовуючи антитези та епітети: «Не мечем, а ласкою запобігти лиха, і Короні Речі Посполитої подарувати полководця з лев'ячою мужністю» [247, с. 286]. У наступному романі епопеї І. Ле також порівнює Богдана в бою із левом, і розповідаючи про його витримку в надскладних обставинах, говорить, що пройшовши через безліч випробувань, він став людиною «з лев'ячим серцем» [249, с. 320; 250, с. 219].

Сприймання Наливайка княгинею Острозькою І. Ле показав засобом порівняння: за різних життєвих ситуацій (коли він сміявся, співав, розповідав про коней або навіть твердо надавав накази) – для неї «його голос звучав як пестоші коханця...» [247, с. 138]. По-іншому сприймає Наливайка молода панна Лашка. Почуття цієї жінки автор розкрив засобом порівнянь і метафори – «відчуваєш себе, як лозина біля ставу: ростеш і гнешся, і вроду свою дівочу, немов у люстрі, в тих очах молодецьких упізнаєш... Коли б католик він – не пішов би від неї з непокарбованим любов'ю серцем...» [247, с. 213].

Художнім засобом метафори І. Ле привертає увагу до зовнішності Наливайка в бою: «Сама смерть не сміялася страшніше, пожираючи свої приречені на загибель жертви» [247, с. 313]. Метафорою, підсиленою порівнянням, автор передав відчуття переляку польського офіцера Уніховського від виразу люті на обличчі Наливайка: «Його посмішка, як страховище пекельне, посилала холод під теплий одяг полковника» [247, с. 270].

А В. Кулаковський наділив Северина Наливайка (героя свого однойменного роману) магичною силою, гіперболізував його вміння перемагати ворога. Так, один із персонажів-козаків, додаючи вигадки, розповідає, що якимось у бою турок почав стріляти Северинові в груди, а той іде прямо на нього. Тоді турок ударив Наливайка списом – і все від того загуло, а козак далі суне на

нього. Тож усі турки зі стіни, як груші, посипалися – а вдіяти з Наливайком нічого не змогли [234, с. 424–425].

Натомість М. Вінграновський поетичним засобом метафори не лише зображує психічний стан героя («блідим могильним вогнем став підходити Наливайко» [64, с. 351]), а й налаштовує читачів на сприймання подальшого епізоду – непохитну рішучість і готовність Наливайка прийняти смерть, аби спокутувати його гріх перед запорожцями (бій проти них під П'яткою). Незвичайну силу погляду Наливайка М. Вінграновський передає за допомогою метафори – козакові Петру Конашевичу від очей Северина «дихнуло інесем» [64, с. 484]. А коли гетьман дізнався, що польський пан убив його батька, то «його очі взялися морозом...» [64, с. 555]. Епітетом «страшний» романіст характеризує голос Наливайка [64, с. 579]. Метафорично митець увиразнює очі Наливайка у вирішальний момент його сватання до Галі на Різдво, коли він очікував відповіді її матері: «Його ще вогкі з морозу очі враз посухішали й взялися темним вогнем» [64, с. 219].

Таким же семантичним навантаженням наповнює поет Л. Горлач погляд Івана Сірка – героя роману «Чисте поле». В епізоді підступного полону кошового його погляд злякав ворогів – зрадників-старшин і гетьмана Самойловича:

Сірко поглянув спідлоба на них
і стріпнув сивим оселедцем,
і від очей козацьких крижаних
мороз пройшовся у старшин під серцем [90, с. 156].

За допомогою порівняння П. Панч підкреслює драматичну інтонацію полковника Івана Богуна, який надихнув козаків на перемогу – і вони «ніби не рубають, а десь косять жито – і направо, і наліво» [353, с. 487]. Подібно О. Ільченко розкрив завзяття козака Мамая в бою: «Врубався він у ворожу гущину, як у ліс темний і лягали нападники покосами...» [177, с. 459–460]. Козака на білогривому коні Добрянні автор протиставляє злій ворожій силі («Козацькому роду нема переводу...»). Драматизм ситуації, подій, битви

розкривається в характерних народнопісенних образах, у прозі – порівняння й протиставлення двох ситуацій. Дієслова «косив», «брав», «сіяв» належать до одного семантичного поля, характеризують працю людей на землі, яка переноситься на процес військової битви, набуває філософського звучання. Таку ж образну метафору – «З сатанинською силою косив <...> ворожі голови» [170, с. 613] – застосував у романі «Мальви» Р. Іваничук, розкриваючи здібності Стратона в бою. Семантично схожу образну метафору використав П. Панч в епізоді поєдинку Кривоноса з Яремою Вишневецьким, тоді сили Кривоноса потроїлися, і «він, як снопи, розкидав перед собою драгунів, валив їх шаблею» [353, с. 441]. Це ж образне порівняння (татари «падали, мов снопи») застосував і Г. Книш у романі «Обітниця», говорячи про лучників-дивотворців під проводом Сагайдачного [207, с. 271]. Характеризуючи образ Сірка в романі «Яса», Ю. Мушкетик за допомогою метафори – «Орав шаблею, сіяв кулями» – вказує на його надзвичайну силу [309, с. 371]. А вже художнім засобом порівняння митець пояснює, як любив Сірко свою землю: «Тримав рідну землю в серці, як її оборонець, і боронив» [309, с. 371].

Максима Кривоноса П. Панч виокремлює вже з самого початку твору «Гомоніла Україна», акцентуючи увагу не стільки на його зовнішності, скільки на його рішучості. Чисельними епітетами митець підводить до сприймання образу, з яким порівнює героя: «Вкрите шрамами обличчя з горбатим носом, випнуте підборіддя, гострий погляд з-під острішкуватих брів і довгі вуса над рухливим ротом робили його подібним до яструба» [353, с. 36]. Створений письменником образ Кривоноса нагадує порівняння Івана Сірка із орлом у народній пісні [178, с. 268, 269]. Зазначимо, що яструб, орел у слов'ян символізував перемогу. «Навіть назва орел давнього індоєвропейського походження, що має в своїй основі санскритське ar, ага, агга – швидкий, буйний, стрімкий. Це, дійсно, дуже могутні птахи. Орел належить до родини яструбових, хижих птахів, яка налічує 217 видів» [272, с. 377–378].

Молодого Сірка у романі «Яса» Ю. Мушкетик зобразив запальним, безтурботним, веселим, довірливим, недосвідченим козаком. Образ Івана Сірка

в юності письменник подав за допомогою епітетів («тонкий у стані і в'юнкий») і метафор («очі грали веселою безжурністю») [309, с. 211]. А застосувавши засіб антитези, Ю. Мушкетик показав, як із роками змінився Сірко не тільки зовні – змінилася, загартувалася його вдача: «Колись гарячий і говіркий отаман з роками ставав замкнутим, мовчакуватим, навіть грізним» [309, с. 14]. Художніми засобами метафор Ю. Мушкетик змальовує шістдесятилітнього кошового сильним, вольовим, рішучим: «Помислом і поведенцією отаман гострий, весь вік гнuzдає гаряче серце й не загнuzдає. Од усієї його постаті віяло силою, міццю...» [309, с. 13]. Засобами порівнянь і метафор митець розкриває сильну волю Івана Сірка: «А в своїх повеліннях кошовий що кремень. Зіпхнути його з думки, якщо певний, що вона правдива, не зможе й сто чоловік. Не похитнеться й під рушничною цівкою» [309, с. 191].

Ю. Мушкетик використовує мовно-поетичні засоби, зображуючи Івана Сірка як виразника українського народного гумору. Так, засобами епітетів митець змальовує щирю, майже дитинну посмішку отамана, колір його світло-карих, променистих, із зеленим блиском очей. А засобом метафори письменник говорить, що коли Сірко сміється, то «посміхаються» і його очі, і брови, причому його ліва брова піднімається вгору, а права – вниз [309, с. 195].

За допомогою епітетів і порівнянь Ю. Мушкетик розкриває і ставлення козаків до Сірка. Так, запорожці характеризують його як «отаман славетний», для них він – «яко стяг побідний» [309, с. 247]. Включивши до образу Сірка чимало рис суворості й ненависті до ворогів, митець водночас показав, що в ставленні до побратимів кошовий був і лагідним, і по-батьківськи доброзичливим: «... нещадний до ворогів, добрий до козаків – своїх дітей. Таки ж добрий серцем, хоч воно і обкипіло кров'ю. Таки ж справедливий і безкорисливий» [309, с. 312]. Засобом антитези Ю. Мушкетик передає і роздуми кошового Сірка щодо листа гетьману Дорошенку: «А тут треба кинути слова важкі, як гирі, колючі, як стріли, кинути не з-за куща, а прямо, відкрито» [309, с. 79]. А вже безпосередньо сам процес складання листа романіст подав за допомогою метафори: «Важко виколупував кошовий слова, проте вкладав їх

надійно, й мурування виходило міцне» [309, с. 80].

За допомогою метафори А. Химко також передає інтонації голосу отамана, якими він досконало володів: «погрізнішав Сірків голос», «цідив слова Сірко», «осталив голос Сірко», «стишивши голос до хрипоти, пригрозив Сірко» [528, с. 98, 330, 374]. Переважно засобами метафор А. Химко привертає увагу до зовнішності кошового Сірка – його обличчя промовисто передає характер і настрої козацького лідера. Так, погляд кошового явно виражав злість, навіть жорстокість і ненависть до ворогів, чим дуже їх лякав: одного разу «проколював Сірко Брюха гострим поглядом», іншого разу – «повернув тяжкий погляд до Романовського і його <...> компанійця <...>, пронизуючи їх очима» [528, с. 98, 344].

Зображуючи зовнішність кошового Івана Сірка, Ю. Мушкетик вдається до різних художніх засобів – фонд асоціативної образності – порівнянь, метафор, які визначають послідовність, напрямок у створенні художньої картини світу. Яскраво портрет Сірка автор передав в історично відомому епізоді перебування на Січі «царевича» Симеона. Спочатку кошовий дізнавався правду щодо царевича, розмовляючи із його поручителем (донським отаманцем Міюським), якого пронизував гострими шпичачками очей, «мов списками до хребтини» [309, с. 52]. І зрозумівши правду про лжецаревича, Сірко своїх думок не виказав: «Колючі вогники зайнялися в очах кошового, не злостиві, але й не теплі» [309, с. 53]. Тож сподіваючись здобути певні вигоди для Січі із цієї авантюри й дотримуючись звичаю січової гостинності, Сірко різко розмовляє з послами російського царя і гетьмана Самойловича, які вимагали видати Симеона: «В налитих чорнотою очах кошового зблиснуло щось гостре, одчайне до нещадимості» [309, с. 63]. І насамкінець в епізоді розмови Сірка із «царевичем» письменник акцентує вольовий характер козацького лідера, знову ж таки – засобом метафори: «У Сіркових очах прочитувалась непохитна воля» [309, с. 66].

Художнім засобом метафори Ю. Мушкетик говорить, що під час політичних перемовин Сіркове обличчя «пашіло вогнем» [309, с. 64]. Подібно

митець показав і неабиякий вплив погляду Сірка на козаків у бою: «Полковники виловлювали з отаманових очей той вогонь і самі горіли в ньому» [309, с. 473]. Так само метафорично романіст розповідає: посланця гетьмана Самойловича кошовий «обпалив гнівним поглядом <...>, що у того аж зайнялася полум'ям чуприна» [309, с. 63]. А вже в уяві кримського хана образ Івана Сірка трансформувався в конкретний образ семиголового дракона [309, с. 458]. У прадавніх предків образ змія-дракона асоціювався зі смертю чи мав безпосередній до неї стосунок.

Чи не єдиною панорамно виписаною баталією в романі «Яса» є битва козаків під час походу на Крим. Цей епізод Ю. Мушкетик змальовує, соковито насичуючи текст художніми засобами. Так, розповідаючи про швидкість рухів отамана в бою та гіперболізуючи фізичний зріст Сірка, митець наголошує його особливе, майже сакральне значення для козаків і для ворогів: «Сірко йшов попереду козаків, шабля миготіла над його головою, й миготів червоний шлик шапки: і для козаків, і для татар отаман тепер здавався майже велетнем» [309, с. 455]. А Р. Іваничук у романі «Мальви» гіперболізує фізичний зріст Богдана Хмельницького. Так, український гетьман привабив яничара Селіма його величним жестом булавою, і вся його постать нагадала казкового велетня – здалося, що «виріс він своїм кремезним тілом над усією величезною землею і бачить її всю з краю в край» [170, с. 600–601].

Застосувавши фольклорне порівняння Сірка з вітром [178, с. 268] та легендарний мотив непереможності його правиці, Л. Горлач засобом образної метафори говорить про героя:

І звіявся вітер супроти ординців,
і ніби вселився у руку Сірка,
і стяг кошового козацтву згори цвів,
і втоми не знала розкута рука [90, с. 59].

А засобом порівняння Ю. Мушкетик зазначив, що навіть під час розмови-суперечки з козаками Сірко був грізний – «вимахував правицею, як шаблею» [309, с. 80].

Показавши Сірка талановитим стратегом ведення бою, Л. Горлач засобом синекдохи увиразнює силу його погляду:

Стогнала земля під копитами лунко.

Гуляла повія полинна гірка

над військом – над туго натягнутим луком.

І зірко дивилися очі Сірка [90, с. 60] («Чисте поле»).

Починаючи з I розділу, весь роман автор написав прийомом історичного екскурсу у формі спогадів героя. Так, Сірко згадує, як він, проявивши рішучість і стрімкість, охоплений ненавистю до нападників, урятував полонених. Про це Л. Горлач розповідає за допомогою влучно дібраних метафор і образних порівнянь, де «вороння» символізує смертельну небезпеку:

Летів Іван із вибалка, за ним

летів загін на плач, на крик і дим,

і шабля обганяла біг коня,

кружляла татарва, як вороння,

та як їй зупинить його було,

як вжалити стрілою у чоло! [90, с. 15]

Зображуючи кошового отамана в романі «Таємний посол», В. Малик зауважує: «Земляки ж називали його Ганнібалом і грозою кримчаків-людоловів» [280, с. 342]. У даному аспекті митець інтерпретував фольклорний образ Івана Сірка з народної пісні «Гей, та то ж не грім в степу гуркотає» [178, с. 271].

Як розповідає Ю. Мушкетик у романі «Яса», визволивши бранців і повертаючись із походу на Крим, Сірко згадує себе в юні роки – «молодим і зеленим, як барвінок, відчайдушним і безжурним, як степовий вітер» [309, с. 465], де «барвінок» символізує кохання і бажання, тобто коханим і бажаним. Тим більш емоційно напружено сприймається сцена – кульмінація переможного походу козаків. Влучно дібраним засобом порівняння Ю. Мушкетик психологічно тонко показав, як складно далось Сіркові рішення – скарати на смерть визволених бранців, які оглядалися назад на Крим і не воліли

повертатися на Батьківщину-Україну: «... ця думка вернулася. Вона була важка, як та земля, що її навалили на груди порубаним побратимам» [309, с. 467]. Митець передав душевні муки Сірка від того (його серце перетворилося на відкриту рану), але зовні він мав бути спокійним і виголосити вирок. Засіб образного порівняння кошового Сірка із кам'яними мамами – охоронцями степу – якнайкраще передає його зовнішність у цей вирішальний момент: «Отаманове ж лице було немов витесане з каменя. Отак само стояли віками на могилах камінні велети, були такі ж незворушні й невмолимі» [309, с. 473], де «велети» – величезні й могутні люди, які загинули під час потопу, перетворилися на кам'яні скелі, гори. У багатьох народів світу збереглися перекази про велетів, казка про Михайлика, билина київського циклу про велетня Святослава.

Семантично схоже порівняння Ю. Мушкетик застосовував і в романі «Погоня» щодо козака-характерника Білокобилки – «Його обличчя було неначе викуване з бронзи» [310, с. 111]. Тоді козакові довелося рішучо протидіяти ворожому до нього натовпу. Натомість порівнюючи Івана Сірка з каменем, В. Кулаковський гіперболізував фізичну невразливість героя до зброї: «І куля його, кажуть, не бере – одлітає, мов од кам'яної стіни» [233, с. 259], як і в народній легенді «Іван Сірко»: «А він візьме в руки кулю, здаве її та назад і кине» [157, с. 49]. Узавши тропіку з фольклору, В. Кулаковський додав образу героя романтичного забарвлення. Письменник А. Химко зазначив, що подібної до Сіркової слави «зачаклованого» характерника зажив і винахідливий Іван Богун, який також досить дієво виграє битви [527, с. 23, 24]. Тож характерництво вінницького полковника Богун митець розкрив засобом порівняння його рис і здібностей з аналогічними у непереможного січового ватажка Сірка. Вони – «найперші», «найстійкіші», «Обидва ніби характерники: ні спис, ні шабля, ані куля їх не бере» [527, с. 213].

У багатьох епізодах роману «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» О. Ільченко змальовує погляд козака Мамаю засобом метафори. Так, «люто блимнувши на обозного і аж наче обпаливши його тим

лихим побіжним поглядом» [177, с. 54], Мамай довів обозного до такого стану, що йому «аж моторошно ставало від його погляду» [177, с. 56]. Митець насичує опис очей козака епітетами: «Вони бували всякими, ці чортячі баньки, тільки байдужими вони не бували ніколи, – пише далі автор, – «вони були терпкі та ярі, а не врічливі...» [177, с. 56]. Відповідно до жанру «химерного роману з народних уст» О. Ільченко подає й наступний опис магічних очей козака Мамаю: «Це були очі, що їх, колись побачивши, не міг, та й не вмів, та й не хотів ніхто забути, бо припікав той погляд до найпотаємнішого лона душі» [177, с. 56]. Надзвичайної сили поглядів Мамаю надав і письменник В. Бровченко. Засобом метафори поет розкрив твердість і силу його духу, а отже, й характеру: «Аж жаром того обсіпле, кому гляне у вічі...» [46, с. 19].

Зображуючи колоритний портрет козака Семена Білокобилки подібно до химерної зовнішності козака Мамаю, Ю. Мушкетик надає роману «Погоня» ознак химерного жанру. Порівнянням «міцний, наче врослий у землю дубовий корч» Ю. Мушкетик підкреслює фізичну силу козака. Життєвий досвід, неоднозначність характеру Білокобилки, його вже немолодий вік передають епітети: «крутоплечий, круглоголовий, з лисиною на всю голову, довкруз лисини – густа щітка темно-русого чуперу». На могутній інтелект козака вказує високий лоб, а про надрозвинену інтуїцію і навіть здатність до яснобачення говорить «трохи вище міжбрів'я, родима гулька». Особливу увагу приділивши очам характерника (у нього «гострі, наче ножі, брови, й під ними сірі, пронизливі, трохи хитруваті, трохи небезпечні, темні в зіницях очі»), автор пояснює – «чоловік побачив світа, побував на коні й під конем» [310, с. 4].

Ю. Мушкетик також увиразнює погляд цього козака-характерника в епізоді, коли в одному селі в подяку за допомогу (Семен знайшов загублені коралі) йому обіцяли коня – і не дали. Тоді застосовуючи такі засоби, як вплив словом і поглядом, козак-характерник одержав обіцяне, «одворожив» млин і продовжив шлях. Про це митець розповідає за допомогою таких художніх засобів як метафора («пропік <...> поглядом»), що підсилена епітетом («Незвичайний то був погляд»), і порівняння: «Став млин. <...> Наче могила»

[310, с. 90]. Крім того, засобом порівняння Ю. Мушкетик розкриває внутрішній стан козака-характерника Білокобилки, який згадує, що в дорозі проявив цілеспрямованість і волю. Тож завдання порятунку побратимів стало надзавданням його життя, внутрішньою установкою козака: «... я спрямований <...> неначе стріла на ціль. Я й почуваюся так – йти без зупинки, добутися, ...» («Погоня») [310, с. 42]. Обрана тропіка якнайкраще відповідає жанру роману-подорожі.

Про добротворчий характер сотника реєстрових козаків Павлюка В. Чемерис говорить, змальовуючи його зовнішність народнопісними засобами метафори і порівняння – «сяяв світлими, як ромашки очима» [547, с. 38]. До того ж, за допомогою художнього засобу метафори автор наголошує на здібності цього козацького ватажка переконувати, впливати словом – «здавалось, що від його гарячих слів земля буде горіти» [547, с. 38]. Рішучий і вольовий характер цього героя В. Чемерис розкриває в подальшому епізоді, коли він очолив повстання: Павлюк підготував козаків так, що ті «Йдуть під ядрами та кулями, як під дощем. <...> Йдуть крізь завісу суцільного вогню» («Фортеця на Борисфені») [547, с. 294].

Семантичне наповнення і стилістичний спектр лексики, що становить словник козака-характерника, в українській романістиці другої половини ХХ ст. залежить від індивідуальної творчості того чи іншого письменника, набуває мовного вираження у формі конкретних граматичних структур тропіки, що базується на образно-емоційному мовленні фольклорних жанрів: міфів, легенд, казок, пісень, дум про українських козаків-характерників.

3.2. Оповідальні риси українського роману про козаків

Фольклорна основа про козака-характерника дозволила українським романістам створити власний процес світотворення цього характерника, представити на суд читача його уявлення, вірування, переживання. Так, у багатьох епізодах роману «Гомоніла Україна» П. Панч виразно змалював очі Максима Кривоноса через сприймання інших персонажів. Наприклад, козак

Верига розповідає, що у Кривоноса «гострі очі, як ножі» [353, с. 57]. Далека ж від боїв дівчина Текля з переляком каже: «Він наче очима балакає» [353, с. 36]. Поглядові Кривоноса дехто з персонажів приписує навіть чаклунські властивості – «як гляне, так на сажень під землю бачить!» [353, с. 91]. Цього козацького ватажка автор наділив грізним виглядом і страшним поглядом, від якого пан може від страху вгрузнути в землю [353, с. 361]. Характерництво Максима Кривоноса, героя свого однойменного роману, В. Кулаковський теж розкрив прийомом інохарактеристики. Так, це визнає чигиринський сотник Богдан Хмельницький («Чи й не характерник!» [234, с. 5]).

У романі «Переяславська Рада» Н. Рибак прийомом самохарактеристики зробив натяк характерництво козака Гуляй-Дня: він каже гетьману Богдану Хмельницькому, що його не бере ні куля, ні шабля [383, с. 368]. Пояснивши так, що залишився живим, цей козак фактично визнає себе характерником. До порад цього козака гетьман і справді дослухається, згадуючи розмови з ним про життя народу. Щодо характерництва Н. Рибак застосував також прийом інохарактеристики. Наприклад, епізодичний персонаж роману (старий дід) за народною традицією розповідає про полковника Данила Нечая як про непереможного характерника – «Кресоне шаблею, і сто ворогів покотом лежать» [383, с. 254].

Застосовуючи прийом інохарактеристики, І. Ле передав захоплення і переляк польського гетьмана коронних військ Жолкевського від непересічних вояцьких здібностей Наливайка: «... при шаблі він господар європейський!.. <...> Наливайко – справжній вояка, <...> страшний вояка!» [247, с. 157–158]. Тож після незаперечної перемоги козаків у Слущку граф Замойський своєрідно тлумачить воїнський хист Наливайка, «якому чорт шаблею править у бою...» [247, с. 289]. По-іншому пояснює характерництво Северина Наливайка (героя свого однойменного роману) В. Кулаковський. З позиції козаків автор подав припущення щодо виникнення його унікальних здібностей – або «від Бога», або кимось пороблені. Тому дорівнятися до цього характерника – марна справа [234, с. 425].

Неабиякі організаторські здібності Хмельницького І. Ле розкрив в епізоді втечі з турецької неволі. Так, несподівано очоливши втечу, молодий Богдан викликав інтерес і подив навіть турка-контрабандиста, який чимало бачив під час морських виправ [249, с. 106]. Тобто, задля увиразнення сцени І. Ле застосовує інформативно-описовий прийом спостереження. Державність мислення Богдана викликає в коронного гетьмана Конєцпольського суперечливі почуття – від лютої заздрості до щирого захоплення. І. Ле передав це аналітичним прийомом роздуму. Так, розмірковуючи над власним місцем в історії, польський гетьман настійливо думає про Хмельницького. Думки про рішучого і шляхетного суперника Богдана надто бентежать його душу (трилогія «Хмельницький») [249, с. 320].

Надзвичайну стійкість козаків В. Чемерис показав прийомом роздуму через сприймання гетьмана Потоцького. Польський гетьман дивується, що козаки тримаються в облозі, не зважаючи на тисячі куль і ядер, випущених по них, проявляють чудеса впертості та стійкості («Фортеця на Борисфені») [547, с. 301, 390]. Польському гетьману здається, що його військо наче б'ється лобами об скелі, і він дивується, як тримаються «дияволи»-козаки [547, с. 424, 438]. Потоцький не може зрозуміти, як без жодного пострілу падають коні? Жахливим було й те, що його найліпші гусари падають і відкочуються назад, а решта ясновельможних шляхтичів позаклякала на місці. І він допустив, що козаки могли це зробити за допомогою диявольської сили [547, с. 445]. Та, як пояснив автор, військова винахідливість козаків стала запорукою їхньої перемоги над чисельними озброєними нападниками. І переляк Потоцького змінився здивуванням, а потім – таємним захопленням цими непересічними людьми. Схожим у цьому аспекті є останній епізод роману «Мальви» Р. Іваничука – відчайдушні козаки, які надзвичайно стійко тримають оборону, викликали захоплення польського гетьмана Потоцького [170, с. 613].

Так само непередбачуваність і хитрощі козаків, про які було чимало чуток і розповідей, настрахали Януша Острозького напередодні битви під П'яткою («Северин Наливайко» М. Вінграновського) [64, с. 249]. А вже під час битви

Януш розгубився, коли дві сотні козаків зайшли і якось розмістилися в малесенькій церкві. Наказавши підпалити церкву, Януш Острозький і все його військо знову не на жарт злякалися – туди на конях влетіли ще з три сотні козаків [64, с. 252–253]. Відповідно до романтичної традиції М. Вінграновський і в іншому епізоді «Северина Наливайка» розповів, як козацькі вози «піднімаються» над землею [64, с. 511–512].

В. Бровченко роздумує над суттю та причинами безсмертя його героя – козака Мамаю – і лише після цих роздумів приходить до висновку: головною причиною того є його нерозривний зв'язок з високим (добротворчим) духом і способом життя українського народу, адже Козак, як і народ, має дуже високу ціль:

Бо хто ж він є? Одвічний дух народу,
Помножений на нашу ясноту,
З народом він пройшов вогонь і воду,
Траплялось зверху бути і під сподом,
Та перемиг, бо мав святу мету [46, с. 78].

А суть цієї «мети» Мамай бачить у тому, щоб жити заради рідного народу. Усе це автор підтвердив однією з найяскравіших самохарактеристик героя:

Коли за народне діло на битву йдеш,
Стаєш безсмертним, хоч і помреш [46, с. 86], – тому що борешся за спокій, волю і правду всього українства.

Привертаючи увагу читача до унікальних рис, тобто до характерництва Мамаю («чортяка», «чоловік чарівний», «до Мамаю-химерця», «Мамаю-чародію» [46, с. 9, 19, 41, 90]), поет за допомогою поетики алегоричного жанру створив повноцінну художню версію осучасненого «козака-характерника». При цьому В. Бровченко підкреслив людську (а не надприродньо-магічну) природу фактично всіх ознак Мамаю-характерника, який говорить про себе так: «Воно й правда, куля мене не бере ніяк, / Зате скоро наповал звалить утома» [46, с. 87]). Зауважимо, що й ліричний герой роману відзначає це влучно:

І я вкотре подумав про Мамаю:

Хоч і характерник, а жива людина [46, с. 87].

Вивчаючи наративну форму роману «Я, Богдан», В. Марко зауважив, що П. Загребельний обрав наскрізний внутрішній монолог у сповідальному варіанті. Такий прийом допоміг авторові розкрити зміст – пам'ять, наблизити гетьмана історичного часу визвольної війни до сучасності. Крім того, у сповіді Богдан правдивий і щиро кається за свої вчинки-гріхи [287, с. 189]. На незвичність монологу-сповіді Богдана Хмельницького звернули увагу і В. Фащенко [484, с. 178–179], В. Чумак [553].

Герой П. Загребельного пригадує, як він, будучи в турецькому полоні, зміг, граючись, розрубати важким ятаганом рівно навпіл маленький горішок. Йому почали кидати горішки – і козак їх розрубав нальоту нарівно знов і знов, наче рукою Богдана керувала якась надлюдська сила [142, с. 48]. Цей епізод справляє тим більше враження, оскільки далі автор зауважив: на волі Хмельницький пробував повторити цю свою витівку, та в нього нічого не вийшло. Так само легко, наче граючись, може рубати й Іван Сірко – герой роману Ю. Мушкетика «Яса» [309, с. 34, 35].

Злиття особистих і загальнонародних устремлінь Богдана П. Загребельний подав і в роздумах гетьмана після перемог під Жовтими Водами та під Корсунем. Богдан розмірковує над тим, що він зумів вийти за межі своїх можливостей і підняти весь український народ, тому що відчув єдність із народом і свою силу висловити його думки («Я, Богдан») [141, с. 8]. На цей аспект звернув увагу В. Фащенко [484, с. 180–181]. Про великий обов'язок Богдана перед історією, який надавала вже перша значуща перемога під Жовтими Водами, написав й І. Ле в романі «Хмельницький» [250, с. 371].

П. Загребельний зауважив, що обрання Богдана гетьманом дуже посприяло його самоствердженню та внутрішньому зростанню. Автор передав відчуття впевненості героя: Хмельницький зможе помститися за весь український народ [142, с. 203]. Жанр роману-сповіді дозволив П. Загребельному показати думи гетьмана після першої страшної поразки, його почуття особистої відповідальності за неї. Богдан згадує, що був вимушений

підписати Зборівський договір, за яким шляхта могла повертатися в Україну, – бо тільки так він міг стримати напад ханської орди. Тоді гетьман мав пережити прокльони рідного народу, соратників-старшин, а також шляхти, повернення якої в Україну він не допустив («Я, Богдан») [141, с. 209]. Н. Рибак розповів про Богдана Хмельницького як про далекоглядного полководця, який у надскладних обставинах може передбачити майбутнє. За художньою версією письменника, здібність передбачення напередодні битви під Зборовом надала Хмельницькому рівноваги, мужності та нечуваної досі сили [383, с. 174].

Обрана форма оповіді в романі «Я, Богдан» дала змогу П. Загребельному розкрити внутрішнє зростання Хмельницького. Наділений надзвичайно розвиненою інтуїцією, він з юних літ відчував свою характерну, значиму для всього народу, місію. І в міру того, як важче ставало жити йому і народові, все міцніше усвідомлював Богдан своє призначення [142, с. 86]. Надінтелектуальні можливості героя найбільш виразно автор розкрив у кульмінаційних епізодах роману. Так, згадуючи свої відчуття напередодні битви під Жовтими Водами, Богдан розповідає: «Я відчував у собі сили неміряні і дух безмежний. Невгадність мислі, непередбачуваність, несподіваність – і для ворогів, і для друзів, і для самого себе» [142, с. 188]. Відповідно до жанру історико-психологічного роману, автор подає усвідомлення гетьманом Хмельницьким, яким його бачать поляки – дивовижно страшним і жорстоким Тамерланом, зрадником і відступником, його ненавиділи і боялися водночас, але вдіяти нічого не могли. Богдан розумів, що пани вважали чудом, що він не пішов далі, розгромивши шляхетське військо, взявши у полон гетьманів і знаючи про смерть короля [141, с. 35, 36]. П. Панч розповідає, що Богдан ретельно розраховував можливі варіанти проведення майбутньої битви, у ході якої він уже діятиме напевно («Гомоніла Україна»). Митець показав Богдана таким знавцем тактики ведення бою та перемовин, що вороги приписують йому надприродні здібності, наприклад, «читання» їхніх думок [353, с. 388, 408]. Такою ж незвичайною здібністю наділив Ю. Мушкетик Івана Сірка (героя роману «Яса») – його політичний опонент гетьман Самойлович вважає, що

кошовий читає його думки і тому перешкоджає його намірам [309, с. 27].

У декількох портретних характеристиках Хмельницького П. Загребельний указав і на неоднозначність його характеру, «живописно» передав виразну психіку героя за різних життєвих ситуацій. Уже на початку роману Богдан констатує те, як сприймають його сучасники, як вони бачать його зовнішність і навіть те, яким його уявлятимуть нащадки: «Горда постава, випнуті груди, розпростані плечі, рука зметнулася з булавою весело й владчо <...> Навіки такий. До того не існував. Народився вусатим, з булавою, в шовках і золоті. Народився Бог-дан. І ніколи не вмирав. Живу далі й далі, розпростуюся, мов неприступний праліс» [142, с. 4]. Далі автор подає погляди героя на такі «портрети» – його шлях був важким, він відчував тягар влади, підступну старість і болюче безсилля [142, с. 5]. Дане протиставлення іно- та самохарактеристик є настільки вдалим, що дозволяє глибоко зрозуміти мотивацію вчинків героя, складність його психічних станів і почуттів. Як бачиться, у цих роздумах Хмельницького П. Загребельний полемізує із монументальним образом гетьмана, створеним його попередниками. Наприклад, привертає увагу велич самої постави Богдана і всього навкруги під час обрання його гетьманом у романі «Гомоніла Україна» П. Панча [353, с. 318]. Натомість у романі «Переяславська Рада» Н. Рибак теж намагався проникнути в помисли гетьмана, щоб показати його надзвичайну відповідальність у ставленні до влади, тягар взятого обов'язку, а також неабияку волю і рішучість Богдана, який витримав багато випробувань, доклав надлюдських зусиль і повів за собою всю Україну [383, с. 12–13, 375].

Обравши формою оповіді «потік свідомості» Хмельницького, П. Загребельний передав роздуми помираючого гетьмана над причинами його обраності. Богдан замислюється над тим, хто підняв його над народом – Бог, король або випадок? І чому саме його? Хмельницький допускає, що його товариші були більш здібними, і в їхніх душах палав більший вогонь, але всі вони загинули. А він, Богдан, вижив у муках самотності, яка піднесла його дух на вершини [142, с. 148]. І відповіді на всі ці питання П. Загребельним

знаходяться – Богдан усвідомлює, що сила і таємниця його генія криється в тому, що під час успіхів і невдач він пам'ятає своє козацьке походження («Я, Богдан») [142, с. 91].

Не менш виразно автор подав і самохарактеристику героя в порівнянні його з коханою жінкою. Гетьман подивився на ніжні дівочі руки Мотрони, створені для любові, а тоді – на свої загрубілі натружені долоні, якими він міцно тримав шаблю. Відчуваючи таку різницю невідповідність, Хмельницький переживає те, як сприймає його кохана, коли він повернувся з Варшави. Тож забувши про своє гетьманство, він раптом став перед молодою жінкою, маючи можливість споглядати на себе збоку. Хмельницький усвідомлював, що він не був красенем, проте шляхетні риси обличчя свідчили про його чоловічу мужність, відкритість і рішучість, легкість слова і думки, а зморшки і сивина – доказ його досвідченості [142, с. 92–93]. Прийом зіставлення самоусвідомлення героя та усвідомлення його іншими виявився дуже промовистим. Так, певний час по тому Хмельницький знову повертається до своїх розмислів і раптом усвідомлює, що Мотронка тільки починає жити, а він – уже старіючий чоловік, і їй ніколи не збагнути причин його несамовитого гніву, не прийняти його безмежних шукань і подорожей [142, с. 109]. Цим прийомом автор ще більше поглиблює сумніви і суперечності між Богданом і Мотроною, адже за плечима в них і різний вік, і різний життєвий досвід.

І таких подібних та інших різновидів самохарактеристик героя в романі багато [142, с. 168, 181, 227], а з них чітко вимальовується керівник держави і війська, якому притаманні такі найважливіші риси характеру: суперечливість і стійкість, непередбачуваність і розсудливість, людяність і мужність, далекоглядність і цілеспрямованість, сміливість та інтелектуальність.

Обраний жанр роману-сповіді дав змогу П. Загребельному показати далекоглядного і благорозумного гетьмана зовсім іншим в особистому житті. Хмельницький згадує, що забув про все, коли відчув темний поклик жаги, який просто вів його за сірими очима під темними бровами. І він слухняно йшов на цей пристрасний поклик, хоча й знав, що чинить ганебно. Неймовірними

зусиллями волі Богдан опановує себе і повертається до державних справ задля порятунку власної душі й рідної землі [142, с. 97–98]. Дещо схоже сказав Ю. Хорунжий про пристрасть гетьмана Мазепи до Мотрони («Любов маєш – маєш згоду») [531, с. 108].

Роздуми Богдана П. Загребельний розкрив відповідно до жанру історико-психологічного роману. Прозираючи в майбутнє, Хмельницький бачить, що його діяння вписано в історію, забувши про нього як про людину – а його душа прагнула простого щастя. Тож вищий прояв духу Богдана П. Загребельний подав у репліці про шляхи і цілі його діяльності. Герой усвідомлює, що володаря уявляють жорстоким, сповненим ненависті, він має тримати оточуючих у страху, натомість він, Богдан, діє по справедливості, підкріпленій повагою і співчуттям, вивіряючи все любов'ю («Я, Богдан») [142, с. 238].

Приєм сповіді застосував і Г. Книш у романі «Обітниця», не оминувши «достойних» характерника гріхів героя. Сагайдачний – «найвпливовіша і найвладніша на Україні людина» [207, с. 271] сповідається перед його колишнім учителем Л. Зизанієм. Так, гетьман визнає, що він дуже грішний – найбільше він відчуває свою провину перед жінками, до яких ставився легковажно. Сагайдачний жалкує, що в обіймах татарок, полячок і мулаток намагався забути кохану Настю й образу на її рідних, які не дали їм бути разом й одібрали в нього сина. Гетьман згадує, що його розпуста тривала доти, доки одна із його наложниць, грекиня, теж на ім'я Настасія, прокляла його. Відтоді він охолов до жінок, а всі сили почав вкладати у військову справу [207, с. 270].

В історичному романі «Журавлиний крик» (1988) Р. Іваничук говорить про політичні цілі Петра Калнишевського віддати свою владу на служіння рідному українському народові. Цей добротворчий задум стало можливим утілити в життя після обрання його кошовим Запорозької Січі. Твір наповнений роздумами Калнишевського про майбутнє України і його власну діяльність задля цього [168, с. 31, 40]. В епізоді обрання кошового автор уперше розкриває семантику назви роману. Так, новообраний отаман Петро Калнишевський роздумує над побажанням йому лебединого віку (вік лебедя довгий) і

журавлиного крику – кричить журавель тільки на волі [168, с. 32]. Ці пророчі слова визначили подальшу долю і спрямували діяльність козацького ватажка.

Та сподіванням і першим дієвим крокам кошового отамана на благо України не судилося здійснитися – на престол прийшла Катерина II. Промовистим у романі є епізод прибуття делегації запорозьких козаків на чолі з кошовим отаманом Калнишевським до новообраної цариці. З цікавістю приглядаючись до козаків, цариця поглядом виокремила їхнього отамана – дужого й могутнього «дідугана», і його шаблю, усипану коштовностями. Крім того, цариці вдалося неймовірним чудом, що степовик кошовий досконало володіє французькою мовою, а також проявив нечувану при дворі незалежність. Він не впав, як заведено, навколішки перед ясновельможною, а вклонився у пояс і висловив вдячність за ласку [168, с. 46–47]. Все це викликало гнів цариці і бажання приборкати цих велетнів духу.

Р. Іваничук зауважив, що політична слабодухість не дозволила кошовому здійснити найсвітліші задуми для України. Сподіваючись зберегти козацькі вольності вірною службою цариці Катерині, Калнишевський проявив політичну короткозорість. Відповідно до жанру ідеологічного роману випробування автор розкрив прозріння героя прийомами спогаду, роздуму і самоаналізу. Калнишевський подумки оглядає своє десятирічне отаманування, і не може зрозуміти причину гніву цариці [168, с. 16, 126]. Кошовий згадує, що прагнув булави не для себе, адже лише він міг розібратися у складній тогочасній політичній обстановці. Все ж, Калнишевського долають сумніви – можливо, інший, більш одчайдушний отаман і зміг би протистояти царському війську [168, с. 121]. Характерником Петра Калнишевського визнає його колишній джура Панас Тринитка. Цей чоловік каже, що багато козаків загинули, а він, кошовий отаман, мабуть, характерник, бо живий і здоровий. Разом із тим, вустами цього персонажа Р. Іваничук відверто засудив обережність, бездіяльність і слухняність Калнишевського. У запитанні джури («Що він залишить по собі?») Калнишевський почув голос свого сумління [168, с. 185].

В епізоді допиту полоненого роману «Чисте поле» отаман Іван Сірко

говорить про себе як про характерника з метою, злякавши татарина, вивідати військові таємниці: «Подумай, бо Сірко про все вже знає...»; «У вас на мене кажуть там “шайтан”» [90, с. 35]. У даному епізоді завдяки нарації від першої особи Л. Горлачу вдалося досягнути максимальної достовірності розповіді.

Л. Горлач художньо осмислив історичний факт звернення польського короля і запорожців до російського царя з проханням повернути кошового із Сибіру, оскільки турки посунули на Україну. Вустами одного з епізодичних персонажів-козаків автор висловив упевненість, що Сірко врятував би людей [90, с. 177]. Історично відомо, що в час Руїни Запорозька Січ набула політичної могутності саме за кошового Івана Сірка. Тож автор доволі вмотивовано подав перебіг думок російського царя, який визнає силу і характерництво Сірка і приймає рішення відпустити його на Січ:

Що він для нього, цей старий чужак?

Вмить четвертують, лиш подати знак.

Але ж за ним якась-то сила є,

що хану розгулятись не дає,

що турків зупиняє на цепу.

Нехай іде гуляє у степу [90, с. 183].

Ретроспективно про заслання Сірка до Сибіру розповів і Ю. Мушкетик у романі «Яса». Емоційно напруженим є епізод, коли ув'язненого кошового (якого козаки воліли бачити гетьманом) провозять на площі під час інавгурації Самойловича. Незламний погляд Сірка лякає новообраного гетьмана впродовж років, і той мудрує, як позбутися козацького лідера [309, с. 28–29]. В «Ясі» Сірко болісно згадує Сибір і підступи Самойловича [309, с. 61].

Упродовж роману «Чисте поле» Л. Горлач вустами кошового Івана Сірка дає негативну оцінку діям гетьманів доби Руїни (І. Виговському, Ю. Хмельниченку, І. Самойловичу та ін.), жалкуючи, що в Україні немає достойного керманича, яким був Богдан Хмельницький [90, с. 38–39, 77, 91]. У роздумах Івана Сірка автор передав його політичну грамотність і спрямованість дій на добро України й українців. Наступником Богдана Хмельницького постає

Сірко і в романі «Яса» Ю. Мушкетика – кошовий прагне об'єднати Україну, реальними справами бореться проти «сірих» («ніяких») гетьманів [309, с. 30, 62].

У трилогії «Засвіти» А. Химко зазначив, що Богдан Хмельницький поважає Івана Сірка за те, що він не цікавиться ні багатством, ні славою [527, с. 53]. Двоє ставлення до ратних перемог та особистісної вдачі Івана Сірка та Івана Богуна автор показав через сприйняття гетьмана Богдана Хмельницького, який їх цінує і водночас остерігається, оскільки вони незалежно поводять себе й відверто висловлюють власні політичні погляди, навіть засуджують його, гетьмана, дії під час офіційних нарад [527, с. 23]. Відповідно до художньої версії А. Химка, Сірко та його побратим Богун не претендують на гетьманство [527, с. 213], адже ці ватаги-характерники й так мають незаперечний, навіть більший за гетьманський [528, с. 235], авторитет і визнання. Письменник аналітичними прийомами інохарактеристики та самохарактеристики зауважив, що Сірко не прагне особистого збагачення, бо ставить перед собою загальнонародні цілі: «Я не пригодний до врядувань, бо не домагаюсь жодних становиськ ані маєства, а живу посильно для люду і краю свого» [527, с. 304]. Характерництво Сірка романіст показав за допомогою аналітичного прийому інохарактеристики. Так, це визнає гетьман Богдан Хмельницький, коли щиро каже кошовому: «... ти користуєшся у посполства і в козацтва славою неперевершеного лицаря і характерника!» [527, с. 150]. Фактично цю саму думку автор висловив і в устами іншого епізодичного персонажа – Брюховецького, який теж вважає Сірка «незбореним характерником» [527, с. 173].

У створеному А. Химком художньому світі, турки й татари визнають унікальність свого найзапеклішого ворога Сірка, називаючи його «шайтаном», «гяур-мурзою», «баш-кяфіром», «шайтаном-характерником» [527, с. 187; 528, с. 28, 118, 119, 125, 146, 181, 256], й автоматично приписують цю унікальність полоненій сестрі Сірка Настусі: «Нечах-мурза розумів, що в своїй затягості Настан доможеться як не самої смерті, то викрадення і втечі, адже вона

шайтанова і характерникова сестра...» [527, с. 187]. У даному випадку характерництво Сірка романіст пояснив за допомогою аналітичного прийому зіставлення.

Автор подав роздуми героя над легендами про його унікальність та особливе призначення, самоаналіз витоків власного характерництва. Так, Сірко замислюється над своєю життєвою місією – для чого він вижив у багатьох січах, чому народився шульгою-ліваком? За авторською версією, кошовий вважає себе пересічним, адже, як і всі, боїться смерті, однак, очікуючи її, Сірко завжди готовий захищатися і водночас не зважати на смерть. Ватажок вправно приховує від козаків і ворогів цей страх у нестримності вчинків [527, с. 316]. Митець спробував пояснити мотиви діяльності козацького лідера. Усвідомлення Сірком його неспроможності врятувати любиму сестру з полону призводило до сумнівів щодо права називатися «характерником» і бути гідним пошани, хоча він і визволив багато тисяч людей [527, с. 324].

Роздумам героя А. Химко відвів у трилогії значну роль – вони стають причиною загибелі героя, і таким чином роман набуває жанрових ознак трагедії. Отамана постійно долають сумніви, чи справді він є добротворцем? Зовнішньо його діяльність здається успішною – він звільнив багато полонених, яких уже направляли у Крим і в Сибір, зупинив людоловство, тож мав радіти з цього. Та далекоглядний кошовий усвідомлює, що в цілому його справа не допомагала рідному краю, натомість, навіть посередньо давала вигоди російському цареві. Тому в Сірка «на душі лежала гризота» [528, с. 195]. Роздумам Сірка про визначення його власного місця в історії автор надав життєвирішального звучання. Так, подумки запитуючи себе, за кого і з ким він, кошовий отаман відповідає: «Між народами-гнобителями і народом пригнобленим! Там, де більшість рідного люду. <...> Проти людоловів і загарбників...» [527, с. 211]. У цій репліці героя автор найбільш повно розкрив семантику назви другої частини трилогії – «Між орлами і півмісяцем». Сповідуючись собі і логічно вивіряючи свої вчинки, запорозький лідер дає клятву продовжувати свою визвольницьку діяльність.

Застосувавши прийом інохарактеристики в романі «Іван Сірко», В. Кулаковський передав зміну рис характеру Сірка в екстремальних умовах війни. Так, літописець Михайло Дидаскал розповідає, що зичливий за мирних часів кошовий з приходом війни став суворим і надто вимогливим до себе і козаків, а до ворогів – жорстокий і нещадний. Неабияку рішучість і волю Сірка автор розкрив, характеризуюючи його дії навіть усупереч інтересам високопоставлених осіб. Про це далі веде свою розповідь літописець: «– А що йому той король, коли він навіть самого царя не злякався і не послухався? <...> Брюховецького ні слухати, ні бачити не хотів. Виговського аж у Польщу загнав. Тетерю бив, аж пух із нього летів» [233, с. 275]. Застосування розмовної лексики дало змогу В. Кулаковському подати неоднозначну політичну позицію Сірка у зрозумілій для читача формі.

Герой роману «Іван Сірко» згадує про їхню значну перемогу під час походу на Крим: «Хан, мурзи й беї знову тікали від нас без оглядки» [233, с. 213]. Так В. Кулаковський відзначив вплив Сірка на ворогів – в епізоді морської виправи зустріч із «урус-шайтаном» фізично, а головне, психологічно паралізувала капудан-пашу, який «... опустил ятагана <...> і заляк на місці, вражений зустріччю з грізним суперником» [233, с. 286]. У даному епізоді В. Кулаковський висвітлив характерництво Сірка подібно до «Наливайка» І. Ле.

Гумористичною на цьому фоні видається характеристика зовнішності героя жінкою. Письменник В. Кулаковський передав зміну емоційного стану епізодичного персонажа (господині Барилихи) від захоплення уявним образом Сірка до розчарування при зустрічі з ним. Автор пояснив це тим, що з розповідей-переказів Барилиха знала: Сірко може шаблею ворога навпіл розрубати, тому й уявляла його богатирем. А зрозумівши, що «незавидний» отаман перед нею і є Сірко, – відчула і виказала розчарування [233, с. 182]. Напевно, романіст подав цей епізод задля уникнення ідеалізації героя.

Розуміючи велике значення освіти, Іван Сірко намагається вчитися в літописця письму [233, с. 63] і, віддавши сина до київського колегіуму, пишається його успіхами, оскільки впевнений: «Козак повинен усе знати, усе

вміти. Ми, як були у Франції, зразу це відчули» [233, с. 154]. Відповідає авторському замислу те, що взірцем для Сірка був гетьман Хмельницький, який уміє читати не тільки українською, а й французькою, німецькою, татарською, турецькою мовами. У Франції, як згадує Сірко, гетьман при найменшій можливості читав книги [233, с. 68]. Повагою Сірка до освічених людей В. Кулаковський пояснив історичний факт порятунку кошовим життя майбутнього гетьмана України Івана Мазепи, на той час – посла гетьмана Дорошенка до кримського хана. Герой згадує цю подію і тлумачить свій учинок тим, що Мазепа знав татарську, польську й латинську мови – і кошовий вирішує не віддавати його своїм хлопцям на розтерзання, подумавши, що така грамотна людина завжди стане в нагоді під час перемовин з іноземцями і при листуванні на міжнародному рівні [233, с. 241].

Задля достовірності розповіді, автор «доручає» її одному із курінних отаманів, і він розказує про фізичну міць уже старого, тяжко хворого кошового. Так, Сірко прожив сім з половиною десятків років, більшість із яких – у важких умовах війни, під час якої він зазнав холоду й голоду, чимало тривог і незгод. Сіркові доводилося спати на сирій землі, сидіти в дозорі по шию у воді, а взимку – мерзнути на морозі, вистежуючи ворога. Тому Сірко зажив так багато болячок, що будь-хто інший давно б уже помер [233, с. 9]. Така інохарактеристика Сірка нагадала фізичну витривалість і довголіття іншого кошового – Калнишевського, який жив десь сто років по тому і якому, зокрема, Р. Іваничук присвятив роман «Журавлиний крик».

Приділяючи увагу спогадам і сповіді героя, В. Кулаковський у романі «Іван Сірко», певною мірою, наслідує творчу манеру П. Загребельного (його форму оповіді в романі «Я, Богдан»), включивши до канви роману одинадцять розділів з однаковою назвою «Стежками минушини. Спомини Івана Сірка». До цих розділів митець звертається через один або через два на третій, тим самим досягаючи художнього ефекту достовірності спогадів Івана Сірка. Так, уже на перших сторінках роману автор подав сповідь старого і хворого отамана перед літописцем: «Грішник я великий... Дуже великий. <...> Людей багато згубив...

Дуже багато... Аж страшно стає, коли згадаю...» [233, с. 17], таким чином налаштовуючи читачів на неоднозначне сприйняття характеру героя. В останніх роздумах напівсвідомого Сірка звучить туга і біль через те, що не судилося здійснити всі задуми на благо України [233, с. 128–129]. Згадуючи своє життя, Іван Сірко визнає спрямованість своїх дій виключно на добротворення: він завжди діяв по совісті, а про власні вигоди не дбав [233, с. 209].

У напівсвідомому стані Сірко подумки «розмовляє» з гетьманом Дорошенком, засуджуючи його політику, дає логічне обґрунтування своїм учинкам. Помираючий кошовий жалкує, що не вдалося разом сповнити заповіти батька Хмеля. Він зі своїми козаками бив здобичників то в одному, то в іншому місці, що могло здатися не обдуманим кроком. І Сірко був вимушений побити козаків Дорошенка, які протидіяли йому [233, с. 230]. У напівзабутті розмовляючи із загиблим братом, Іван Сірко кається за свою жорстокість і несамовитість у бою [233, с. 305]. Ватажок пояснює свої добротворчі наміри, виправдовуючись і каючись перед уявними опонентами за свої військові огріхи. Цей мотив, хоча й окреслений більш стримано, уже звучав у романі Ю. Мушкетика «Яса»: кошовий, проходячи повз січових старців, відчув докори сумління за каліцтва, які вони дістали в минулих битвах [309, с. 48].

У романі «Погоня» Ю. Мушкетик за допомогою прийому оповіді від імені козака-характерника («я-нарації») передав його внутрішні психічні стани за надскладних обставин подорожі. Так, перебуваючи на межі життя і смерті у ворожому таборі, козак-характерник практично застосовує такі психологічні прийоми, як переключення власної уваги і самонавіювання, що надало йому впевненості та фізичних сил. Під час смертельної небезпеки він милується конем і заспокоює себе: «... кулю на мене ще не одлито. Голими руками мене не візьмеш, та й збройними не дуже...» [310, с. 38]. Відповідно до жанру пригодницького роману автор показав цього козака-характерника здатним керувати власним організмом у найскрутніші хвилини погоні. Семен згадує-розповідає, що коли він сховався від переслідувачів у вовчій норі, то йому вдалося завмерти – спинити власне серце і навіть дихання [310, с. 42]. В епізоді

подальшої подорожі в одному селі, Семен – «ворожбит» – був звинувачений у смерті чоловіка і приречений на смерть. За допомогою прийому я-нарації, Ю. Мушкетик передав почуття й емоції козака за надзвичайно складних умов – йому було фізично важко простояти цілий день, витримуючи ворожі погляди селян й образи жорстоких дітей. Автор показав силу духу козака: у важкій ситуації Білокобилка врятується завдяки волі до життя і своєму характерницькому вмінню відмикати замок без ключа [310, с. 166, 170].

Ю. Мушкетик тлумачить «невразливість» до куль людською природою козака (його надзвичайною уважністю). Так, Семен пригадує один із боїв із поляками, коли залишився живий сам і врятував життя побратимам. Тоді він уважно спостерігав за польськими гарматами – тож до того, як завищала картеч, він устиг крикнути «лягай», і впав сам. Цієї миті заряд пролетів над козаками і вибив у валу велике дупло. Як зауважив автор, після цього випадку Білокобилка здобуває славу характерника-чаклуна, якийусе знає й не боїться смерті, бо може «заговорити» будь-яку кулю, окрім срібної. Відверте пояснення самого Білокобилки (він побачив, як поляки направляли на них гармату) все ж не переконує козаків [310, с. 21–22]. Після іншого бою характерник замовляє кров пораненому товаришу – і кров перестала йти [310, с. 25].

У роздумах героя Ю. Мушкетик багатопланово розкриває семантику назви роману: по-перше, погоня – це не лише поодинокі втеча від ворогів, а й звичний спосіб життя козака-характерника [310, с. 43]; по-друге, – спроба Білокобилки встановити соціальну справедливість: «...в цю погоню я вклав усе своє життя (я в усе вкладаю все життя) і мчав, і поволі наздоганяв. <...> то вже біг не я, а бігла вічна селянська кривда» [310, с. 130–132]. І найголовніше, указавши на добу Руїни, автор у роздумах козака-характерника про владу висловив ідею єдності України та українців, надавши роману ознак філософського жанру. Так, Білокобилка дорікає гетьманам за їхні чвари через булаву, вбачаючи в цьому причину одвічної погоні: «... Може, через те ми і втікаємо увесь вік, а за нами гоняться, бо ж ми ганяємося один за одним, втікаємо один від одного» [310, с. 186–187]. Ю. Мушкетик показав і ставлення

цього козака-характерника до грошей. Семен згадує, що коли дістав у схованці скарб, то був спокійний і не думав, як скористатися цим багатством, бо переймався порятунком побратимів [310, с. 191].

Унікальні здібності Наливайка І. Ле найяскравіше змалював в екстремальних ситуаціях. Наприклад, в одному бою герой миттєво аналізує становище, знаходить дієвий спосіб захисту від нападників і веде за собою побратимів, старших за віком і соціальним статусом. Полковник Ничипір згадує і розповідає, що тоді він був на човні за старшого, тож дивно, що козаки послухалися наказу юнака, повернули човен до берега. Северин перший вибрався з човна на берег, а за ним – ще десять найсміливіших козаків. І не встиг полковник усвідомити, що відбувається, як Наливайко вже скочив на татарського коня, відбив купу вершників, які з прокльонами розлетілися від нього. Далі полковник із захопленням розповідає про Наливайка: «Як він рубався, клятий юнак! І головне – сміється. Досі, в поході я не бачив його веселим, а тут регочеться і рубається» [247, с. 59–60]. У цій битві Наливайко врятував життя всім козакам, і татари прозвали його «шайтан» [247, с. 60]. Завдяки вдало застосованому прийому ретроспекції І. Ле пояснив природну заданість вояцьких і організаторських здібностей Наливайка. Подібно П. Панч показав Івана Богуна, який, насвистуючи в бою, рубає, як під музику («Гомоніла Україна») [353, с. 486].

І. Солдатенко з'ясував, що характер героя роману В. Кулаковського «Северин Наливайко» визначають такі риси, як самовіддана любов до ріднокраю, ненависть до ворогів України і непохитна віра в його особисту перемогу [441, с. 13]. В. Кулаковський зобразив Северина Наливайка невразливим до зброї, безстрашним і фізично здоровим. Таким ватажка бачать козаки-побратими [234, с. 425]. Нечуваною силою наділив Наливайко, героя свого однойменного роману, і М. Вінграновський: його Северин спокійно витримує надзвичайну напругу бою. Про це автор розповів з позиції польського гетьмана Жолкевського [64, с. 559, 568].

Відповідно до жанру роману-монтажу М. Вінграновський розкриває

портрет Северина Наливайка фрагментарно й поступово – малює, наче художник мазками, і в уяві читача виникає цілісний образ героя. Автор передає його переважно з позицій інших персонажів. То на широкі плечі сотника кинув погляд Януш Острозький, то євнух відчув, що обличчя гетьмана «від Бога», то капуджі-баша, побачивши помираючого Наливайка в домовині, одразу зрозумів, що він обіймає значне соціальне становище і має неабиякий розум [64, с. 231, 404, 450]. Захоплення викликав гетьман Наливайко і в інших козаків. Наприклад, Петро Конашевич розмірковував над тим, звідки у Северина така неймовірна безстрашність? І припустив, що або від Бога, або від народження [64, с. 483].

Досить часто у «Северині Наливайкові» М. Вінграновський вдається до кумуляційного прийому, характерного для українських народних казок – детального, послідовного ланцюгу персонажів того чи іншого епізоду. Завдяки цьому прийому читач може наочно уявити сцени твору. Химерності художньому світу «Северина Наливайка» автор додав за допомогою незвичного як для історичного роману прийому персоніфікації. Так, несподівано звучать роздуми, спогади і спостереження коня Куріпочки [64, с. 283–284, 301, 311, 316–318, 335–337, 466] або думки і відчуття риб (сомів), чи сприймання оточуючого з позицій яструба – з височини пташиного польоту [64, с. 444–446, 488–492]. Крім того, як всезнаючий оповідач, митець іноді повідомляє про події, що стануться пізніше зображуваних у творі [64, с. 243].

3.3. Сюжетно-композиційні особливості досліджуваних творів

Розповідаючи про козаків, романісти перш за все спираються на фольклорну основу – безпосередньо включають до сюжетної канви своїх творів міфи, легенди, перекази про характерників. Зокрема, у романі-хроніці «Гетьман Кирило Розумовський» (Мюнхен, 1961) М. Лазорський навантажив основну сюжетну лінію позафабульними елементами – вставними легендами про козаків-характерників. Малий Кирик слухає в рідному селі Лемеші розповіді старого діда Опанаса про таких надзвичайно дужих козаків, що як один

розверне вуса, то не зайде в хату. Дід запевняє хлопця, що такі богатирі справді жили в давніші часи на Січі, наприклад, Грицько Горбатий, якому прислужували три чорти. Так повелося тому, що цей характерник був дуже сильний, дмухнувши міг звалити людину з ніг [242, с. 91]. Тож автор подав народне визначення поняття «характерник» – це такий запорожець, який уміє себе «замолитвувати», і його не візьме зброя (коли куля вдарить характерникові в груди, то сплескається, а козак стоятиме і хоч би йому що). За переказами, таким був січовик Семен Вишкварка. Дід розповів і про важливість збереження характерницьких таємниць: адже якщо відкрити ту молитву, то одразу відійде її сила, і характерник стане звичайним козаком. Водночас дід зауважив, що далеко не всі могли стати характерниками – це визначено Богом [242, с. 91, 92, 428].

Далі М. Лазорський повертається до цих епізодів – своє дитинство останній гетьман згадує на засланні. Більше того, автор зауважив, що легенди про козаків-характерників викликали у хлопця настільки сильні емоції (захоплення, страху, подивування), що, ставши гетьманом, Кирило Розумовський при своєму правлінні дає певне полегшення козацтву. М. Лазорський розкрив уявлення простих людей про гетьмана Кирила Розумовського – він начебто діє спільно з козаками-характерниками з метою відновлення Гетьманщини і Запорозької Січі. Для цього гетьман разом із полковниками вночі літають на чарівних конях до задунайських козаків, домовляються з ними про подальші дії, а на ранок повертаються додому [242, с. 486]. Доповнивши сюжет вставними легендами, М. Лазорський змалював козаків-характерників найстійкішими оборонцями Запорозької Січі. Так, один із козаків, учасник тих подій, розповідає, що й характерники не змогли протистояти багаточисельному московському війську. Їх повбивали москалі, як приміром, Сову: його не брала куля, так напало на нього одразу два десятки гусарів, відрубали йому голову й наткнули на списа [242, с. 459].

Цей сюжет немов продовжив Р. Іваничук в історичному романі «Журавлиний крик». У кульмінаційному епізоді роману (при загрозі зруйнування Запорозької Січі) автор показав надзвичайну рішучість і силу духу

козаків, які воліли на смерть захищати Січ-матір, водночас – нерішучість і покірність кошового отамана Калнишевського, який вирішує не протидіяти царському війську, що обступило Січ. Більше того, кошовий запропонував зустріти вороже військо хлібом-сіллю і покластися на Бога [168, с. 194]. Усе це згадує Калнишевський на Соловках. Після розкриття історичного факту (зруйнування Січі) митець подав його фольклорну інтерпретацію, за якої козаки і їхній отаман Калнишевський наділені надзвичайними характерницькими здібностями. Потьомка підійшов із незчисленним військом до Січі і лупить із гармат, а козаки хапають ядра і вцілюють ними в гусарів. Відтак знесилившись, козаки-характерники пішли за Дунай. Залишився на Січі один Калниш, і схопити його не могли [168, с. 271]. Про героїчну оборону Січі старий козак (учасник або просто сучасник тих подій) за Дунаєм розповідає дітям казки, бо дізнавшись правду, вони можуть осудити і відцуратися своїх козацьких пращурів.

Сюжети двох романів «Наливайко» і «Хмельницький» І. Ле поєднав так, що другий роман починається з останнього епізоду першого роману епопеї, однак він зображений через сприймання підлітка Хмельницького. Крім того, автор вибудовує образ Хмельницького як продовжувача справи Наливайка. За художньою версією І. Ле, Хмельницький народився в день смерті Наливайка – коли у Варшаві загинув закатований Наливайко, у Переяславі народився він, Богдан [248, с. 19]. Сюжетно-композиційну цілісність романів епопеї І. Ле створює також тим, що більшість персонажів «Наливайка» продовжують «жити» в художньому світі наступного роману. За інтерпретацією І. Ле, саме мати, дочка козака-наливайківця, на все життя прищепила Богданові козацький дух [250, с. 143]. Більше того, другою матір'ю Хмельницькому стала Мелашка – бойова подруга Наливайка, яка передавала йому наливайківські настрої [248, с. 195].

І. Ле показав природне вміння тримати себе в руках і надлюдську силу волі Хмельницького в ситуації, коли, повернувшись із війни у Франції, Богдан дізнався, що його хутір спалено, родину замордовано Чаплинським, а його

самого звинувачено у зраді [250, с. 219]. Про цей зламний момент життя Хмельницького сказав і П. Панч у романі «Гомоніла Україна». Через сприймання Максима Кривоноса митець зауважив, що Богдан і є тією єдиною людиною, якої чекає вся зажурена Україна [353, с. 124, 265]. І. Ле наголосив спрямованість думок і дій майбутнього гетьмана на визволення України. Хмельницький вирішує їхати до короля, проявивши виключну рішучість і амбітність, неабиякий інтелект і здібність переконувати у своїй правоті. Автор зауважив, що тоді Богдан дуже сміливо, незалежно і логічно захищав власну честь [250, с. 230].

Не знайшовши справедливості в короля, Хмельницький, вимушений рятувати своє життя, таємно виїздить із Варшави. Автор «підібрав» Богдану гідного супротивника. Навздогін йому їде полковник Скшетуський, який намагається розгадати наміри втікача і діяти відповідно. Скшетуський жадає помсти за вбитого наливайківцями батька, вважаючи, що тепер має відплатити Богдану, адже саме він продовжує справу Наливайка [250, с. 258–259]. Цю думку І. Ле підтвердив у подальшому епізоді обрання Хмельницького гетьманом. Богдан закликає козаків вести визвольну боротьбу як заповідав Наливайко: воювати і навіть гідно прийняти смерть за волю рідного народу [250, с. 344]. В такому ж дусі написав і Н. Рибак – у романі «Переяславська Рада» загальнонародна мета життя і визвольної боротьби Богдана звучить у його промові [383, с. 118].

Роман «Северин Наливайко» М. Вінграновського починається досить напружено. Табір українського гетьмана Наливайка опинився проти військ польського гетьмана Станіслава Жолкевського і з іншого боку – проти орди хана Газі-Гірея. Уже в першому реченні роману зазначивши дату цих подій (1595 рік), письменник налаштовує на сприймання достовірних історичних фактів. Однак наступний епізод-екскурс (сватання Северина до Галі на Різдво) більш нагадує казкову пригоду – як Наливайкові та його сватам довелося шукати хату Галі в засніженому Гусятині, а тоді копати до неї. Роман прикрашають і гумористичні епізоди. Так, під час сватання до Галі несподівано прозвучало

зізнання нареченого Наливайка, що його коня звать Сват [64, с. 226].

Особливістю структури даного роману-монтажу є періодичні авторські вставки – чи то про устрій Запорозької Січі, чи про родовід Северина Наливайка або князів Острозьких, чи то про давні племена, які жили на терені України – що значно розширюють час і простір авторської розповіді [64, с. 206–214, 220, 233–243, 328–331, 399–401, 430–434]. А повертаючись знову до того чи іншого епізоду після спогадів, роздумів або розповіді персонажів, М. Вінграновський таким художнім прийомом примушує читача запам'ятати зміст твору. Крім того, за допомогою вставних епізодів автор робить очікування продовження сюжету більш напруженим. Зокрема, таким моментом є чекання Наливайком і його сватами відповіді матері Галі, якій передує її спогад про сім'ю Наливайків [64, с. 219–221].

Роман наближує до українського фольклору не тільки поетичність мовлення М. Вінграновського. Казковості й романтизму роману надає фантастичність багатьох вигаданих епізодів, виписаних досить колоритно. Перш за все образ героя роману Северина Наливайка митець змалював відповідно до модерної традиції. І не стільки в історичному ракурсі, як у романтичному й авантюрно-пригодницькому дусі. Наприклад, несподівано автор зобразив козацького гетьмана Наливайка, коронованим на китайського імператора, до того ж – верхи на верблюді на ім'я Месія [64, с. 378–379]. Незвичайною пригодою Наливайка було й те, що водою він дістався в труні прямісінько до кримського хана в Очаків. Цей вигаданий М. Вінграновським епізод сприймається тим більш неправдоподібно через те, що тяжко хворий козацький гетьман Наливайко і поранений (у бою із козаками-запорожцями) кримський хан Газі-Гірей знайшли спільну мову, говорили дні на проліт – і коли найкращі лікарі вилікували Наливайка, хан відпустив його і його козаків із дарунками [64, с. 447–457, 469–471].

У романі «Іван Сірко» В. Кулаковський подав фольклорно-легендарну інтерпретацію образу героя. Вустами освіченого літописця автор «передбачає», що пам'ять про таку значну людину як Сірко житиме вічно, бо вже за його

життя про народного улюбленця розповідають легенди, а незабаром – казки складатимуть і думи співатимуть [233, с. 6]. Про характерництво героя В. Кулаковський розповів, доповнивши сюжет вставними легендами – розповідями літописця Михайла Дидаскала. Так, повернувшись додому з Січі, літописець (довірена особа кошового) розповідає дітям і онукам казки та легенди про незвичайне народження Івана Сірка на світ із зубами: за легендою, коли баба-повитуха проносила новонародженого хлопчика повз столу, він вхопив й одразу з'їв пиріжка. Люди побачили в тому знамення, що цей хлопчина, як виросте, зможе подолати ворогів рідного народу [233, с. 258]. Відомо декілька фольклорних і літературних версій цієї легенди [253, с. 1, 2; 485, с. 37–39], одну з них подав і Д. Яворницький [585, с. 229].

Щодо народження і дитинства Івана Сірка А. Химко інтерпретував поему Т. Шевченка «Наймичка». У першому романі трилогії «Засвіти» автор, відповідно до романтичної традиції, подав сюжетну лінію про те, що молода жінка підкинула під тин родини сотника немовля, а сама спробувала втопитися. Потім Домна стала в родині сотника наймичкою і, занедужавши, зізналася синові Івану, що вона – його мати [526, с. 35–44, 79, 112, 115, 121–123, 223]. Можливо, такий сюжетний хід письменник застосував для переконливості свого задуму – оте з дитинства чує «байстриук» [526, с. 90–93, 116, 133, 149] уплинуло на подальшу долю героя (позначилося на зневірі Сірка у власні сили і призвело його до самогубства).

Включивши до художньої канви роману «Чисте поле» фольклорні відомості про сина кошового Петра, Л. Горлач домислив інформацію про його здібності – своїми ділами син помножує славу Івана Сірка [90, с. 127]. Натомість у романі «Любов маєш – маєш згоду» Ю. Хорунжий передав сподівання кошового отамана Костя Гордієнка на те, що його син проявить себе якнайкраще на Січі й здобуде славу характерника [531, с. 67]. Тобто, письменники висловили думку про генетичну спадковість характерництва. Інтерпретуючи народну пісню про загибель сина Сірка, Л. Горлач емоційно, як і Ю. Мушкетик у «Ясі», показав душевний стан горя козацького ватажка і батька

Івана Сірка, використовуючи такі художні засоби, як порівняння, метафори:

Він був би упав, та тримала холодна ворина,
він був би заплавав, та сльози вогнем запекло.

Отак і хитався, як всохла стара яворина,
і серце стогнало, і в скронях надсадно гуло [90, с. 135].

У романі «Яса» Ю. Мушкетик застосував провідний мотив народної «Пісні про Романа Сірка» [132, с. 240] – митець розкрив душевні страждання убитого горем батька-Сірка. Коли загинув Роман, Сіркові здалося, що від нього відступився світ. Він ледь ішов, гойдаючись і пригинаючись до землі. Тоді Сіркові ввижалися страдницьке обличчя Сірчихи та бліде, майже дитинне, обличчя сина. Від того Сірко тяжко застогнав. По смерті Романа його вже ніщо не радувало, від того часу ніхто не чув його веселого сміху. Ватаг відчував гострий настійливий біль, неначе в його душу встромили чорний гострий цвях. Козацька справа повернула Сірка до життя [309, с. 504–505].

Вивчивши історичне минуле України, Ю. Мушкетик художньо опрацював історичний факт появи лжецаревича Симеона на Січі, щоб представити Сірка як мудрого, далекоглядного політика. Існують різні історичні гіпотези щодо прихильності Сірка-політика до Симеона. Така досвічена, далекозора та прониклива людина, як Іван Сірко, не міг повірити в достовірність царського походження Симеона, вважав Д. Яворницький. Історик зробив припущення, що Сірко переконав козаків у тому, що Симеон – справжній царевич. Це було вигідно кошовому задля того, щоб, впливаючи на Москву, зберегти політичну незалежність Запорозжя [584, с. 73]. У романі «Яса» письменник висвітлює ці причини, але додає до них ще й іншу, на його думку, найголовнішу, – душевність, людяність, доброту Івана Сірка, тим самим показавши запорозького ватажка як людину. Митець розповідає, що Сірко поспівчував Симеону, обділеному долею, і хлопець прихилився до отамана як до батька. До того ж, Симеон опинився на Січі в той час, коли Сірко повернувся з походу і згадував полеглих побратимів, жалів усіх покривджених, старців і сиріт [309, с. 66]. У формі спогадів кошового про його батьківське ставлення до «царевича»

Симеона розповів і В. Кулаковський [233, с. 242–244]. Натомість Л. Горлач дотримався історичної версії Д. Яворницького, зазначивши, що Сірко одразу по обличчю розпізнав самозванця («Чисте поле») [90, с. 214].

У трилогії «Засвіти» А. Химко подав власну версію одержання Іваном його прізвиська (а потім – і прізвища). На Січі його завжди супроводжує відданий пес Сірко [526, с. 131]. Письменник застосував етимологічне значення слова «Сірко» зі словника Б. Грінченка, де воно означає: «Собака сірої масті» [431, с. 128], однак розширив його зміст, показавши Івана Сірка характерником. Автор розповів, що коли пес загинув, рятуючи господаря і його вітчима Корнія від вовків, Іван Сірко примусив вовка відступити: «від жалю за Сірком чи з великого гніву на звірів, як у сні, посунув на сірого. І, дивно, вовк злякався його, закрив витягнуту наперед пащеку, клацнувши зубами, поволі опустил войовниче наставленого хвоста й став відступати бокуючи» [526, с. 214]. Про перемогу Івася, героя роману «Чумацький Шлях», над зграєю вовків розповів і В. Малик [282, с. 15]. А. Химко тлумачить «собаче» прізвисько козацького ватага з позиції ворогів – ім'я Сірка наводило жах, бо він, як пес, охороняє рідний край і народ [528, с. 147]. А в романі «Іван Сірко» В. Кулаковський вустами одного із персонажів (літописця Михайла Дидаскала) переказує легенду про те, як Сірко обернувся хортом, прибіг у цьому образі до татар, якимсь приспав їх, тоді порубав і звільнив православних людей [233, с. 259].

Однак номінації «козак Сірий» та «Сірий з товариством» у народній пісні [178, с. 269] можуть також свідчити про віру людей у перевтілення козацького ватажка на вовка. Як бачиться, саме це значення ужив Л. Горлач: у романі «Чисте поле» асоціації з вовком викликає самохарактеристика Сірка в епізоді допиту полоненого:

Розповідай, – як тільки вийшов джура,

Сірко звернувся до татарчука. –

Кажі про все, допоки ціла шкура.

У мене на татар важка рука [90, с. 35].

Додавши до художнього тексту роману «Іван Сірко» вставних легенд,

В. Кулаковський удається до їхнього фактичного переказування: «А ще розповідають, що коли хто ударить Сірка шаблею по руці, то й шкіри не розрубас – тільки синяк буде» [233, с. 259]. Легендарний мотив сакральності Сіркової правиці застосував і Ю. Хорунжий: у романі «Любов маєш – маєш згоду» один із персонажів-козаків розповідає, що після смерті отамана возили його руку задля перемоги [531, с. 87]. Тобто, романісти художньо інтерпретували легенди «Сила Сіркової руки», «Сіrentій праворучник» та інші [402, с. 117–119].

А. Химко інтерпретував відому з фольклору невразливість характерника Сірка до зброї – в епізоді після бою Сірко бачить у своєму тілі три стріли і розуміє, що він при цьому не тільки живий, а й добре себе почуває [528, с. 202]. У даному епізоді Сірко нагадує фізично нечутливого козака Мамає, який «увесь закривавлений, витягав собі з тіла стріли і кулі» («Козацькому роду нема переводу...» О. Ільченка) [177, с. 471]. Водночас А. Химко зауважив, що Сірко і сам сприяє поширенню легенд про свої унікальні можливості. Додавши роману ознак авантюрного жанру, автор подав епізод, коли отамана врятував щасливий випадок. Сірко обіцяє звільнити людолова, який вцілів у нього стрілою, за умови, що той розкаже татарам про невразливість урус-шайтана. Ординець все ж очікував, що отрута вплине на козацького ватажка, однак упродовж усього шляху до Січі він добре себе почував і був у гарному гуморі. Тож татарин переконався, що Сірко – непереможний [528, с. 158]. Про те, що в уявленні ворогів «урус-шайтана» не можна вбити стрілою або іншою зброєю, а також про те, що «невразливість» героя до ворожої зброї могла бути спричинена його щасливою вдачею, написав і В. Кулаковський у романі «Іван Сірко» [233, с. 59, 289].

В. Кулаковський творчо розробив легендарний мотив про те, що в уяві ворогів Сірко – нездоланий характерник. Так, нуреддин-султан (наступник ханського престолу) не вірить у чутки про хворобу старого Сірка, оскільки переконаний, що характерник урус-шайтан житиме більше ста років. Можливо, і тепер хитрий Сірко лише прикидається, тому слід збільшити дозори і збирати

військо. Боячись навіть старого і тяжко хворого Сірка, хан Мурад-Гірей пам'ятає, що урус-шайтан завжди дивував своєю хоробрістю, тому треба бути на варті. Тож логічним видається авторський домисел про те, що хан виношує підступний задум прискорити смерть непереможного Сірка звісткою про смерть його сина [233, с. 196–197]. Все ж оптимізмом сповнена промова Семена Палія, наступника Івана Сірка, який провідує старого отамана на його пасіці. Палій визнає наслідки діянь і характерництва Сірка для України й обіцяє продовжити його справу [233, с. 284]. Цей сюжет немов продовжив розробляти Ю. Хорунжий у романі «Любов маєш – маєш згоду», показавши Палія незборимим велетнем, характерником, улюбленцем козаків [531, с. 101, 104, 126, 146]. Саме Семена Палія Д. Яворницький визнав наступником кошового Сірка в боротьбі з тодішніми зовнішніми агресорами – турками й поляками [586, с. 161].

Думка про те, що запорозькі характерники захищали рідну землю і народ, звучить у романі «Мальви» Р. Іваничука [170, с. 526]. Ця ж теза («козаки-характерники – визволителі») наповнює і твір «Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського. Так, селяни сподіваються, що саме козаки-характерники здобудуть для них волю [242, с. 44]. Тому характерництво асоціюється в людей перш за все з фізичною силою. Про це автор розповів на прикладі козаків Явтуха Ковіньки (Важкого) і Семена Неживого – другорядних персонажів твору. Коли козак Явтух прибуває на Січ і гідно проходить перше бойове хрещення, то запорожці припускають, що він – характерник [242, с. 177]. Пізніше цей козак здобуває на Січі прізвисько Важкий. А неабиякі здібності курінного отамана Семена Неживого автор відзначив, порівнюючи його з найвідомішим характерником Іваном Сірком. Так, курінного Уманського куреня Семена Неживого боїться навіть тодішній кошовий, тому що всі козаки поважають його і називають поза очі другим Сірком [242, с. 186]. Митець розповів, що ці двоє козаків (**Явтух Важкий і Семен Неживий**) очолюють повстання проти польської шляхти, захищаючи рідну православну віру. М. Лазорський зауважив, що після зруйнування Січі козаки згадують характерництво, авторитет і безстрашність Івана Сірка, сподіваючись на Кубані відродити козацькі

вольності – «воскресити дух Сагайдачного та Сірка» [242, с. 462, 564].

На думку історика Д. Яворницького, найбільш відомим кошовим отаманом після Івана Сірка був **Костянтин Гордієнко** [586, с. 234–235]. Цьому козацькому ватажкові приділили увагу і письменники ХХ століття. Якщо в романі «Тризна» Г. Колісника кошовий Кость Гордієнко лише згадується як непереможний характерник, який очолив запорожців під час Полтавської битви на підтримку гетьмана Мазепи [215, с. 5], то в романі «Любов маєш – маєш згоду» Ю. Хорунжий діяльність цього козацького ватажка розкрив більш детально. Відповідно до свідчень Д. Яворницького [586, с. 252, 288] Ю. Хорунжий показав опозицію гетьмана Мазепи до кошового Гордієнка і полковника Палія. Письменник художньо розробив історичні відомості про те, що Мазепа дає наказ таємно вбити кошового-характерника Гордієнка й арештувати характерника **Палія** (улюбленця козаків), які могли стати претендентами на гетьманство [531, с. 88, 91–92, 97, 126, 131, 147].

Романісти розкрили і роль козацького ватажка **Івана Сулими** в боротьбі за визволення українського народу. Зокрема, у романі «Хмельницький» І. Ле згадує історичний факт, коли Сулима виявив виключні зухвальство і рішучість – цей «навіжений» козак зруйнував Кодацьку фортецю, тому й приречений на смерть [249, с. 409]. Про цей героїчний учинок Сулими розповідає і В. Чемерис в історичному романі «Фортеця на Борисфені» [547, с. 121]. Із самого початку твору В. Чемерис привертає увагу читачів до зовнішності курінного отамана Сулими, зауваживши – «...від усієї його гордої постави віє неабиякою силою» [547, с. 29]. Тому козаки, визнаючи авторитет свого ватага, шанобливо називають Сулиму «батько», адже він учить їх і шаблею орудувати, і розуму докладати, і характер гартувати.

А. Химко у романі «Засвіти» більше уваги приділив Івану Сулимі. Так, серед козацтва курінний, а згодом – кошовий отаман Сулима здобуває славу непереможного ватага-характерника, авантюрного стратега-визволителя: «Зачурканий, характерник він! Ні куля, ні ядра його не беруть» [526, с. 167]. Подібно характерництво цього козацького ватажка розкрив І. Ле в романі

«Хмельницький» [249, с. 406, 414]. Письменник А. Химко виокремив Івана Сулиму серед інших старшин поміркованістю і водночас відчайдушною сміливістю, здатністю ставити інтереси козацтва і простих людей над усе. А надзвичайний авторитет серед козаків Сулима здобув ще й тим, що він був неперевершеним стратегом і сам відчайдушно рубався у боях [526, с. 229–230]. Автор показав Сулиму мудрим вихователем козацтва, настанови якого його молодий джура Іван Сірко та інші козаки пам'ятали впродовж усього їхнього життя – не журитися, а придивлятися і прислухатися, бо все в житті знадобиться. Слова, які письменник А. Химко приписав Сулимі – «Нужда закон виправляє, а то й міняє» [526, с. 167] – були життєвим кредом Івана Сірка.

Епізодичну роль в історичній романістиці відведено козацькому провідникові **Дмитру-Байді Вишневецькому**. Наприклад, щоб виразніше розкрити антидуховні дії Яреми, П. Панч згадав подвиг його славного прадіда – Дмитра Вишневецького, який під час козакування на Низу одержує любов і пошану побратимів та ім'я Байди («Гомоніла Україна»). Письменник подав народний переказ про героїчну смерть Байди – він навіть висячи на гаку, продовжує мститися невірним [353, с. 215–216]. Про те, що Байда, висячи на гаку, глузує із невірних, розповів і М. Лазорський [242, с. 92]. А М. Вінграновський зауважив, що після страти Байди козаки відчували свою силу («Северин Наливайко») [64, с. 431]. У всіх цих творах Байда – епізодичний персонаж, поданий в однаковому ракурсі: письменники ввели його до художніх світів романів як приклад героїзму, надлюдської витримки і мужності.

Ю. Мушкетик вибудовує сюжет роману «Погоня» відповідно до жанру роману-подорожі. Козак-характерник Білокобилка виконує місію порятунку побратимів і простих людей. Зав'язкою твору є епізод, коли оточені поляками козаки дають Семену надскладне (майже смертельне) завдання: пройти крізь ворожий табір, дістатися на Січ і привести підмогу [310, с. 31]. Козаки сподіваються, що Білокобилка справиться зі своєю місією, вірять у нього, бо «Він – характерник...» [310, с. 121].

Герой роману Ю. Мушкетика «Погоня» згадує свої відчуття під час

подорожі – «Я перетворився на вовка, я пантрував, і за мною пантрували» [310, с. 49]. Така умовна метаморфоза дозволяє провести паралель між вигаданим персонажем-характерником Білокобилкою й історично відомим кошовим-характерником Сірком. У даному аспекті також виникають асоціації між образом Сірка у згаданих романах і козаком-характерником Мамаєм (героєм роману «Козацькому роду нема переводу...»), який умів розмовляти з тваринами і птахами (чи дуже вдало це імітував, створюючи собі імідж «характерника»). Наприклад, козак спілкується зі своїм песиком Ложкою, нахилившись до нього, наче слухає, що він пошепки говорить. О. Ільченко зауважив, що зовні здавалося, що козак і пес ведуть між собою важливу нараду [177, с. 58, 345]. Так само по-дружньому Мамай «розмовляє» і з соколом, який криком попереджає козака про небезпеку [177, с. 461, 465]. Подібний діалог козака і коня подав М. Вінграновський у романі «Северин Наливайко». Козак Петро Жбур розмовляє зі своїм конем Куріпочкою – і кінь усім своїм виглядом відповідає йому [64, с. 410, 466]. У романі «Максим Кривоніс» В. Кулаковський зауважив, що козаки й самі поширювали легенди про «надлюдські» можливості та здібності характерників. Так, джура Кривоноса Янек каже польському ротмістру Хмелецькому по дорозі на Січ, що запорожці-характерники за допомогою певних слів можуть обернути людину у тварину (коня, свиню, осла або на якусь іншу) [234, с. 108, 109].

Уміння козака-характерника Білокобилки «розмовляти» з тваринами Ю. Мушкетик показав в епізоді на полюванні. Козаки злякалися величезних змій, а Семен свистом (особливою мовою) відігнав їх. Козак-характерник згадує, що після того, як інші розбіглися хто куди, він подолав власний страх – і перемиг велетенського дніпровського полоза. Розмірковуючи про перемогу над змієм, герой усвідомлює особливість власних виявів психіки: при небезпеці йому вдається одразу рішучо діяти, а страх відчувати пізніше, згадуючи про важку ситуацію, яку подолав [310, с. 11, 15–17]. Здібностями й роздумами козака-характерника Семена Білокобилки письменник немов «продовжує» образ Івана Сірка з роману «Яса». Наприклад, Івана Сірка як змієборця Ю. Мушкетик

умовно показав в епізоді, коли на кошового чекають посланці гетьманів Самойловича і Дорошенка і від татар. Кошовий знає, що їхні пропозиції підступні («слова повзтимуть гадюками») – і протидіяти їм важче, ніж битися в чесному бою [309, с. 41]. Мотив невразливості козаків-характерників до змії застосували й інші письменники. Наприклад, В. Чемерис зазначив, що козацький ватажок Іван Сулима (персонаж роману «Фортеця на Борисфені») не звертає уваги на гадюк під ногами, тому що старий знахар Нечуйвітер дав йому випити зілля, і з того часу зміїна отрута на нього не впливає [547, с. 34].

Можна припустити, що створюючи образ Сірка, Ю. Мушкетик залучив рукописні віршовані хроніки другої половини XVII століття. Так, образ Сірка, поданий невідомим автором у «Короткому описі Сіркових діянь», є образом непоборного вояки: «Птах у льоті, звір в бігу не вмів од Сірка ухилитись, / Також ворог приймав дар од нього, не міг не звалитись» [166, с. 134]. Ю. Мушкетик теж змалював запорозького ватажка непереможним воїном у бою з турками: «... тільки Сірко умів так рубати, сталь ніби влипала в кров. Обличчя татарина майнуло сірою плямою, не затрималося в пам'яті, бо очі і думка вже пильнували іншого ворога» [309, с. 453]. Несамовитими воїнами зобразив В. Чемерис героїв роману «Фортеця на Борисфені» – гетьман Острияниця і його послідовник, козацький ватажок Дмитро Гуня проявляють справжні дива бойового мистецтва [547, с. 401, 407, 444]. Ще більш подібно до «Короткого опису Сіркових діянь» написав Г. Книш про влучність Сагайдачного, який, обравши на Хортиці сотню найкращих козаків і озброївши їх сагайдаками і стрілами, учив їх із першого разу попадати «птиці в голову, звірині – в око, татарину – в серце» [207, с. 270].

Розповідаючи про характерництво Івана Сірка, В. Малик вводить до художньої канви роману легенди про його непереможність. Зокрема, митець олітературнив легенду, подану Д. Яворницьким [584, с. 23], про перемогу Івана Сірка над чортом – той лише «мликнув» у воді. Звідси, за легендою, і виникла назва річки Чортомлик, на якій Сірко заснував Січ [280, с. 447–448]. Розказавши про це за допомогою прийому сновидіння, письменник підкреслив

фантастичність даної пригоди. Легенду про перемогу Сірка над чортом включив до художньої канви роману «Іван Сірко» В. Кулаковський у формі оповіді літописця дітям [233, с. 259]. Натомість у романі «Яса» Ю. Мушкетик порівнює і самого Івана Сірка із чортом. Митець зазначає, що Сірко тряс козаків, «як чорт суху грушу» [309, с. 197]. А Г. Книш показав уявлення простих людей про гетьмана Сагайдачного як про легендарного козака-характерника, якому й сам чорт не брат. Сагайдачний, наче б то, може вночі осідлати чорта, долетіти на ньому до Єрусалима й вернутися назад («Обітниця») [207, с. 219].

У романі «Погоня» Ю. Мушкетик також подав фольклорний мотив змагання козака-характерника з чортом. Білокобилка грає проти нечистого в карти – і виграє (своїм непересічним гумором козак збиває чорта з думки). Відповідно до жанру химерного роману-подорожі Ю. Мушкетик розповів про зустрічі-провокації з чортом, та характерник перемагає його інтелектуально. Відгадавши загадки, козак одержує від чорта чарівного коня і, осідлавши його, долає власний страх заради добротворчої мети порятунку побратимів – він летить на коні над землею [310, с. 63, 176, 191]. На «чортосхожому» коні шалено воює і Северин Наливайко, герой однойменного роману М. Вінграновського [64, с. 559]. Далі Ю. Мушкетик розповів про випробування Семена – спроби чорта підкупити козака, обіцяючи гроші, посади і навіть повернути втрачене кохання. Та Білокобилка не відступився від свого наміру приєднатися до запорожців і захищати рідну землю: « – Та це ж... більше за все. За мене, за мою душу... За всіх нас. Воно – понад нами, в нас, на віки вічні. Без нього – ми ніщо, бидло, гній, попіл...» [310, с. 233].

У творах багатьох письменників помітні ремінісценції до роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...». Наприклад, В. Бровченко наділив козака магічними здібностями – його Мамай не лише сам зазнає метаморфози, а й сприяє оживленню пам'ятника Т. Шевченка в Торонто:

А мій Мамай, як вечоріти стало,
Придумав дивоглядію таку:
Зійшов Кобзар до нього з п'єдесталу

Та й осторонь ходили до смерку [46, с. 23].

Якщо алюзії роману В. Бровченка до роману про козака Мамаю О. Ільченка очевидні, то конкретний епізод, коли «оживає» пам'ятник Т. Шевченка, також є в О. Ільченка: у його першому химерному творі – повісті «Рукавичка» (пізніша назва «Солом'яна рукавичка») [100, с. 146; 101, с. 119]. Але «місія» Кобзаря в обох творах різна: Кобзар О. Ільченка допомагає бити фашистів, а у В. Бровченка пам'ятник Тараса Шевченка «оживає», щоб підняти національну свідомість українців в еміграції. Такий ідейний задум дозволив В. Бровченку показати вболівання Мамаю за долю рідного народу, коли, почувши мудре слово і настанови Кобзаря, козак дізнається про реальний стан життя українців в еміграції.

Крім того, епізод звільнення Мамаю з в'язниці на намальованому коні художньо інтерпретував Р. Іваничук. Так, у романі «Журавлиний крик» «Журавлиний крик» письменник зобразив легендарного характерника прийомом сновидіння. У творі є авторська розповідь у формі переказування сну ув'язненого просвітника і філософа Павла Любимського. Йому сниться, що кінь козака Мамаю, намальований на стіні в'язниці, ожив, і він скочив на нього і полетів геть із Соловецьких островів [168, с. 157]. Як пише далі автор, патріот України втік, сподвигнений конем Мамаю-характерника, побаченим уві сні, а також готуючись до втечі та натхненно малюючи цього коня на стіні в'язниці [168, с. 170, 202–204]. Ще одна епізодична «зустріч» Мамаю і філософа Любимського відбулася як уявне здійснення його мрії побачити дружину і дочку, коли на чужині дізнався, що вони живі. Цієї хвилюючої миті Павлові здалося, що йому зі стіни підморгує химеродник Мамай, а намальований кінь стоїть наготові – і Павло вже мчить, а позаду сидить і обнімає вершника його кохана [168, с. 357].

Незвичайний спосіб утечі Мамаю згадав і ув'язнений Мокій Сироватка (персонаж роману Ю. Мушкетика «Яса»), а як утік, то теж залишив малюнок коня на стіні. Побачивши його, вартіві почали хреститися, бо подумали, що в'язень був характерником [309, с. 272, 277–278]. А в романі «Погоня»

Ю. Мушкетик підкреслює волю героя, його вміння стримувати емоції, перебуваючи на межі життя і смерті: в польському полоні він навіть виразом обличчя не проявив свою злість. Тим більш неочікуваною виявилася для ворогів утеча козаків. Так, коли сторожа не знайшла полонених у підземеллі (не було жодних слідів зламу або підкопу), то почала хреститися й відступати, адже тут, схоже, не обійшлося без нечистої сили. До того ж, малюнок коней на стіні свідчив, що саме на них якимось чарівним способом покинули в'язницю козаки. У даному епізоді Ю. Мушкетик трансформує сюжет порятунку з в'язниці Мамає О. Ільченка: та якщо коні козака Мамає насправді ожили, то визволенню Семена Білокобилки і його товаришів передувала його неабияка винахідливість, ретельна підготовка (інструменти) і напружена фізична робота задля втечі [310, с. 196, 199].

Ю. Мушкетик у романі «Погоня» також застосував фольклорний мотив безсмертя козаків-характерників. Так, подорожуючи і спинившись в одному селі, Семен розповідає про себе: «А я – невмирущий» [310, с. 90], проте в його словах відчувається і вигадка, і, головне, бравада перед селянами задля одержання бажаного – коня. Як пише далі автор, козак подолав багато випробувань, і коли одного разу прийшов до тям, то дізнався, що його вже маслособорував священик, і він усвідомив, що його збиралися поховати: «Це вже втретє на своєму віку я помирав і не помер. Є в світі якась сила, котра тримає мене... Іноді я її почуваю сам» [310, с. 137]. Письменник пояснює: після численних перемог і щасливого повернення Білокобилки козаки увірували в невразливість і надлюдську природу цього характерника. Козаки дивилися на Білокобилку як на Бога. І герой усвідомлює, що став надією запорожців у найскрутнішу хвилину, тому що він – характерник [310, с. 245]. Тоді він пішов на смерть заради життя побратимів, долаючи бажання попроситися і востаннє обійняти їх. Та, як підсумовує автор, козаки й надалі були впевнені в його безсмерті: «Він десь живе, але ніхто з наших чомусь його більше ніколи не бачив» [310, с. 246].

Несподівану версію загибелі кошового Сірка подає А. Химко в романі

«Під Савур-могилою» (в останній частині трилогії «Засвіти»). Романіст звертає увагу на роздуми і переживання героя – і завершує твір як роман-трагедію. Чим більше отаман бачить крові та людських страждань, тим важче в нього стає на душі: «Не було відтепер спасіння Сіркові від докорів сумління. Що б не бачив він, кого б не слухав, з ким би не говорив, у свідомості стояв <...> докір і за обох поконаних братів-зведенців, і за зятя, і за всіх побратимів, яким уже й числа не знав, і нарешті за власного сина ...» [528, с. 250]. Остаточо надломилася кошового звістка про спалення ордою цілого краю, його рідної Мерэф'янщини та смерть його близьких. Сірка почали переслідувати марення-видіння лихоліть війни, які йому з трудом удавалося відганяти неймовірними зусиллями волі. Козацький лідер доходить висновку про те, що впертістю й помстою він губить людей, а даючи їм надію – веде на смерть [528, с. 436]. Зневірою Сірка у здійсненні сподівань на щастя рідного народу А. Химко пояснює власну версію самогубства кошового, загибель якого мала трагічні наслідки, адже «зі смертю Сірка рушилася ще одна надійна опора вільної Гетьманщини-республіки!..» [528, с. 441].

Використовуючи мотив непоборності та сили Сірка навіть після його смерті, що є провідним у народних легендах («Заповідь Сірка», «Як Сірко умирав», «Великий воїн» та інших [402, с. 117–119]) і в історичних піснях, в одній із яких є заклик «Гей, Сірко, Сірко, ти славний із славних, / Встань ти, подивися на внуків поганих!» [178, с. 271], В. Малик творчо переосмислив їх і висловив власне розуміння місії кошового в історії України. Так, у романі «Таємний посол» автор наголосив, що навіть після смерті кошового Івана Сірка його думки і воля впливають на долі багатьох людей. Тому запорожцям здавалося, що над Січчю літає душа безсмертного Сірка [281, с. 237, 240].

Непереможність і силу духу козаків-характерників романісти пояснюють також їхнім непересічним гумором. Наприклад, почуттям гумору наділений козак Мітла – епізодичний і вигаданий персонаж роману П. Панча «Гомоніла Україна». Як розповідає автор, цей козак повів себе неординарно в одному з боїв – він зробив вигляд, що поляк вцілів у нього і, як доказ, дістав з-за пазухи

жолудь, сказавши, що пани-ляхи стріляють найбільш підходящою для них їжею [353, с. 399]. Розлютивши поляків і розваживши козаків, така імітація характерництва дала свої переможні наслідки.

Як зауважив О. Ільченко, непересічний гумор козака Мамає дає підстави іншим персонажам приписати цьому характерникові надлюдську природу. Так, Роксолана Купа-Стародупська припустила, що козак Мамає щось поробив її чоловікові, аби пожартувати з шанованого пана, бо на це здатні запорожці-характерники, прокляті чаклуни [177, с. 59]. Почуттям гумору автор виокремив Мамає серед інших персонажів твору – козак «з перцем» висловлює власну думку [177, с. 64]. О. Ільченко відзначив життєдайну силу українського народу на прикладі козака Мамає. У «пограничних» ситуаціях між життям і смертю гумор щораз рятує йому життя («Козацькому роду нема переводу...») [177, с. 133–138].

Ю. Мушкетик не відходить від документальної правди про те, що запорозький ватажок Іван Сірко цінував веселе товариство, гучне застілля, гарне і виважене слово. Так, у романі «Яса» митець розповідає, що Сірко реготав разом із козаками, і сміх ватажка був кращий на всій Україні – «Витирав кулаками сльози в очах і похлинався сміхом» [309, с. 189]. Сила гумору Сірка зумовлена історичними обставинами, у яких жив кошовий отаман, а для письменника – це шлях пізнання українського народу, який уміє посміхатися, долаючи будь-які труднощі, витримає найтяжчі випробування, бо посмішка і гумор стають добрими помічниками тому, хто відповідально ставиться до майбуття.

В останній (XVI) главі роману «Чисте поле», подаючи власну віршовану версію відомого з фольклору листа запорожців турецькому султану, Л. Горлач засобом метафори розкриває неабиякий гумор кошового:

І вростав Сірко у серце Січі,
над триклятим лихом сміючись [90, с. 230].

У романі «Іван Сірко» В. Кулаковський показав здатність кошового отамана гумором підняти бойовий дух козаків. Так, почувши звістку-

застереження переляканих полонених про те, що у війську хана сорок тисяч татар, Сірко з усміхом відповідає: «– Сорок то й сорок! <...> Треба бити вже, скільки є...» [233, с. 123]. Ще не раз козаки воюють проти набагато чисельнішого війська – і перемагають завдяки винахідливості отамана. І на сумніви спільника боярина Косагова напередодні бою щодо малої кількості козаків, Сірко говорить, що вони і цього разу «викрутяться» [233, с. 173]. У цьому епізоді В. Кулаковський дотримався історичної концепції Д. Яворницького, який відзначав самовіддану хоробрість і дивовижну винахідливість отамана. На війні Сірко міг із десятком козаків розбити сотню ворогів, а із сотнею відчайдушів – перемогти тисячу нападників [584, с. 22]. У такому ж ракурсі в іншому романі («Северин Наливайко») В. Кулаковський розповідає про непереможність «жмені» характерників у бою [234, с. 425].

Ю. Мушкетик наділив героя роману «Погоня» неабияким гумором як складовою його способу життя – козак-характерник жартує щодня і часом виробляє щось аж занадто, що потім шкодує про свої витівки [310, с. 32]. Відповідно до жанру авантюрного роману автор показав здатність козака сміятися над собою і в надскладних обставинах, наприклад, коли він залишився без найдорожчого – коня: «Чортів циган! <...> отако одурив, та ще кого, мене! Білокобилку, січового характерника, бувальця, який сам кому хоч натре в ніс перцю, кого хочеш обведе довкруг пальця, пожне там, де не сіяв» [310, с. 74]. Сміх рятує Білокобилку від розпачу й надає сили продовжити шлях і виконати завдання-місію порятунку побратимів.

Герой роману «Я, Богдан» іронізує над його характерництвом. Особливо яскраво автор показав це в епізоді, коли Хмельницький із гумором розповідає козакам про свою надзвичайну влучність і втечу з турецької неволі. Богдан розказує, що влучив із гармати в комара, який сидів на шпилі найвищої мечеті й безтурботно чухав правою лапкою за лівим вухом. Причому влучив так, що куля пролетіла комарикові крізь обидва ока, і він, напівживий, упав на землю. Поки комар не очухався, Хмельницький схопив його і приніс султанові. Здивований володар похвалив, озолотив і відпустив Богдана [142, с. 159].

Висновки до розділу 3

Застосовуючи фольклорну тропіку, романісти відзначають дивовижну владність Богдана Хмельницького («Гомоніла Україна» П. Панча, трилогія «Хмельницький» І. Ле, «Мальви» Р. Іваничука), войовничість Сагайдачного (трилогія «Хмельницький» І. Ле), драматичну інтонацію Івана Богуна («Гомоніла Україна» П. Панча), козака Мамаю («Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» О. Ільченка), Стратона в бою («Мальви» Р. Іваничука), виняткову зовнішність і рішучість Максима Кривоноса («Гомоніла Україна» П. Панча), надзвичайно розвинену інтуїцію і чаклунський погляд Семена Білокобилки («Погоня» Ю. Мушкетика), енергійність Павлюка («Фортеця на Борисфені» В. Чемериса), магічну непереможність Северина Наливайка (героя романів І. Ле, В. Кулаковського), його непохитну волю («Северин Наливайко» М. Вінграновського), неабияку силу погляду Івана Сірка, його ненависть до нападників і визвольницьку діяльність («Чисте поле» Л. Горлача), загартовану вдачу Івана Сірка, його гумор у надскладних обставинах, батьківське ставлення до козаків, рішучу відсіч ворогам, зрадникам і зловмисникам – і в цілому сакральність його образу («Яса» Ю. Мушкетика).

Переважно художнім засобом метафори митці вказали на витoki образу козака-характерника від давнього культу воїна-вовка. Так, асоціації зі звіром викликає у бою Северин Наливайко (герой однойменного роману І. Ле), Богдан Хмельницький («Переяславська Рада» Н. Рибачка, «Хмельницький» І. Ле), Семен Неживий («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського), Іван Сірко і Семен Білокобилка – герої романів «Яса» і «Погоня» Ю. Мушкетика.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження українських романів другої половини ХХ ст. показало, що образ-тип козака-характерника в них помітно еволюціонує від сюжетно-поетикального копіювання фольклорних взірців до витворення його як самостійної частини художнього світу роману з відповідними інтертекстуальними інтенціями і потенціями. Найважливіші результати роботи можуть бути викладені в таких тезах.

1. Джерелами уявлень про козаків-характерників є міфо-релігійні пам'ятки; давні військові культи воїна-звіра (воїна-вовка), що пов'язані з процесом ініціації («перевтіленням»), випробуваннями характеру, ритуалами волхвів Київської Русі; український фольклор. Із часом поняття «козак-характерник» надійно увійшло до наукового обігу.

Опрацювання козацької тематики в літературі ХІХ ст. (П. Куліш, М. Гоголь, Є. Гребінка, О. Стороженко, А. Кащенко) відбувалося за народнопоетичним взірцем. Письменники гіперболізують образи козаків, відповідно до романтичного канону наділяють їх магичною силою, непереможністю.

Дослідники говорять про сплеск інтересу митців до теми козаччини з 1960-х років (О. Довженка, О. Ільченка, В. Дрозда, В. Земляка, Є. Гуцала). Письменники по-новому осмислюють створюваний образ козака-характерника, спираючись зокрема на традиції народно-сміхової культури, стверджують ідею морального відродження українського суспільства.

2. У 1950–60-х роках романісти звеличують образ гетьмана Хмельницького, добираючи художні засоби до поетики панорамного жанру. Жанрові ознаки епопеї і поетика відцентрового жанру дали змогу письменникам показати характери багатьох козаків (М. Кривоноса, І. Богуна та інших) на другому і, переважно, на третьому плані оповіді. Ведучи нарацію від третьої особи, митці вибудовують сюжети лінійно, але також фрагментарним способом розкривають масштабність подій («Переяславська Рада» Н. Рибак,

«Гомоніла Україна» П. Панча, «Хмельницький» І. Ле).

На цьому фоні помітно вирізняється український химерний роман з народних уст «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка як своєю фольклорною поетикою – химерністю образу козака Мамаю, так і композиційними особливостями («заспівом» і главами-«піснями»). Баладно-пісенна тропіка наповнює й роман «Мальви» (1968) Р. Іваничука, при цьому гетьмана Хмельницького митець показав персонажем третього плану і фонових подій. До заборонених у той час на терені радянської України тем і постатей звертається М. Лазорський за кордоном – у романі-хроніці «Гетьман Кирило Розумовський» (1961). Доповнивши основну сюжетну лінію вставними легендами, автор змалював козаків-характерників непереможними оборонцями Запорозької Січі.

3. Наприкінці 1960-х – у 1970-х роках вийшов друком роман-тетралогія «Таємний посол» В. Малика, динамічний сюжет якого відповідає канону пригодницького жанру. Обох головних персонажів (героя – кошового отамана Івана Сірка і його помічника – джуру Арсена Звенигору) митець наділяє рисами характерництва.

У цей час дехто з письменників писав «у стил» (як-от Ю. Мушкетик «Ясу», А. Химко – трилогію «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою»). Цей підперіод є перехідним етапом: стара поетика не влаштовувала авторів, а можливостей для природного розвитку літератури (через видання та відповідну взаємодію книжок) було мало.

4. Жанрова палітра 80–90-х дозволила романістам розкрити характери козаків багатопланово – у філософському й психологічному вимірах. Так, П. Загребельний приділив увагу сповіді гетьмана Хмельницького («Я, Богдан»), а Л. Горlach, В. Кулаковський – спогадам Івана Сірка, що стало визначальною жанровою ознакою романів «Чисте поле», «Іван Сірко». Натомість перша частина виданої трилогії А. Химка написана в романтичному ключі («Засвіти»), далі митець навантажив твір роздумами кошового Сірка і завершив трилогію загибеллю героя, надавши роману ознак трагедії («Під Савур-могилою»).

Застосувавши нарацію від першої особи, Ю. Мушкетик передав почуття й пояснив характерництво Семена Білокобилки під час його пригодницької подорожі («Погоня»). Ускладнивши структуру роману-монтажу «Северин Наливайко» вставними історичними екскурсами, М. Вінграновський розкрив незвичайний характер героя в руслі модерної традиції. Алгоритична поетика віршованого роману «Як Мамай до Канади їздив» допомогла В. Бровченку повному зобразити образ невмирущого характерника. За допомогою форми оповіді «потік свідомості» («Журавлиний крик», «Орда») Р. Іваничук надав персонажам символічного звучання.

Український історичний роман другої половини ХХ ст. жанрово еволюціонує: від зразків вальтерскоттівського у 1960–70-ті до розквіту в 1980–90-ті роки філософського модерного і постмодерного роману.

5. Письменники змальовують козаків-характерників, застосовуючи засоби фольклорної тропіки. У 50-ті роки романісти уславлюють образ гетьмана Богдана Хмельницького, засобами метафори описуючи його владність над природою і людьми, порівнюючи його із біблійним пророком Мойсеєм («Гомоніла Україна» П. Панча), показуючи його переможцем (трилогія «Хмельницький» І. Ле). По-іншому романісти зобразили гетьмана Сагайдачного – відповідно до мотиву народної пісні розкрили неоднозначний характер цього персонажа за допомогою порівнянь, метафор (трилогія «Хмельницький» І. Ле), епітетів («Обітниця» Г. Книша).

Митці художньо трансформують міфологічні уявлення про козаків-характерників як про воїнів-вовків. Так, романісти порівнюють зі звіром Северина Наливайка (героя однойменного роману І. Ле), Богдана Хмельницького («Переяславська Рада» Н. Рибачка), Семена Неживого («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського), Івана Сірка («Яса» Ю. Мушкетика), Семена Білокобилку («Погоня» Ю. Мушкетика). Виокремлюючи козаків-характерників серед інших персонажів, письменники порівнюють їх із образами рідної української природи («Наливайко» І. Ле, «Чисте поле» Л. Горлача, «Северин Наливайко» М. Вінграновського). Метафорично зображуючи

непереможних козаків-характерників, надають їхнім образам семантичного навантаження «смерть» – «Наливайко» Івана Ле, Семен Неживий («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського), Стратон («Мальви» Р. Іваничука), Іван Сірко («Яса» Ю. Мушкетика). У 80–90-ті роки митці спрямовують художні засоби (переважно метафори) на зображення внутрішніх станів козаків-характерників, їхніх думок, почуттів («Яса» Ю. Мушкетика, «Чисте поле» Л. Горлача, «Северин Наливайко» М. Вінграновського).

Романісти порушують хронологічний виклад подій, долучаючи до сюжетної канви творів легенди про козаків-характерників. Їх митці подають у формі розповіді персонажа – учасника або сучасника тих подій («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського, «Журавлиний крик» Р. Іваничука, «Любов маєш – маєш згоду» Ю. Хорунжого). Письменники розкривають характерництво козаків прийомами інохарактеристики («Наливайко» І. Ле, «Журавлиний крик» Р. Іваничука, «Северин Наливайко» В. Кулаковського, «Засвіти» А. Химка), самохарактеристики («Я, Богдан» П. Загребельного, «Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка, «Чисте поле» Л. Горлача), прийомом сновидіння («Яса» Ю. Мушкетика), прийомами роздуму і самоаналізу самих козаків-характерників («Я, Богдан» П. Загребельного, трилогія «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою» А. Химка), прийомом роздуму інших персонажів («Чисте поле» Л. Горлача, «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса, «Северин Наливайко» М. Вінграновського).

6. Роль героя в художніх світах романів другої половини ХХ ст. виконують Богдан Хмельницький («Переяславська Рада» Н. Рибак, «Гомоніла Україна» П. Панча, «Хмельницький» І. Ле), Северин Наливайко («Наливайко» І. Ле, «Северин Наливайко» В. Кулаковського, «Северин Наливайко» М. Вінграновського), козак Мамай («Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» О. Ільченка, «Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка), Іван Сірко («Таємний посол» В. Малика, «Яса» Ю. Мушкетика, трилогія «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою» А. Химка), Максим Кривоніс («Максим Кривоніс» В. Кулаковського), Іван

Сулима, Павлюк (Павло Бут), Яків Остряниця, Дмитро Гуня («Фортеця на Борисфені» В. Чемериса), Петро Сагайдачний («Обітниця» Г. Книша), Петро Калнишевський («Журавлиний крик» Р. Іваничука). Своєрідну роль героя-оповідача здійснюють Богдан Хмельницький («Я, Богдан» П. Загребельного), Іван Сірко («Чисте поле» Л. Горлача, «Іван Сірко» В. Кулаковського), Семен Білокобилка («Погоня» Ю. Мушкетика). Загалом письменники створили цілісні образи цих персонажів.

Важливу роль помічника виконують Максим Кривоніс («Гомоніла Україна» П. Панча), Стратон («Мальви» Р. Іваничука), Арсен Звенигора («Таємний посол» В. Малика), знахар Трохим Яценко («Максим Кривоніс» В. Кулаковського), Іван Сулима («Засвіти» А. Химка), пластуни Олекса Борода і брати Темниченки («Іван Сірко» В. Кулаковського). Другорядними персонажами показані Максим Кривоніс («Хмельницький» І. Ле), Іван Богун («Між орлами і півмісяцем» А. Химка), чаклунка Оришка («Фортеця на Борисфені» В. Чемериса), знахарка Мальва («Погоня» Ю. Мушкетика).

Персонажі третього плану – козак Гуляй-День, Данило Нечай («Переяславська Рада» Н. Рибачка), Нестор Морозенко, козаки Мітла і Півень, кобзар Кирило Кладинога («Гомоніла Україна» П. Панча), Іван Богун («Гомоніла Україна» П. Панча, «Хмельницький» І. Ле), Іван Сулима, Петро Сагайдачний, Іван Сірко, Силантій Дрозд, Онисько з Олики («Хмельницький» І. Ле), Семен Неживий, Явтух Ковінька (Явтух Важкий) («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського), Авелій-віщун («Журавлиний крик» Р. Іваничука), Павло Полуботок, Сивий Козак (козак Мамай), волхв («Орда» Р. Іваничука), знахар Касян Коляда («Фортеця на Борисфені» В. Чемериса), знахар Щока, ворожка Гомониха («Чумацький Шлях» В. Малика), відьма (ворожка-чаклунка) Пріська Курбачиха («Погоня» Ю. Мушкетика).

Місце персонажів фонових подій відведено Дмитру (Байді) Вишневецькому («Гомоніла Україна» П. Панча, «Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського), Іллі Муромцю («Гомоніла Україна» П. Панча), Івану Сірку, Семену Вишкварці, Грицьку Горбатову, Сові («Гетьман Кирило

Розумовський» М. Лазорського), Богдану Хмельницькому («Мальви» Р. Іваничука), козаку Мамаю («Журавлиний крик» Р. Іваничука, «Засвіти» А. Химка), Вернигорі («Засвіти» А. Химка), знахарю Нечуйвітру («Фортеця на Борисфені» В. Чемериса). Цих персонажів митці зобразили кількома штрихами.

7. У роботі здійснено спробу наблизитися до розуміння феномену характерництва і його бачення українськими романістами другої половини ХХ ст. У подальшому перспективним бачиться дослідження теми характерництва в різних напрямках сучасної української прози: історичній та дитячій літературі, мережевій прозі, фентезі тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 100 найвідоміших образів української міфології / В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Талак ; за заг. ред. О. Таланчук. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.
2. Аверинцев С. С. Историческая подвижность категории жанра : Опыт периодизации / С. С. Аверинцев // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения / АН СССР, Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького ; редкол. М. Б. Храпченко и др. – М. : Наука, 1986. – С. 104–116.
3. Академічна «Історія української літератури» в 10 томах / упоряд. Я. Цимбал. – К. : Фенікс, 2004. – 164 с.
4. Александрова Л. П. Советский исторический роман. Типология и поэтика / Л. П. Александрова. – К. : Вища школа, 1987. – 160 с.
5. Алиева Э. Р. Характер и конфликт в лезгинском историческом романе : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Литература народов Российской Федерации» / Эльмира Рагимовна Алиева. – Махачкала, 2009. – 152 с.
6. Андрусив С. Н. Историческая романистика Романа Иванычука и её место в развитии жанра : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук / Стефания Николаевна Андрусив. – К., 1987. – 17 с.
7. Андрусів С. М. Пізнати свій народ, а в народі себе (у світі історичних творів Романа Іваничука) / С. М. Андрусів // Українське літературознавство : респ. міжвід. наук. зб. – Вип. 53. – Львів, 1989. – С. 140–149.
8. Андрусів С. Мости між часами (Про типологію історичної прози) / Стефанія Андрусів // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 8. – С. 14–20.
9. Антология мировой философии : Возрождение. – Минск : Харвест ; М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 928 с.
10. Антология мировой философии : Древний Восток / отв. за вып. Ю. Г. Хацкевич. – Минск : Харвест ; М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 992 с.

11. Антологія українського міфу. У 3 т. Т. 3. Потойбіччя / зібрав і упоряд. Валерій Миколайович Войтович. – Тернопіль : «Навчальна книга – Богдан», 2007. – 848 с.
12. Антоненко Т. О. Жанрові особливості мемуарного роману В. Чемериса «Це я, званий іще Чемерисом» / Т. О. Антоненко // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2011. – № 19(230). – С. 74–79.
13. Антоненко Т. О. Специфіка типу трагічної героїні в романі В. Чемериса «Ольвія» / Т. О. Антоненко // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2012. – Ч. 1. – № 3(238). – Лютий. – С. 64–68.
14. Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини / Володимир Боніфатійович Антонович ; передм. І. І. Глизя. – К. : Україна, 2004. – 304 с.
15. Антонович В. Исследование о козачестве по актам с 1500 по 1648 год (Вступительная статья к 1 Тому III части Архива Юго-Западной России) / Владимир Антонович. – К. : В типографии И. и А. Давиденко, 1863. – СХХ с.
16. Аристотель. Сочинения. В 4 т. Т. 4 / пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – 830 с.
17. Арістархова О. О. Художня рецепція образу гетьмана в українській літературі XVII–XXI століть (на матеріалі творів про Івана Виговського) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Олена Олегівна Арістархова. – К., 2009. – 20 с.
18. Арістархова О. Творчість В. Кулаковського та О. Пахучого в контексті української літератури кінця ХХ століття: Пошуки нового осмислення образу Івана Виговського / О. Арістархова // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – К. : Твім інтер, 2009. – Вип. 34 / редкол.: Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 2. – С. 285–296.
19. Артеменко М. В. Характерник : поезії / Микола Васильович Артеменко ; передм. Д. Кулиняк. – К. : ВПЦ «Літопис ХХ», 2004. – 64 с.
20. Атаманчук В. Боротьба духовного й звірячого в образі трагедійного героя С. Черкасенка («Про що тирса шелестіла...») / В. Атаманчук // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – К., 2006. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 311–317.

21. Бабенко І. Д. Жанрова диференціація і поетика українського історичного оповідання XIX – початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Ірина Дмитрівна Бабенко. – Дніпропетровськ, 2005. – 21 с.
22. Балушок В. Обряди ініціацій українців та давніх слов'ян. – Львів ; Нью-Йорк : В-во М. П. Коць, 1998. – 216 с.
23. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства / Дмитрий Николаевич Бантыш-Каменский. – К. : Час, 1993. – 656 с.
24. Баран О. Козацько-перські взаємини в творах Пієтра делла Валле / Олександр Баран. – Вінніпег : Українська Вільна АН в Канаді, 1985. – 59 с.
25. Бахтин М. М. Літературно-критические статті / Михайл Михайлович Бахтин ; сост. С. Бочаров, В. Кожин. – М. : Художеств. література, 1986. – 543 с.
26. Беліченко М. А. Поетика історичної прози Романа Іваничука (особливості часопросторових концепцій) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Маргарита Анатоліївна Беліченко. – К., 2007. – 15 с.
27. Бернадська Н. І. Теорія роману як жанру в українському літературознавстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Ніна Іванівна Бернадська. – К., 2005. – 26 с.
28. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія / Ніна Іванівна Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. – 368 с.
29. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – К. : Видання місійного тов-ва «Нове Життя», 1992. – 959, 296, 129 с.
30. Білецький О. Столітній Панч / О. Білецький // Літературно-критичні статті / О. Білецький. – К. : Дніпро, 1990. – С. 150–153.

31. Біляцька В. Ретроспективний саможиттєпис героїв романів у віршах Леоніда Горлача / В. Біляцька // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. – 2015. – № 6. – С. 89–94.

32. Бобкова Н. Г. Функции постмодернистского дискурса в детективных романах Бориса Акунина о Фандорине и Пелагии : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Наталия Георгиевна Бобкова. – Улан-Удэ, 2010. – 25 с.

33. Бовсунівська Т. В. Когнітивна жанрологія і поетика : монографія / Тетяна Володимирівна Бовсунівська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 180 с.

34. Бойко Н. Т. Українська історична проза другої половини ХІХ ст. (історичні джерела та художній дискурс) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01. «Українська література» / Надія Теодорівна Бойко. – К., 2002. – 19 с.

35. Болотенко О. Козацтво і Україна / О. Болотенко. – Торонто : [б. и.], 1950. – 54 с.

36. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – 3-е изд., доп. и перераб. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 672 с. – (Большая университетская библиотека).

37. Бондарева О. «Омріяна ієрофанія» української діаспори у драматургічних проєкціях другої половини ХХ століття / О. Бондарева // Вісник Таврійської фундації : літературно-науковий збірник. – К. ; Херсон : Просвіта, 2006. – Вип. 2. – С. 7–21.

38. Бондарева О. Є. Міф та антиміф у жанровому моделюванні української драматургії кінця ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література», 10.01.06 «Теорія літератури» / Олена Євгенівна Бондарева. – К., 2007. – 40 с.

39. Бондаренко А. Культ воїна-звіра в козацьку добу / А. Бондаренко // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 220–223.

40. Бондаренко А. Культ воїна-звіра на території України / А. Бондаренко // Українознавство. – 2010. – № 1. – С. 183–187.
41. Борев Ю. Б. Эстетика. Теория литературы : энциклопедический словарь терминов / Юрий Борисович Борев. – М. : ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 575, [1] с.
42. Бородин С. Прошлое – настоящее / С. Бородин // Дружба народов. – 1971. – № 10. – С. 260–268.
43. Боряк О. Не такой страшный вовк... / О. Боряк // Пам'ятки України. – 1991. – № 5. – С. 43–45.
44. Брацка М. В. Дискурс козацтва в поезії «української школи» польського романтизму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / Марія Валентинівна Брацка. – К., 2005. – 17 с.
45. Бреэре И. Казаки : исторический очерк / Ив Бреэре ; пер. с фр. В. В. Каледина. – М. : Воениздат, 1992. – 237 с.
46. Бровченко В. Я. Як Мамай до Канади їздив : роман у віршах / Володимир Якович Бровченко. – К. : Рад. письменник, 1984. – 149 с.
47. Бройтман С. Н. Историческая поэтика: хрестоматия-практикум : учеб. пособие / Самсон Наумович Бройтман. – М. : ИЦ «Академия», 2004. – 352 с.
48. Буда В. А. Лінгвостилістика сучасного історичного роману про добу козацтва (60–90 рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Володимир Андрійович Буда. – Тернопіль, 1998. – 175 с.
49. Бурченя В. Категорія історизму та стильові пошуки в прозі Романа Іваничука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Василь Володимирович Бурченя. – Одеса, 2010. – 21 с.
50. Бурченя В. Проблема історизму в літературі та роман «Мальви» Романа Іваничука / В. Бурченя // Актуальні проблеми сучасної філології. – Рівне, 2000. – Вип. ІХ. – С. 90–94.
51. Вальнюк Б. І. Поетика історичної романістики Богдана Лепкого :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Богдана Іванівна Вальнюк. – Івано-Франківськ, 1998. – 18 с.

52. Ванчикова С. Д. Художественная концепция истории в прозе В. Г. Митыпова : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Литература народов Российской Федерации (сибирская литература: алтайская, бурятская, тувинская, хакасская, якутская)» / Сарюна Дамдиновна Ванчикова. – Улан-Удэ, 2008. – 25 с.

53. Васильев А. З. Из истории категории «жанр» / А. З. Васильев // Проблемы исторической поэтики : межвуз. сб. / редкол.: В. Н. Захаров (отв. ред.) и др. – Петрозаводск : Петрозаводский ун-т им. О. В. Куусинена, 1990. – С. 11–21.

54. Васьків М. С. Український роман 1920-х – початку 1930-х років: генетика й архітектоніка : монографія / Микола Степанович Васьків. – Кам'янець-Подільський : Буйницький О. А., 2007. – 208 с.

55. Введение в литературоведение : учебник / под общ. ред. Л. М. Крупчанова. – М. : Оникс, 2005. – 416 с.

56. Введение в литературоведение. Литературное произведение : Основные понятия и термины : учеб. пособие / под ред. Л. В. Чернец. – М. : Высш. шк., Изд. центр «Академия», 2000. – 556 с.

57. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.

58. Величко С. В. Літопис. У 2 т. Т. 2 / Самуїл Васильович Величко ; пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука ; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – 642 с. (Давньоруські та давні українські літописи).

59. Вершиніна І. М. Георгій Книш. До 60-річчя з дня народження : бібліографічний покажчик / Ідея Миколаївна Вершиніна ; відп. ред. М. З. Романченко. – Львів : [б. в.], 1982. – 103 с.

60. Велкова Н. Духовний світ кошового отамана (на прикладі історичної постаті Івана Сірка) / Н. Велкова // Література. Фольклор. Проблеми поетики :

зб. наук. праць. – К. ; Кривий Ріг : Твім інтер, 2001. – Вип. 9. – С. 126–136.

61. Велкова Н. Поетика історичних пісень про Івана Сірка / Н. Велкова // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 8. – К. ; Одеса : Твім інтер, 2001. – С. 176–183.

62. Відоняк Н. Семен Палій у фольклорі та в поемі Тараса Шевченка «Чернець» / Н. Відоняк // Дивослово. – 2001. – № 5. – С. 16–18.

63. Вінграновський М. С. Вибрані твори / Микола Степанович Вінграновський ; передм. І. Дзюби. – К. : Дніпро, 1986. – 463 с.

64. Вінграновський М. С. Вибрані твори / Микола Степанович Вінграновський ; передм. Л. М. Талалая. – К. : Дніпро, 2004. – 832 с. (Сер. «Бібліотека Шевченківського комітету»).

65. Віннічук А. П. Концепція героїчного минулого України та способи її художнього втілення в романній прозі другої половини ХХ століття (М. Сиротюк, В. Кулаковський, М. Глухенький) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Алла Петрівна Віннічук. – К., 2009. – 20 с.

66. Вірченко Т. І. Морально-етичні основи характеротворення у драматургії Лесі Українки : монографія / Тетяна Ігорівна Вірченко. – К. : Акцент, 2007. – 164 с.

67. Вірченко Т. І. Художній конфлікт в українській драматургії 1990–2010-х років: дискурс, еволюція, типологія : монографія / Тетяна Ігорівна Вірченко. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2012. – 336 с.

68. Волинський К. П. Історичні романи Володимира Малика : передмова / К. П. Волинський // Малик В. Вибрані твори. У 2 т. Т. 1 / Володимир Малик. – К. : Дніпро, 1991. – С. 5–22.

69. Волинський К. Юрій Мушкетик // Історія української літератури ХХ ст. У 2 кн. Кн. 2. Ч II / за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1995. – С. 318–326.

70. Волинський П. К. Основи теорії літератури : Вступ до літературознавства / Петро Костянтинович Волинський. – К. : Рад. школа,

1962. – 350 с.

71. Воробьева Н. Н. Принцип историзма в изображении характера. Классическая традиция и современная литература / Н. Н. Воробьева. – М. : Наука, 1978. – 264 с.

72. Все о знахарстве от А до Я / авт.-сост. Н. В. Белов. – Мн. : Современный литератор, 2000. – 576 с.

73. Гаврилова Г. Роман П. Панча «Гомоніла Україна» в контексті художнього відображення подій Хмельниччини / Г. Гаврилова // Українська література в загальноосвітній школі. – 2000. – № 1. – С. 58–63.

74. Гажа Т. П. Українська літературна мемуаристика другої половини ХХ століття: становлення суб'єктивного і об'єктивного типів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Тетяна Павлівна Гажа. – Харків, 2006. – 22 с.

75. Гайдученко Г. М. Семантико-стилістична характеристика хронологічно маркованої лексики (на матеріалі української історичної прози другої половини ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Галина Миколаївна Гайдученко. – К., 1999. – 25 с.

76. Галич О. А. Теорія літератури : підручник / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв ; за наук. ред. О. А. Галича. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.

77. Ганюкова К. О. Еволюція історичної повісті в українській літературі ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Ксенія Олександрівна Ганюкова. – Дніпропетровськ, 2003. – 21 с.

78. Гапченко П. Українські козацькі характерники : презентація книги Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників] / П. Гапченко // Бібліотечна планета : наук.-виробн. журн. – К. : Національна парлам. б-ка України. – 2008. – № 2. – С. 33.

79. Гарачковська О. О. Українська літературна казка 70–90-х років ХХ ст.:

сюжетно-образна структура, хронотоп : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Оксана Олександрівна Гарачковська. – Кіровоград, 2008. – 23 с.

80. Гвоздев А. Б. Исторические романы Гора Видала в контексте «нового журнализма» : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» / Алексей Борисович Гвоздев. – Нижний Новгород, 2007. – 177 с.

81. Геделунг Л. Н. История Дании / Л. Н. Геделунг ; пер. с дат. Н. Пратасов-Бахметев. – СПб. ; М. : Издание т-ва М. О. Вольф, 1907. – 262 с.

82. Герасимова (Бурлак) Л. Е. Советский публицистический роман 50–60-х годов (проблемы типологии жанра) : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Советская литература» / Людмила Ефимовна Герасимова (Бурлак). – Саратов, 1973. – 20 с.

83. Герасимова Л. История в романе / Л. Герасимова // Литературное обозрение. – 1978. – № 8. – С. 45–49.

84. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія : навч. посіб. / упоряд. та прим. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого ; передм. О. М. Таланчук. – К. : Либідь, 1993. – 432 с.

85. Голубєва З. С. Нові грані жанру (сучасний український радянський роман) / З. С. Голубєва. – К. : Дніпро, 1978. – 280 с.

86. Гончар О. Чим живемо. На шляхах до українського Відродження / Олесь Гончар. – К. : Рад. письменник, 1992. – 400 с.

87. Горбатов М. А. Фольклоризм русского исторического романа рубежа 1820–1830-х годов: М. Н. Загоскин и Н. А. Полевой : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Михаил Александрович Горбатов. – Саратов, 2009. – 24 с.

88. Горбач Н. В. Исторична проза Юрія Мушкетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Наталія Вікторівна Горбач. – Запоріжжя, 2002. – 19 с.

89. Гордин Я. Исторический роман или обработанный фольклор? /

Я. Гордин // Литературное обозрение. – 1978. – № 8. – С. 52–55.

90. Горлач Л. Н. Чисте поле : історичний роман у віршах / Леонід Никифорович Горлач. – К. : Радянський письменник, 1990. – 236 с.

91. Горнятко-Шумилович А. «Чайковський» Євгена Гребінки як химерний роман / А. Горнятко-Шумилович // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. – Серія: Літературознавство : зб. наук. праць з нагоди 60-річчя д-ра філол. наук, проф. М. Ткачука / за ред. Н. М. Поплавської. – Тернопіль : ТНПУ, 2009. – Вип. 27. – С. 54–58.

92. Горнятко-Шумилович А. Й. Інтелектуалізм прози Валерія Шевчука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Анна Йосипівна Горнятко-Шумилович. – Львів, 1999. – 20 с.

93. Горнятко-Шумилович А. Український химерний роман у контексті латиноамериканського магічного реалізму / А. Горнятко-Шумилович // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 33. – Ч. 2. – С. 227–233.

94. Городиловська Г. П. Елементи наукового та публіцистичного стилів в історичних творах Романа Іваничука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Галина Петрівна Городиловська. – Львів, 2008. – 20 с.

95. Гримак Л. П. Резервы человеческой психики : введение в психологию активности / Леонид Павлович Гримак. – М. : Политиздат, 1987. – 286 с.

96. Грушевський М. Ілюстрована історія України. З додатком Нового Періоду Історії України за роки від 1914 до 1919. – Нью-Йорк : Видавництво Шкільної Ради, 1990. – 559 с.

97. Гуляк А. Б. Становлення українського історичного роману / Анатолій Борисович Гуляк. – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1997. – 293 с.

98. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – Київ : Критика, 2005. – 263 с.

99. Гурбанська А. І. Жанровий поліцентризм української повісті 60–80-х

років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література», 10.01.06 «Теорія літератури» / Антоніна Іванівна Гурбанська. – К., 2010. – 36 с.

100. Гуцало Є. «Химерне» в реальному / Є. Гуцало // Дніпро. – 1975. – № 2. – С. 145–150.

101. Гуцало Є. І давнина, і сучасність (До 75-річчя з дня народження Олександра Ільченка) / Є. Гуцало // Дніпро. – 1984. – № 6. – С. 117–120.

102. Гуцало Є. Широкий діапазон (До 60-річчя з дня народження Ю. Мушкетика) / Є. Гуцало // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 3. – С. 73–74.

103. Давидюк В. Я – Вовк : культ вовка-предка у фольклорі та віруваннях населення Полісся / Віктор Давидюк // Давидюк В. Крокове колесо. Нариси з історичної семантики українського фольклору. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 18–26.

104. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 4. Р – В / Владимир Иванович Даль. – М. : Русский язык, 1991. – 684 с.

105. Даниленко Л. В. Українські історичні романи про козацтво 50–60-х рр. ХХ ст. (тематика, проблематика, художні особливості) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Людмила Вікторівна Даниленко. – К., 2013. – 20 с.

106. Данилина Г. И. Принцип историчности : концепция исторической поэтики А. В. Михайлова : дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.08 / Галина Ивановна Данилина. – М., 2009. – 491 с.

107. Даниліна О. В. Еволюція образу гетьмана Івана Мазепи в українській і зарубіжній літературі ХVІІ – ХХ століть : монографія / Олена Володимирівна Даниліна. – Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2009. – 140 с.

108. Девдюк І. В. Англійська література у творчій діяльності Пантелеймона Куліша (Переклади. Критичне сприйняття. Творче засвоєння) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / Іванна Василівна Девдюк. – К., 1999. – 19 с.

109. Денисюк І. Академік з легенди / І. Денисюк // Українське літературознавство : зб. наук. праць. – 2006. – Вип. 68. – С. 402–424.
110. Деркач Д. Б. Современный историко-революционный роман : проблемы поэтики / Дмитрий Борисович Деркач ; АН УССР. Ин-т литературы им. Т. Г. Шевченко. – К. : Наук. думка, 1989. – 192 с.
111. Дзюба-Погребняк О. Один український мотив «Безіменного дерева» Драго Янчара / О. Дзюба-Погребняк // Simpozij OBDOBJA 29. Sodobna slovenska književnost (1980–2010). Ljubljana, 11–13 november 2010. – С. 56–61.
112. Димитриус Э. Читать человека как книгу / Э. Димитриус, М. Мазарелла ; пер. с англ. Ю. Гольдберг. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 480 с.
113. Дискурс сучасної історичної романістики : поетика жанру. Наукові студії / редкол.: М. К. Наєнко та ін. – К. : ВЦ «Київський університет», 2000. – 524 с.
114. Дмитренко М. К. Українська фольклористика : історія, теорія, практика / Микола Костьович Дмитренко. – К. : Ред. часопису «Народознавство», 2001. – 576 с.
115. Дмитриева Е. Вий – кто он? / Е. Дмитриева // Наука и жизнь. – 2002. – № 8. – С. 56–58.
116. Долгов С. Ф. Типология конфликта в советском историческом романе 60–70-х годов : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.08 «Советская многонациональная литература» / Сергей Федорович Долгов. – М., 1983. – 196 с.
117. Донченко Л. О. Художня модель національної ідентичності в прозі Валерія Шевчука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Л. О. Донченко. – К. : НАН України, Ін-т літ-ри, 1999. – 16 с.
118. Дончик В. Г. Истина – особистість: Проза Павла Загребельного : літ.-крит. нарис / Віталій Григорович Дончик. – К. : Рад. письменник, 1984. – 248 с.
119. Дончик В. Г. Український радянський роман: рух ідей і форм / Віталій Григорович Дончик. – К. : Дніпро, 1987. – 429 с.

120. Драгоманов М. П. Про українських козаків, татар та турків: історична розвідка. З додатком про життя Михайла Драгоманова / Михайло Петрович Драгоманов. – К. : Дніпро, 1991. – 45 с.

121. Древнекитайская философия : собрание текстов. В 2 т. Т. 2 / сост. Ян Хин-Шуна; ред. кол.: В. Г. Буров, Р. В. Вяткин, М. Л. Титаренко. – М. : Мысль, 1973. – 384 с.

122. Дудніков М. О. Жанр російського історичного роману (кінець XIX ст. – 20-ті роки XX ст.): поетика, типологія, шляхи розвитку : монографія / Микола Олексійович Дудніков. – К. : В-во ТОВ ВНП «Інтерсервіс», 2014. – 362 с.

123. Дяченко С. І. «Пригоди молодого лицаря. Роман з козацьких часів» Спиридона Черкасенка (типологія жанру, специфіка образної системи і способи її художньої реалізації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Світлана Іванівна Дяченко. – К., 2001. – 17 с.

124. Дяченко С. Образ гетьмана Петра Сагайдачного в українській літературі: за романами Д. Мордовця, А. Чайковського, С. Черкасенка / С. Дяченко // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 76–78.

125. Ермолович В. В. Современный советский исторический роман: проблемы и художественные концепции : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : 10.01.02 / Виталий Викторович Ермолович. – Минск, 1993. – 22 с.

126. Етимологічний словник української мови. У 7 т. Т. 6. У – Я / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. ; уклад. Г. П. Півторак та ін. – К. : Наук. думка, 2012. – 568 с.

127. Євхан Н. Притчева двоплановість як чинник філософського осмислення історичного минулого України у романі-триптисі В. Шевчука «Три листки за вікном» / Н. Євхан // Дискурс сучасної історичної романістики: поетика жанру : наук. студії / відп. ред. М. К. Наєнко. – К. : Вид. центр «Київський університет», 2000. – С. 189–196.

128. Євхан Н. Художні засоби та прийоми фольклорної поетики у творчій практиці Валерія Шевчука / Н. Євхан // Дивослово. – 2003. – № 6. – С. 14–17.
129. Єременко О. Макросистемність етноконцепту кобзаря у творчості Тараса Шевченка / Олена Єременко // Слово і час. – 2007. – № 9. – С. 26–34.
130. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
131. Жирмунский В. М. Введение в литературоведение : курс лекций / В. М. Жирмунский. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 440 с.
132. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К. : Издание редакции журнала «Киевская Старина», Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893. – IV, 249 с.
133. Жукова В. В. Жанрові модифікації української повісті 1950–1960-х років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Вікторія Вікторівна Жукова. – К., 2011. – 21 с.
134. Жуковська Г. М. Проблема історичної пам'яті у творчості Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Галина Миронівна Жуковська. – К., 2001. – 15 с.
135. Жулинський М. Виводив душу з п'їтьми [Ю. Мушкетик] / М. Жулинський // Літературна Україна. – 2004. – 25.04. – № 12. – С. 6.
136. Жулинський М. Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини) / М. Жулинський. – К. : Дніпро, 1990. – 447 с.
137. Жулинський М. Концепція людини як система ціннісних орієнтацій / М. Жулинський // Рад. літературознавство. – 1983. – № 8. – С. 19–28.
138. Жулинський М. Лист до Юрія Мушкетика як роздуми про його творчість із нагоди 80-річчя / М. Жулинський // Київ. – 2009. – № 3–4. – С. 177–184.
139. Жулинський М. Людина як міра часу: Концепція людини і проблема характеру в сучасній радянській літературі / М. Жулинський. – К. : Дніпро, 1979. – 276 с.

140. Жулинський М. Наближення. Літературні діалоги / Микола Жулинський. – К. : Дніпро, 1986. – 280 с.

141. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі) : роман (закінчення) / Павло Архипович Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – 285 с. – (Серія «Романи й повісті». – № 8).

142. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі) : роман (початок) / Павло Архипович Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – 28 с. – (Серія «Романи й повісті». – № 7).

143. Загребельний П. Обрії роману / П. Загребельний // Рад. літературознавство. – 1978. – № 7. – С. 9–27.

144. Загребельний П. Під сонцем дружби і братерства / П. Загребельний // Рад. літературознавство. – 1979. – № 7. – С. 9–46.

145. Зайдлер Н. Авторська концепція національного характеру в романі В. Малика «Посол урус-шайтана» / Н. Зайдлер // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К., 2004. – Вип. 18. – Ч. 2. – С. 512–520.

146. Зайдлер Н. В. Постать Семена Палія в українській літературі (художні формотвори авторської інтерпретації та історична дійсність) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Н. В. Зайдлер. – Кіровоград, 2004. – 19 с.

147. Зайдлер Н. Храм душі Івана Сірка (на матеріалі тетралогії В. Малика «Таємний посол») / Н. Зайдлер // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 137–143.

148. Закутна І. О. Ускладнення форм і функцій часопростору в історичних романах у віршах ХХ ст. / І. О. Закутна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 3(214). – Ч. III. – С. 13–20.

149. Залізняка Л. Л. Нариси стародавньої історії України / Леонід Львович Залізняка. – К. : Абрис, 1994. – 254 с.

150. Залізняка Л. Українська міфологія: образ воїна-звіра / Л. Залізняка // Пам'ятки України. – 1991. – № 5. – С. 40–43.

151. Залыгин С. Замысел, работа, произведение / Сергей Залыгин //

Вопросы литературы. – 1973. – № 4. – С. 152–175.

152. Запорожці : до історії козацької культури / упоряд. тексту, передм. І. Кравченка; упоряд. ілюстр. матеріалу Ю. Іванченка. – К. : Мистецтво, 1993. – 400 с.

153. Зарубежная литература средних веков. Латин., кельт., скандинав., прованс., франц. литературы : учеб. пособие для студ. филол. спец. пед. ин-тов / сост. Б. И. Пурищев. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1974. – 399 с.

154. Зарубіжна література ранніх епох. Античність. Середні віки. Відродження : навч. посібник / Ф. І. Прокаєв, Б. В. Кучинський, Ю. Л. Булаховська, І. В. Долганов. – К. : Вища школа, 1994. – 406 с.

155. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.

156. Зверев А. Наука – реальность – роман (заметки о литературах капиталистических стран) / А. Зверев // Вопросы литературы. – 1979. – № 3. – С. 124–152.

157. Змієві вали. Українські легенди та перекази / упоряд. С. В. Мишанич. – Київ : Веселка, 1992. – 159 с.

158. Ибн Сина (Авиценна). Избранные философские произведения / Ибн Сина (Авиценна). – М. : Наука, 1980. – 551 с.

159. Иванова Н. Я. Философский анализ проблемы смысла бытия человека / Нинель Яковлевна Иванова. – К. : Наук. думка, 1980. – 187 с.

160. Ильин Е. П. Психология спорта / Евгений Павлович Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 352 с. – (Серия «Мастера психологии»).

161. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Евгений Павлович Ильин. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 783 с.

162. Исторические песни малорусского народа. Т. 1 – Т. 2. Вып. 1 / с объяснениями В. Антоновича, М. Драгоманова. – К. : Тип. М. П. Фрица, 1874–1875. – 2, [2], XXIV, 336, [2], XI, 166 с.

163. Исторический роман в литературах социалистических стран Европы /

И. А. Берштейн, Ю. П. Гусев, Н. Ф. Донченко и др. ; отв. ред. П. М. Топер, Н. Б. Яковлева. – М. : Наука, 1989. – 269 с.

164. История зарубежной литературы (1945–1980) / под ред. Л. Г. Андреева. – 2-е изд., перераб. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 416 с.

165. История зарубежной литературы. Средние века и Возрождение : учеб. для филол. спец. вузов / М. П. Алексеев, В. М. Жирмунский, С. С. Мокульский, А. А. Смирнов ; предисл. Н. А. Жирмунской и З. И. Плавскина. – 4-е изд., испр. и доп. – Москва : Высш. шк., 1987. – 415 с.

166. Іван Сірко : зб. : для середнього та старшого шкільного віку / упоряд. В. Л. Чуйка ; передм. Ю. М. Мушкетика ; приміт. В. І. Сергійчука. – К. : Веселка, 1992. – 151 с.

167. Івангородський К. Цивілізаційний феномен українського козацтва в етносоціальних трансформаціях Великого Кордону (XV–XVII ст.) / К. Івангородський // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. ст. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2007. – Вип. 16. – С. 253–259.

168. Іваничук Р. І. Журавлиний крик : іст. роман / Роман Іванович Іваничук. – Львів : Каменяр, 1989. – 375 с.

169. Іваничук Р. І. З погляду вічності [про роман «Я, Богдан» П. Загребельного] / Р. І. Іваничук // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 62–63.

170. Іваничук Р. І. Твори. У 3 т. Т. 1 ; передм. В. Яворівського / Роман Іванович Іваничук. – К. : Дніпро, 1988. – 616 с.

171. Іваничук Р. Минувшину згадують, дбаючи про майбутнє: Роздуми над романом П. Загребельного «Я, Богдан» / Р. Іваничук // Жовтень. – 1984. – № 1. – С. 112–117.

172. Іваничук Р. Орда / Роман Іваничук. – Львів : Просвіта, 1992. – 199 с.

173. Іващенко В. Концептуальна рецепція фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія / Вікторія Іващенко. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.

174. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. –

Х. : ФОЛПО, 2002. – 540 с.

175. Ільницький М. Голос героя – голос автора / М. Ільницький // Жовтень. – 1985. – № 4. – С. 110–118.

176. Ільницький М. М. Людина в історії (Сучасний український історичний роман) / Микола Миколайович Ільницький. – К. : Дніпро, 1989. – 356 с.

177. Ільченко О. Є. Твори. У 2 т. Т. 1. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця : роман / Олександр Єлісейович Ільченко ; передм. М. Логвиненка. – К. : Дніпро, 1979. – 693 с.

178. Історичні пісні / вступ. ст. і упор. І. П. Березовського, М. С. Родіної, В. Г. Хоменка; за ред. М. Т. Рильського і К. Г. Гуслистого. – К. : Видавництво АН УРСР, 1961. – 1067 с.

179. Історія Русів / укр. пер. І. Драча ; передм. В. Шевчука. – К. : Рад. письменник, 1991. – 320 с.

180. Історія української культури / за заг. ред. І. Крип'якевича. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.

181. Історія української літератури ХХ – поч. ХХІ ст. : навч. посіб. У 3 т. Т. 2 / В. І. Кузьменко, О. О. Гарачковська, М. В. Кузьменко та ін. ; за ред. В. І. Кузьменка. – К. : Академвидав, 2014. – 536 с. – (Серія «Альма-матер»).

182. Історія української літератури ХХ ст. У 2 кн. Кн. 2. Ч. II / за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1995. – 509 с.

183. Іщук А. А. Філософія «героїчної особистості» в художній літературі ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / Алла Анатоліївна Іщук. – К., 2007. – 22 с.

184. Каганець І. В. Арійський стандарт : Українська ідея епохи великого переходу / Ігор Володимирович Каганець. – К. : Вид-во А. С. К., 2004. – 336 с.

185. Казинцев А. И. Лицом к истории : литературно-критические ст. / Александр Иванович Казинцев. – М. : Современник, 1989. – 189 с. – (Диалог со временем).

186. Калайда Г. І. Запорозькі козаки – спадкоємці військових традицій

арійських воїнів / Г. І. Калайда // Основи теорії військової справи та бойових мистецтв : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 26–27 травня 2006 р. – Запоріжжя, 2006. – 132 с.

187. Калинчук А. М. Історичні романи І. Нечуя-Левицького: особливості поетики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Алла Миколаївна Калинчук. – К., 2001. – 20 с.

188. Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників / Тарас Каляндрук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 288 с.

189. Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України / Тарас Каляндрук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 304 с.

190. Капелістий М. А нащадкам не байдуже / М. Капелістий // Слово і час. – 2009. – № 8. – С. 124.

191. Каплюк К. М. Художній хронотоп історичної романістики Р. Іванчука (на матеріалі романів «Мальви», «Журавлиний крик», «Орда») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Катерина Миколаївна Каплюк. – Івано-Франківськ, 2010. – 21 с.

192. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – 2-ге вид., доповнене й опрацьоване. – К. : Українська книга, 2000. – 480 с.

193. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства / Франко Кардини ; пер. с ит., вступ. ст. В. И. Уколовой ; общ. ред. В. И. Уколовой и Л. А. Котельниковой. – М. : Прогресс, 1987. – 384 с.

194. Карпенко Г. І. Українська реалістична проза другої половини ХІХ ст. як історичне джерело : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Галина Іванівна Карпенко. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

195. Карпенко О. А. Роман-дилогія Володимира Дрозда «Листя землі»: проблеми міфопоетики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол.

наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Ольга Анатоліївна Карпенко. – Харків, 2008. – 19 с.

196. Карпова О. П. Демонологічний дискурс прози Валерія Шевчука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Ольга Петрівна Карпова. – Херсон, 2008. – 17 с.

197. Кащенко А. Ф. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове / Андріан Феофанович Кащенко ; упор. М. А. Шудря. – Дніпропетровськ : Січ, 1991. – 494 с.

198. Кейда Ф. Ф. Художня інтерпретація гайдамаччини в українській літературі XIX–XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Федір Федорович Кейда. – К., 2001. – 24 с.

199. Кирилюк Є. Література народної правди : статті, портрети / Євген Кирилюк. – К. : Рад. письменник, 1989. – 351 с.

200. Кирилюк З. В. Искусство создания литературного характера / Зинаида Васильевна Кирилюк. – К. : Вища школа, 1986. – 119 с.

201. Китаев-Смык Л. А. Психология стресса / Леонид Александрович Китаев-Смык. – М. : Наука, 1983. – 368 с.

202. Класики політичної думки : Від Платона до Макса Вебера / пер. з нім. ; за ред. Є. Причепія. – К. : Тандем, 2002. – 584 с.

203. Клен Ю. Твори. У 4 т. Т. 2 / за ред. Є. Маланюка. – Торонто : Фундація ім. Ю. Клена, 1957. – 349 с.

204. Клос А. І. Характерництво в духовній культурі запорозького козацтва / А. І. Клос // Культурологічний вісник Нижньої Наддніпрянщини. – 2009. – С. 23–34.

205. Клочек Г. «Художній світ» як категоріальне поняття / Г. Клочек // Слово і Час. – 2007. – № 9. – С. 3–14.

206. Клочков И. С. Духовная культура Вавилонии: человек, судьба, время / И. С. Клочков. – М. : Наука, 1983. – 207 с.

207. Книш Г. А. Обітниця : роман / Георгій Арсенійович Книш. – Львів :

Каменяр, 1989. – 394 с.

208. Ковалев А. Г. Психология личности / Александр Григорьевич Ковалев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1970. – 391 с.

209. Козачук Н. В. Поетика української інтелектуальної прози 1960–90 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Ніна Володимирівна Козачук. – Івано-Франківськ, 2008. – 17 с.

210. Козеняшева Л. М. Лингвопоэтические средства создания образа слуги в английской литературе XIX–XX веков : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Любовь Михайловна Козеняшева. – Самара, 2006. – 22 с.

211. Козич О. И. Современный белорусский роман о Великой Отечественной войне (проблема характера) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 / Ольга Ильинична Козич. – Минск, 1984. – 202 с.

212. Козлов А. В. Азбука літературознавства : навч.-метод. посібник / А. В. Козлов, Р. А. Козлов. – Кривий Ріг, 2001. – 200 с.

213. Козлов А. В. Духовність як літературознавча категорія : монографія / Анатолій Васильович Козлов. – К. : Акцент, 2005. – 272 с.

214. Козлов А. В. Типи мислення, мовлення й діяння характерників / А. В. Козлов // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. ст. Філологічні науки / гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – С. 124–127.

215. Колісник Г. Тризна : іст. роман / Григорій Колісник. – Київ : Український письменник, 1995. – 189 с.

216. Кондратюк М. В. Український роман зв'язку часів: проблеми поетики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Марта Володимирівна Кондратюк. – Кіровоград, 2007. – 20 с.

217. Конисский Г. История Русов / Георгий Конисский ; ответств. ред. В. А. Замлинский. Репринтное воспроизведение издания 1846 года. – К. : Дзвін,

1991. – 337 с.

218. Коновалова М. М. Гетьман Мазепа у фольклорі і літературі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / М. М. Коновалова. – Львів, 2001. – 18 с.

219. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Нонна Хомівна Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.

220. Корицька Г. Р. Романтичний герой в інтерпретації А. Кашенка // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. статей. Філологічні науки / гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – № 4. – С. 87–92.

221. Корицька Г. Р. Творчість А. Кашенка: проблематика і поетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Галина Романівна Корицька. – Дніпропетровськ, 2006. – 21 с.

222. Корнев А. Ю. Жінки та Богдан Хмельницький : еротичний аспект міфологеми вождя / А. Ю. Корнев // Вісник Харківської держ. академії дизайну і мистецтв. – 2007. – № 3. – С. 183–188.

223. Корнев А. Ю. Постаті народних ватажків доби Хмельниччини у семіотичному просторі української пісенної епіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / Андрій Юрійович Корнев. – Харків, 2005. – 18 с.

224. Корнев А. Ю. Смерть героїв: фольклор та історія (доба Богдана Хмельницького) / А. Ю. Корнев // Вісник Харківської держ. академії дизайну і мистецтв. – 2009. – № 5. – С. 104–109.

225. Король Н. Українське козацтво – родоначальник кінного війська Московії-Росії / Нестор Король. – Нью-Йорк : НТШ, 1963. – 96 с.

226. Костенко А. В гостях у характерника Січі Запорізької / А. Костенко // Бористен. – 1995. – № 6. – С. 6–7.

227. Котляревський І. П. Енеїда. Поезії / Іван Петрович Котляревський ;

упоряд., вступ. ст. П. К. Волинського ; редкол.: М. П. Бажан та ін. – К. : Рад. письменник, 1962. – 327 с.

228. Кохан Ю. І. Фраземіка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози Олесь Гончара і Павла Загребельного) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Юрій Іванович Кохан. – Харків, 2003. – 19 с.

229. Кравченко А. Е. Художественная условность как средство типизации характера (На материале современного украинского романа) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02, 10.01.08 / Андрей Евгеньевич Кравченко. – К., 1984. – 190 с.

230. Крескин Дж. Менталист. Настольная книга развития сверхспособностей сознания / Джордж Крескин ; пер. с англ. А. Степановой. – М. : Эксмо, 2010. – 192 с.

231. Крижанівський С. Так що ж таке жанр – рід, вид чи різновид? / С. Крижанівський // Проблеми. Жанри. Майстерність / упоряд. П. Д. Моргаєнко. – К. : Рад. письменник, 1976. – Вип. 1. – С. 99–114.

232. Кулаковський В. Лицар низового війська / В. Кулаковський // Україна. – 1988. – № 15. – С. 10–12.

233. Кулаковський В. М. Іван Сірко : роман / Віталій Михайлович Кулаковський. – К. : Молодь, 1992. – 320 с.

234. Кулаковський В. М. Максим Кривоніс : іст. роман ; Северин Наливайко : роман / Віталій Михайлович Кулаковський. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1998. – 560 с.

235. Кулаковський В. М. Мартин Пушкар : роман / Віталій Михайлович Кулаковський. – К. : Рад. письменник, 1987. – 311 с.

236. Кулаковський В. Сторінки героїчного минулого. Нотатки про тетралогію Володимира Малика / В. Кулаковський // Дніпро. – 1979. – № 1. – С. 153–156.

237. Кун Н. А. Легенды и мифы древней Греции / Н. А. Кун. – 4-е изд. – М. : Гос. учебно-пед. издательство мин-ва просвещения РСФСР, 1957. – 463 с.

238. Кухаренко Я. Г. Пластуны / Яків Григорович Кухаренко. – М. : Типографія Івреїнов, 1838. – 122 с.

239. Лабрюєр Ж. де. Характери, або звичаї нинішнього віку / Жан де Лабрюєр ; пер. із фр. Г. Малець. – К. : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – 364 с. – (Сер. «Християнські філософи»; Вип. 6).

240. Лавренчук В. П. Художня рецепція образу Івана Мазепи в романах Григорія Колісника та Юрія Хорунжого : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Володимир Павлович Лавренчук. – К., 2009. – 22 с.

241. Ладохина О. Ф. Филологический роман как явление историко-литературного процесса XX века : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Ольга Фоминична Ладохина. – Северодвинск, 2009. – 187 с.

242. Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський : роман-хроніка 18 віку / Микола Лазорський ; післямова О. Мишанича. – К. : Обереги, 2003. – 656 с.

243. Лазорський М. Патріот / Микола Лазорський ; передм. О. В. Мишанича. – К. : Україна, 1992. – IX, 261 с. – (Проза українського зарубіжжя).

244. Лакиза М. О. Іван Ле. Життя і творчість / Микола Опанасович Лакиза. – К. : Дніпро, 1965. – 177 с.

245. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – 3-тє вид. – К. : Знання-Прес, 2005. – 591 с.

246. Ле І. Твори. У 7 т. Т. 1. Юхим Кудря : повість. Оповідання. Листки у лавровий вінок : спогади / Іван Ле ; вступ. ст. П. Колесника. – К. : Дніпро, 1968. – С. 5–28.

247. Ле І. Твори. У 7 т. Т. 4. Наливайко : історичний роман / Іван Ле. – К. : Дніпро, 1969. – 455 с.

248. Ле І. Твори. У 7 т. Т. 5. Хмельницький : історичний роман. У 3 кн. Кн. 1 / Іван Ле. – К. : Дніпро, 1970. – 461 с.

249. Ле І. Твори. У 7 т. Т. 6. Хмельницький : історичний роман. У 3 кн.

Кн. 2 / Іван Ле. – К. : Дніпро, 1970. – 418 с.

250. Ле І. Твори. У 7 т. Т. 7. Хмельницький : історичний роман. У 3 кн.

Кн. 3 / Іван Ле. – К. : Дніпро, 1970. – 498 с.

251. Лебедев В. О. Архетипові образи Сходу в масовій культурі Заходу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Вадим Олександрович Лебедев. – Харків, 2007. – 20 с.

252. Левитов Н. Д. Вопросы психологии характера / Николай Дмитриевич Левитов. – М. : Госучпедгиз Министерства Просвещения РСФСР, 1956. – 365 с.

253. Легенда про народження Сірка / публікація Станіслава Левенця // Прапор юності. – 1990. – 2.08. – С. 1, 2.

254. Лексикон славенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : В-во АН УРСР, 1961. – 272 с.

255. Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / підгот. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1964. – 202 с.

256. Ленобль Г. М. История и литература / Генрих Морисович Ленобль. – М. : Художественная література, 1977. – 301 с.

257. Ленобль Г. М. Писатель и его работа : Вопросы психологии творчества и художественного мастерства / Генрих Морисович Ленобль. – М. : Сов. писатель, 1966. – 394 с.

258. Лесной С. «Влесова книга» – языческая летопись доолеговой Руси (История находки, текст и комментарии) / Сергей Лесной. – Виннипег, 1966. – 38, LXXIII с.

259. Лиман І. І. Особливості релігійності запорозьких козаків / І. І. Лиман // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII–XIX століття. – Вип. 2. – Запоріжжя : РА «Тандем-У», 1996. – С. 78–86.

260. Липец Р. С. «Лицо волка благословенно...» (Стадиальные изменения образа волка в тюрко-монгольском эпосе и генеалогических сказаниях) /

Р. С. Липец // Советская этнография. – 1981. – № 1. – С. 120–133.

261. Литература ГДР : учеб. пособие для вузов / Н. А. Кудин, А. Г. Баканов, А. П. Ковалева и др. ; под ред. К. А. Шаховой. – К. : Изд-во при Киевском госуниверситете издательского объединения «Вища школа», 1982. – 191 с.

262. Лихина Н. Е. Эволюция жанра исторического романа в творчестве С. П. Бородина : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : 10.01.02 «Советская литература» / Наталья Евгеньевна Лихина. – М., 1981. – 16 с.

263. Лихонос В. І. Наш маленький Париж. Ненаписані спогади : роман / Віктор Іванович Лихонос ; пер. з рос. В. Бурбан. – К. : Дніпро, 1990. – 607 с.

264. Літаратура пераходнага перыяду : тэарэтычныя асновы гісторыка-літаратурнага працэсу / М. А. Тычына і інш. ; навук. рэд. М. А. Тычына. – Мн. : Беларуская навука, 2007. – 363 с.

265. Літаратурно-мистецький вернісаж Черкащини. – Черкаси : ОУНБ ім. Т. Шевченка, 2009. – Вип. 7. – 17 с.

266. Літаратурознавча енциклопедія. У 2 т. Т. 1 А – Л / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.

267. Літаратурознавча енциклопедія. У 2 т. Т. 2. М – Я / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.

268. Літаратурознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.

269. Літопис гадяцького поковника Григорія Грабянки / пер. із староукр. Р. Г. Іванченка. – К. : Т-во «Знання» України, 1992. – 192 с.

270. Літопис Самовидця / вид. підг. Я. І. Дзира ; відп. ред. А. Д. Скаба. – К. : Наукова думка, 1971. – 208 с. – (Серія «Джерела з історії України»).

271. Логвін Ю. Танці Шайтана : роман / Ю. Логвін // На козаку нема знаку: тетралогія. Кн. 2. – Вінниця : Вид-во «Теза», 2010. – 319 с. – (Героїчна серія).

272. Лозко Г. Українське народознавство / Галина Лозко. – Х. : Диво, 2005. – 472 с.

273. Лонинський В. Проклятий камінь : історична повість із козацьких часів / В. Лонинський, М. Ценевич. – 4-те вид. – Торонто : Добра книжка, 1958. – 184 с. – (Бібліотека історичних повістей).

274. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / Алексей Федорович Лосев. – М. : Искусство, 1976. – 367 с.

275. Луців Є. Хто такі характерники? / Є. Луців // Урок української. – 2000. – № 9. – С. 25–26.

276. Лучицька М. Є. Наративні моделі великої прози Євгена Гуцала : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Марина Євгенівна Лучицька. – Кіровоград, 2011. – 21 с.

277. Лучицька М. Є. Наративні моделі роману Є. Гуцала «Позичений чоловік» / М. Є. Лучицька // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 29. – Ч. 1. – К. : Твім інтер, 2010. – С. 525–544.

278. Ляшов Н. М. Етноментальні парадигми історичних романів 80-х років ХХ ст. про козацтво : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Назар Миколайович Ляшов. – Черкаси, 2013. – 20 с.

279. Макарова Т. М. Формування патріотичного зародку у свідомості джурів-характерників / Т. М. Макарова // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. – 2013. – Вип. 2. – С. 133–141.

280. Малик В. Таємний посол : роман. У 2 т. Т. 1 / Володимир Малик. – Х. : Євроекспрес, 2000. – 464 с.

281. Малик В. Таємний посол : роман. У 2 т. Т. 2 / Володимир Малик. – Х. : Євроекспрес, 2000. – 562 с.

282. Малик В. Чумацький Шлях : роман. – К. : Укр. письменник, 1993. – 285 с.

283. Малинська Н. А. Героїчне у фольклорі та літературі. Дискурс канону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Наталія Анатоліївна Малинська. – К., 2002. –

33 с.

284. Малкина В. Я. Поэтика исторического романа. Проблема инварианта и типология жанра: на материале русской литературы XIX – начала XX века : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 «Теория литературы. Текстология» / Виктория Яковлевна Малкина. – М., 2001. – 216 с.

285. Манн Ю. В. Поэтика Гоголя / Юрий Владимирович Манн. – 2-е изд., доп. – М. : Худож. література, 1988. – 413 с.

286. Манюх Н. Б. Поетика характеротворення у прозі В. Дрозда : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Наталія Богданівна Манюх. – Івано-Франківськ, 2008. – 19 с.

287. Марко В. П. Стежки до тайни слова : Літературознавчі й методичні студії : навч. посібник / Василь Петрович Марко. – Кіровоград : Степ, 2007. – 264 с.

288. Марковин Н. Очерк истории запорожского козачества / Н. Марковин. – С.-Петербург : В типографии Ф. С. Сушинского, 1878. – 78 с.

289. Мелетинский Е. М. Введение в историческую поэтику эпоса и романа / Елеазар Моисеевич Мелетинский. – М. : Наука, 1986. – 320 с.

290. Мельник Н. Концепція людини у романі П. Загребельного «Я, Богдан» / Н. Мельник // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К., 2002. – Вип. 14. – С. 480–486.

291. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – Вып. II (первая половина XVII ст.) / перевод К. Мельник ; под ред. В. Антоновича. – К. : Тип. Корчак-Новицкого, 1896. – 439 с.

292. Меншій А. М. Романи Юрія Хорунжого і українська історико-біографічна проза 60–90-х років XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Аліса Миколаївна Меншій. – К., 2003. – 22 с.

293. Мережинська Г. Ю. Російська проза 80–90-х років XX століття. Типологія. Стадіальність розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.02 «Російська література», 10.01.06 «Теорія

літератури» / Ганна Юріївна Мережинська. – К., 2002. – 35 с.

294. Меріме П. Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький / Проспер Меріме ; пер. з фр. Я. Кравця. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 240 с.

295. Микуш С. Мистецтво психологізованого портрета у новелах Василя Стефаника / С. Микуш // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. – 2004. – Вип. 35. – С. 81–93.

296. Мифы народов мира : энциклопедия. В 2 т. Т. 1. А – К / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : СЭ, 1980. – 672 с.

297. Мифы народов мира : энциклопедия. В 2 т. Т. 2. К – Я / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : СЭ, 1982. – 720 с.

298. Михайлов А. В. Из истории характера / А. В. Михайлов // Человек и культура: Индивидуальность в истории культуры / отв. ред. А. Я. Гуревич. – М. : Наука, 1990. – С. 43–72.

299. Михайлова А. А. Ерос як естетична і поетологічна проблема української прози 20–30-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Алла Анатоліївна Михайлова. – Дніпропетровськ, 2004. – 21 с.

300. Михайлюта В. П. Образ Нестора Махна в творах українських письменників. Наукова достовірність і художній вимисел : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Валентина Петрівна Михайлюта. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.

301. Мицик Ю. А. Нові дані до біографії Івана Сірка / Ю. А. Мицик // Збірник рефератів-доповідей обласної науково-практичної конференції з історичного краєзнавства. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1990. – С. 38–41.

302. Мицик Ю. Іван Сірко / Юрій Мицик. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 160 с.

303. Мовчан Р. Павло Загребельний / Р. Мовчан // Слово і час. – 1999. – № 8. – С. 59.

304. Молчанов Г. Ф. Діалог культур крізь призму романів Павла

Загребельного «Я, Богдан» та Г. Сенкевича «Хрестоносці» / Г. Ф. Молчанов // Гуманітарні науки. – 2008. – № 2. – С. 35–38.

305. Морозенко М. Іван Сірко. Великий Характерник / Марія Морозенко. – Львів : «Вид-во Старого Лева», 2010. – 168 с. – (Серія «Українська сила»).

306. Морозенко М. Іван Сірко. Славетний кошовий / Марія Морозенко. – Львів : «Вид-во Старого Лева», 2013. – 265 с. – (Серія «Українська сила»).

307. Мурзахмедова Г. М. Историческая романистика Толегена Касымбекова и ее место в развитии жанра : автореф. дис. на соиск. уч. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.01.01 «Кыргызская литература» / Гульнара Мурзалиевна Мурзахмедова. – Бишкек, 2010. – 49 с.

308. Мушкетик Ю. «Запорізький характерник» / Ю. Мушкетик // Жовтень. – 1988. – № 4. – С. 80.

309. Мушкетик Ю. М. Яса : роман / Юрій Мушкетик ; післямова В. Смоля. – К. : Рад. письменник, 1987. – 597 с.

310. Мушкетик Ю. Погоня : роман ; Прийдімо, вклонімося... : роман / Юрій Мушкетик. – К. : Український Центр духовної культури, 1997. – 440 с. – (Український історичний роман).

311. Мышецкий С. И. История о козаках запорожских, как оные из древних лет зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся / С. И. Мышецкий ; предисл. О. Бодянский. – М. : Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских в Университетской типографии, 1847. – VIII, 42 с.

312. Над'ярних Н. С. Іван Ле : критико-біографічний нарис / Ніна Степанівна Над'ярних. – К. : Рад. письменник, 1967. – 223 с.

313. Наєнко М. К. Філологічний семінар – школа наших традицій / Михайло Кузьмович Наєнко. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 280 с.

314. Назаренко М. Легенди про Шевченка XIX – початку XX століття / Михайло Назаренко // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць. – Вип. 7. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. – С. 149–156.

315. Найден О. С. Образ воїна в українському фольклорі. Семантичні та образні аспекти / Олександр Семенович Найден. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2005. – 260 с.

316. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західно-українських літературних пам'ятках) / Дмитро Сергійович Наливайко. – К. : Дніпро, 1992. – 495 с.

317. Нарівська В. Д. Національний характер в українській прозі 50–70-х років ХХ ст. / Валентина Данилівна Нарівська. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1994. – 204 с.

318. Насмінчук Г. Історіософська концепція роману «Орда» Р. Іваничука та її мистецька реалізація / Г. Насмінчук // Укр. література в загальноосвітній школі. – 2004. – № 7. – С. 55–58.

319. Негода М. Гетьман : драматична поема / Микола Тодосійович Негода. – Черкаси : Сіяч, 1995. – 68 с.

320. Немченко С. Леонід Полтава. Незламність духу вигнанця і патріота / С. Немченко // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 4. – С. 74–77.

321. Нестерук С. М. Естетичні функції символів у творчості Павла Загребельного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Сніжана Миколаївна Нестерук. – Кіровоград, 2001. – 16 с.

322. Нечаюк Л. Г. Специфіка образотворення в авантюрно-пригодницькому творі (за романом В. Малика «Таємний посол») / Л. Г. Нечаюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Твім інтер, 2009. – Вип. 33. – Ч. 2. – С. 609–624.

323. Нечкина М. В. Функция художественного образа в историческом процессе : сб. работ / Милица Васильевна Нечкина. – М. : Наука, 1982. – 319 с.

324. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. Т. 1. А – К / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – 2-ге вид., випр. – К. : Вид-во «АКОНІТ», 2008. – 926 с.

325. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. Т. 2. К – П / укл.

В. Яременко, О. Сліпушко. – 2-ге вид., випр. – К. : Вид-во «АКОНІТ», 2008. – 926 с.

326. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. Т. 3. П – Я / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – 2-ге вид., випр. – К. : Вид-во «АКОНІТ», 2008. – 862 с.

327. Новицкий Я. П. Запорожские и гайдамацкие клады. Малорусские народные предания, поверья и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1873–1906 г. – Без м. в. та р. в. – 78 с.

328. Новицький Я. П. Народна пам'ять про козацтво / Я. П. Новицький, А. Л. Сокульський, В. І. Шевченко. – Запоріжжя : «Інтербук», Запорізький центр, 1991. – 160 с.

329. Новиченко Л. М. Український радянський роман. Стислий нарис історії жанру / Леонід Миколайович Новиченко. – К. : Наук. думка, 1976. – 132 с.

330. Новиченко Л. Ця наша неласкава Клію... / Л. Новиченко // Вітчизна. – 1988. – № 10. – С. 151–159.

331. Нямцу А. До проблеми функціонування «літературних архетипів» у європейському загальнокультурному контексті / А. Нямцу // Слово і час. – 2009. – № 2. – С. 3–14.

332. Овсянникова Л. Б. Поряд з характерником : роман / Любов Борисівна Овсянникова. – Дніпропетровськ : Зоря, 2008. – 512 с.

333. Олейник Б. История не любит суесловья... Заметки о странностях художественного вымысла / Б. Олейник // Советская культура. – 1986. – 21.10. – С. 3.

334. Олійник Т. Козак-характерник Вячеслав Гузій: «Сучасні люди їдять занадто багато солодкого» / Т. Олійник // Українська культура. – 2007. – № 2. – С. 34.

335. Олійниченко О. В. Інтерпретація образу Івана Сірка в романній історії Руїни / О. В. Олійниченко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Акцент, 2005. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 559–568.

336. Олійниченко О. В. Конфлікти і характери в романній історії Руїни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Олена Володимирівна Олійниченко. – Кіровоград, 2007. – 20 с.

337. Олійниченко О. В. Конфлікти й характери в історичному романі Ю. Мушкетика «Яса» / О. В. Олійниченко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 33. – Ч. 1. – К. : Твім інтер, 2009. – С. 333–543.

338. Омаршаева Э. М. Характер и конфликт в даргинском историческом романе : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : 10.01.02 / Эльмира Магомедовна Омаршаева. – Махачкала, 1997. – 28 с.

339. Онишкевич Л. Вина й відповідальність за Переяславську угоду у драмі / Л. Онишкевич // Слово і час. – 2008. – № 1. – С. 47–52.

340. Онуфрик Г. Напрями трансформації житійних образів в українській та світовій літературах / Г. Онуфрик // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія (літературознавство). – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – Вип. XVII–XVIII. – С. 199–203.

341. Осипов Ю. Роман как история / Ю. Осипов // Литературное обозрение. – 1978. – № 8. – С. 49–52.

342. Оскоцкий В. Д. Богатство романа / Валентин Дмитриевич Оскоцкий. – М. : Сов. писатель, 1976. – 368 с.

343. Оскоцкий В. Д. Роман и история. (Традиции и новаторство советского исторического романа) / Валентин Дмитриевич Оскоцкий. – М. : Худож. лит., 1980. – 284 с.

344. Основи національного виховання : концептуал. положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук та ін. ; за заг. ред. В. Г. Кузя та ін. – Київ : Інформ.-вид. центр «Київ», 1993. – Ч. 1. – 152 с.

345. Остапенко О. Характерництво – ефективна форма фізичної підготовки запорозьких козаків / О. Остапенко, М. Зубалій // Фізичне виховання в школі. – 2000. – № 2. – С. 48.

346. Остапов В. Оголена шабля Богдана : апокриф / Василь Остапов. –

Вінниця : Континент-прим, 2000. – 88 с.

347. П'янов В. З високих вершин. Штрихи до портрета Юрія Мушкетика / В. П'янов // Вітчизна. – 2001. – № 9–10. – С. 87–116.

348. Павленко І. Я. Динаміка функціонування усної епічної традиції (на матеріалі Нижньої Наддніпряниці) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Ірина Яківна Павленко. – Київ, 2009. – 36 с.

349. Павленко І. Я. Легенди та перекази Нижньої Наддніпряниці: буття у просторі і часі : монографія / Ірина Яківна Павленко. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – 243 с.

350. Павленко І. Я. Чоловіча парадигма фольклорної традиції Нижньої Наддніпряниці / І. Я. Павленко // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / редкол.: В. О. Соболев (відп. ред.) та ін. – К. : Знання України, 2004. – Вип. 9: Лінгвістика і літературознавство. – 2004. – С. 242–249.

351. Пантюк С. Храм характерників : зб. поезій / Сергій Пантюк. – Чернівці : Час, 1995. – 42 с. – (Бібліотека газети «Час»).

352. Панч П. Із щоденникових записів, дорожніх нотаток / П. Панч // Вітчизна. – 1991. – № 8. – С. 166–180.

353. Панч П. Твори. У 4 т. Т. 1 / Петро Панч ; вступ. ст. В. Дончика. – К. : Дніпро, 1972. – 551 с.

354. Панчук Л. Духовна картина світу в романі «Я, Богдан» Павла Загребельного / Л. Панчук // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 21. – Ч. 1. – К. : Акцент, 2005. – С. 268–272.

355. Перепелицына Н. В. Типы художественной условности в русской прозе рубежа XX–XXI вв. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 «Русская литература» / Наталья Викторовна Перепелицына. – Улан-Удэ, 2010. – 170 с.

356. Петросян Т. А. Исторические романы Серо Ханзадяна : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.03 «Литература народов СССР» / Тевос Антипанович Петросян. – Ереван, 1984. – 174 с.

357. Пешорда Д. Жанрові модифікації сучасного історичного роману :

дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Дамір Пешорда. – Львів, 2001. – 174 с.

358. Пирогова К. М. Художня інтерпретація образу козацтва в українській поезії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Кристина Михайлівна Пирогова. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

359. Писатели о возрождении исторического романа во Франции // Вопросы литературы. – 1979. – № 3. – С. 193–203.

360. Письменники Радянської України. Літ.-критичні нариси / упор. С. А. Крижанівський. – Вип. 12. – К. : Рад. письменник, 1986. – 216 с.

361. Письменницька справа і людська доля [розмова П. Загребельного з болгарським літератором Г. Пенчевим] // Літературна Україна. – 1982. – 29 липня.

362. Підпригора С. В. Романний триптих «Вогненні стовпи» у жанровій системі історичної прози Романа Іваничука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Світлана Володимирівна Підпригора. – К., 2008. – 14 с.

363. Платон. Сочинения. В 3 т. Т. 3. Ч. 1 / Платон ; пер. с древнегреч. ; под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; ред. В. Ф. Асмус. – М. : Мысль, 1970. – 687 с.

364. Поетика / відп. ред. В. С. Брюховецький ; АН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1992. – 209 с.

365. Полонский В. В. Мифопоэтика и динамика жанра в русской литературе конца ХІХ – начала ХХ века : монографія / Вадим Владимирович Полонский ; РАН, Институт мировой литературы им. А. М. Горького. – М. : Наука, 2008. – 284 с.

366. Помирча С. В. Вербальне вираження етнопсихічних архетипів у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Світлана Вікторівна Помирча. – Харків, 2009. – 19 с.

367. Попович М. В. Нарис історії культури України / Мирослав

Попович. – К. : АртЕк, 1999. – 728 с.

368. Поцелуйко А. Б. Загальноіндоевропейські міфологічно-релігійні архетипи та їх вияв в українській духовній традиції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Андрій Богданович Поцелуйко. – К., 2004. – 21 с.

369. Приліпко І. Л. Системотворчі моделі ідіографії Валерія Шевчука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Ірина Леонідівна Приліпко. – К., 2007. – 16 с.

370. Приходько В. Б. Український та російський історичний роман кінця ХХ століття : проблема національного характеру : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / Вікторія Богданівна Приходько. – К., 2001. – 176 с.

371. Проблеми типології сучасного радянського роману / Т. П. Заморій, О. Н. Мушкудіані, Н. І. Чорна, А. Г. Шпиталь. – К. : Наукова думка, 1987. – 212 с.

372. Проблемы исторической поэтики в анализе литературного произведения : сб. науч. тр. / редкол.: В. И. Тюпа (отв. ред.) и др. – Кемерово : КГУ, 1987 (1988). – 139, [2] с.

373. Продан І. Андрій Чайковський і його роман «Сагайдачний» (До історії написання) / І. Продан // Слово і час. – 1993. – № 10. – С. 78–80.

374. Пропп В. Я. Фольклор. Литература. История / Владимир Яковлевич Пропп ; сост., науч. ред., коммент., библиогр. указатель В. Ф. Шевченко. – М. : Лабиринт, 2002. – 464 с.

375. Проценко О. А. Еволюція українського історичного роману 90-х років ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Оксана Анатоліївна Проценко. – Запоріжжя, 2001. – 187 с.

376. Пустовіт В. Духовний світ українського козацтва (за матеріалом роману Д. Мордовця «Сагайдачний») / В. Пустовіт // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 9. – К., 2001. – С. 115–120.

377. Пустовіт В. Національний характер в системі духовності українського народу (за романом Д. Мордовця «Сагайдачний») / В. Пустовіт //

Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 14. – К., 2002. – С. 74–79.

378. Пустовіт В. Ю. Національно-культурний компонент у структурі художнього тексту (на матеріалі роману Д. Л. Мордовця «Сагайдачний») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Валерія Юрійвна Пустовіт. – Запоріжжя, 2001. – 20 с.

379. Разживін В. М. Жанрово-стильові особливості української історичної повісті 20–30-х років ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Віктор Миколайович Разживін. – Запоріжжя, 2008. – 186 с.

380. Райнеке Ю. С. Исторический роман постмодернизма и традиции жанра (Великобритания, Германия, Австрия) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (западноевропейская литература)» / Юлия Сергеевна Райнеке. – М., 2002. – 212 с.

381. Рацевичюте К.-Н. Э. Принципы изображения человека в советской прозе второй половины 20-х годов (психологическая структура характера) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.02 / Кристина-Нийоле Эдмундовна Рацевичюте. – Вильнюс, 1984. – 196 с.

382. Решетуха С. А. Проза Олекси Стороженка: жанрово-стильові особливості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Соломія Андріївна Решетуха. – Львів, 2007. – 20 с.

383. Рибак Н. Переяславська Рада. У 2 т. Т. 1 / Натан Рибак. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1954. – 596 с.

384. Ритм, пространство и время в литературе и искусстве / отв. ред. Б. Ф. Егоров. – Л. : Наука, ЛО, 1974. – 299 с.

385. Романенко Л. В. Художня трансформація образу козака-характерника в трилогії Володимира Рутківського «Джури» / Л. Романенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2015. – № 16. – С. 40–42.

386. Романишина Н. Вивчення малої прози Олександра Довженка на базі теоретико-літературознавчої рефлексії / Н. Романишина // Мова і література в закладах нового типу та ВНЗ. – 2010. – С. 42–45.

387. Романчук Л. Загадка чарівності / Л. Романчук // Київ. – 2001. – № 9–10. – С. 138–141.

388. Ромас Л. М. Художнє осмислення національної самосвідомості в історичній прозі Юрія Мушкетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01. «Українська література» / Людмила Миколаївна Ромас. – Дніпропетровськ, 2006. – 18 с.

389. Ромащенко Л. І. Жанрово-стильовий розвиток сучасної української історичної прози : Основні напрями художнього руху / Людмила Іванівна Ромащенко. – Черкаси : Вид-во Черкаського державного університету ім. Богдана Хмельницького, 2003. – 388 с.

390. Ромащенко Л. І. Інтерпретація національної історії в українській прозі ХХ століття : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Людмила Іванівна Ромащенко. – К., 2006. – 25 с.

391. Ромащенко Л. І. Історична проза: деміфологізація чи творення нових міфів? / Л. І. Ромащенко // Питання літературознавства. – 2003. – Вип. 10. – С. 132 – 133.

392. Ромащенко Л. Образ Івана Сірка як художнє втілення моделі національного характеру (за романом В. Кулаковського «Іван Сірко») / Л. Ромащенко // Вісник Черкаського університету. Серія: «Філологічні науки». – Черкаси, 2003. – Вип. 47. – С. 85–92.

393. Ромащенко Л. Роман символів «Орда» Р. Іванычука в контексте розвитку антиутопічного жанра / Л. Ромащенко // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. – 2013. – № 2. – С. 74–79.

394. Ромащенко Л. Чумацький шлях історичної прози / Л. Ромащенко // Українська мова та література. – 2004. – № 15. – С. 7–10.

395. Рошка О. Гармонія сили, розуму та віри у світогляді українських

характерників / О. Рошка // Світоглядні читання з нагоди 200-річчя Ч. Дарвіна : зб. наук. праць та матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. «Світоглядний вибір і майбутнє науки та освіти в ХХІ столітті» / відп. ред. Б. А. Рудий. – К. : Четверта хвиля, 2010. – 284 с.

396. Рошка О. Езотеричні засади характерництва (феномену українського козацтва) / О. Рошка // На шляху до синтезу філософії, релігії і науки : тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 10–11 квітня 2009 року. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 156–158.

397. Рудакова Н. І. Художня трансформація образу козака в українській народній прозі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Наталія Іванівна Рудакова. – К., 2008. – 22 с.

398. Руденко Ю. Д. Основи сучасного виховання / Юрій Дмитрович Руденко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – 328 с.

399. Рудяков П. Н. История как роман : Андрич, Селимович, Крлежа, Црњанский / Павел Николаевич Рудяков ; АН Украины, Ин-т литературы им. Т. Г. Шевченко. – К. : Наук. думка, 1993. – 217 с.

400. Рутківський В. Джури-характерники : роман. 2-га книга трилогії «Джури». – К. : «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2009. – 448 с.

401. С разных точек зрения : Избавление от миражей : Соцреализм сегодня / составитель Е. А. Добренко. – М. : Сов. писатель, 1990. – 416 с.

402. Савур-могила. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини / упор. і автор приміток В. А. Чабаненко. – К. : Дніпро, 1990. – 261 с.

403. Сагайдак Т. О. Художня інтерпретація козацтва в українських історичних романах першої половини ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Тетяна Олександрівна Сагайдак. – Херсон, 2008. – 17 с.

404. Санакоєва Н. Д. Еволюція етнопсихологічної концепції особистості у прозі П. Загребельного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Наталя Дмитрівна Санакоєва. –

Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.

405. Санакоєва Н. Філософія життя і смерті в екзистенційному вимірі персонажів роману П. Загребельного «Я, Богдан» / Н. Санакоєва // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць. Вип. XXXX / гол. ред. О. В. Мішуков. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – С. 116–119.

406. Семененко Л. М. Типологія характерів у драматургії Лесі Українки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Любов Миколаївна Семененко. – Кіровоград, 2001. – 17 с.

407. Семенчук І. Народні джерела образу козака Мамає у творчості О. Є. Ільченка / І. Семенчук // Народна творчість та етнографія. – 1979. – № 4. – С. 58–64.

408. Сергійчук В. «Я, Богдан» з точки зору історика / В. Сергійчук // Дніпро. – 1987. – № 10. – С. 110–119.

409. Серебрякова З. А. Бурятский роман 1940–1980-х гг.: национальный характер в контексте истории : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук : 10.01.02 / Зоя Александровна Серебрякова. – Улан-Удэ, 2009. – 41 с.

410. Сивокінь Г. Літературний факт у контексті історії літератури (До теорії питання) / Г. Сивокінь // Урок української. – 2002. – № 11–12. – С. 37–39.

411. Сидоров А. В. Историческая проза Ю. Давыдова 1960-х – 2000-х гг.: проблематика и поэтика : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Антон Владимирович Сидоров. – Магнитогорск, 2009. – 19 с.

412. Сидорова О. Г. Британский постколониальный роман последней трети XX века в контексте литературы Великобритании : автореф. дис. на соиск. уч. степ. доктора филол. наук : 10.01.03 / Ольга Григорьевна Сидорова. – М., 2005. – 34 с.

413. Сизоненко Н. М. Проза Василя Шевчука. Жанрово-стильові особливості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.

10.01.01 «Українська література» / Наталія Миколаївна Сизоненко. – Дніпропетровськ, 2009. – 19 с.

414. Сиротюк М. Й. Живий перегук епох і народів. Ідея інтернаціоналізму в українському радянському історичному романі / Микола Йосипович Сиротюк. – К. : Дніпро, 1981. – 248 с.

415. Сиротюк М. Й. Українська історична проза за сорок років / Микола Йосипович Сиротюк. – К. : Рад. письменник, 1958. – 335 с.

416. Ситник А. А. Слово про «Запорозького характерника» / А. А. Ситник // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). – К., 1991. – С. 154–161.

417. Сікорська В. Ю. Своєрідність часо-просторових вимірів у романі «Я, Богдан» Павла Загребельного, їх вплив на сюжет і композицію / В. Ю. Сікорська // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. IV. – Ч. I. – С. 232–236.

418. Сікорська В. Ю. Художній часопростір в історичних романах Павла Загребельного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Вікторія Юріївна Сікорська. – Кіровоград, 2007. – 22 с.

419. Січкач С. А. Ідіолект Тараса Шевченка і сучасні мовні норми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Світлана Анатоліївна Січкач. – К., 2003. – 19 с.

420. Скаковская Л. Н. Фольклорная парадигма русской прозы последней трети XX века : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Людмила Николаевна Скаковская. – Тверь, 2004. – 348 с.

421. Скафтымов А. П. Поэтика художественного произведения / Александр Павлович Скафтымов. – М. : Высшая школа, 2007. – 534 с. – (Классика литературной науки).

422. Слабошпицький М. З книги століть, з голосу історії (історичні романи Павла Загребельного) / М. Слабошпицький // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 4. – С. 12–18.

423. Слабошпицький М. Історичний дивосвіт Павла Загребельного /

М. Слабошпицький // Дивослово. – 2000. – № 2. – С. 57–59.

424. Слабошпицький М. Його письменницьке реноме [Ю. Мушкетик] / М. Слабошпицький // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 3. – С. 77–78.

425. Слабошпицький М. Повернення Івана Сірка / М. Слабошпицький // Вітчизна. – 1988. – № 10. – С. 164–166.

426. Слабошпицький М. Три варіації на тему Павла Загребельного / М. Слабошпицький // Дивослово. – 2002. – № 10. – С. 7–12.

427. Словарь иностранных слов / ведущий ред. Л. Н. Комарова. – 17-е изд., испр. – М. : Русск. яз., 1988. – 624 с.

428. Словарь литературоведческих терминов / ред.-сост. Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев. – М. : Просвещение, 1974. – 509 с.

429. Словарь української мови. У 4 т. Т. 1. А – Ж / зібрала редакція журналу «Кієвская Старина» ; ред. Б. Д. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 494 с.

430. Словарь української мови. У 4 т. Т. 2. З – Н / зібрала редакція журналу «Кієвская Старина» ; ред. Б. Д. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 573 с.

431. Словарь української мови. У 4 т. Т. 4. Р – Я / зібрала редакція журналу «Кієвская Старина» ; ред. Б. Д. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 563 с.

432. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с. – (Бібліотека державного службовця. Держ. мова і діловодство).

433. Словник української мови. В 11 т. Т. 11. Х – Ъ / ред. кол.: І. К. Білодід (гол.) та ін. ; редактор тому С. І. Головащук ; укл. В. М. Білоноженко та ін. / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К. : Наук. думка, 1980. – 699 с.

434. Слово о полку Ігоревім / упоряд. та приміт. О. Мишанича. – К. : Рад. шк., 1989. – 310 с.

435. Слоновьовська О. Чи виросла у нас уже Голгофа? (Погляд на роман

«Орда» Р. Іваничука) / Ольга Слоньовська // Дивослово. – 1994. – № 5–6. – С. 45–46.

436. Смолій В. Іван Сірко // Історія України в особах : Козаччина / авт. колектив: В. Горобець (упор. і авт. передм.) та ін. – К. : Україна, 2000. – С. 152–159.

437. Современный психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – М. : АСТ; СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2007. – 490 с.

438. Созина Ю. А. Словенский роман 1970–1980-х гг. : Типы героев, автор и герой : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.05 / Юлия Анатольевна Созина. – М., 2000. – 184 с.

439. Сокіл В. В. Історико-героїчні перекази українців: генеза, структура, поетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Василь Васильович Сокіл. – К., 2005. – 25 с.

440. Соколова Л. В. Духовно-нравственные искания писателей-традиционалистов второй половины XX века: В. Шукшин, В. Распутин, В. Белов, В. Астафьев : дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.01 / Лариса Васильевна Соколова. – СПб., 2005. – 381 с.

441. Солдатенко І. За півроку до возз'єднання (про перший роман Віталія Кулаковського «Северин Наливайко») / І. Солдатенко // Україна. – 1979. – № 47. – С. 13.

442. Соловьев В. С. Сочинения. В 2 т. Т. 2 / Владимир Сергеевич Соловьев ; общ. ред. и сост. А. В. Гулыги, А. Ф. Лосева ; прим. С. Л. Кравца и др. – 2-е изд. – М. : Мысль, 1990. – (Философское наследие. Т. 111). – 822, [2] с.

443. Старік О. В. Характерники (реалії та народна уява) / О. В. Старік // Історія і особистість історика : зб. наук. праць, присвячених 60-річному ювілею проф. Ганни Кирилівни Швидько. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет. – 2004. – С. 135–139.

444. Стецюк В. В. Вій : дослідження міфологічних джерел походження образу / Вадим Валентинович Стецюк. – Львів : Ліга-Прес, 2000. – 152 с.

445. Стиль и жанр художественного произведения : стилевые особенности жанровых разновидностей английского и американского романа / авт. кол. : Л. А. Кузнецовой, И. В. Викторовой. – Львов : Вища школа. Изд-во при Львовском гос. ун-те, 1987. – 127 с.

446. Струцюк Й. Смерть Хмельницького : драматична поема на 1 дію / Йосип Струцюк. – Луцьк : Надстир'я, 1994. – 44 с.

447. Стрюкова В. Д. Исторические жанры в современной русскоязычной литературе Таджикистана (в творчестве Ато Хамдама и Леонида Чигрина) : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (таджикская литература)» / Валентина Дмитриевна Стрюкова. – Душанбе, 2009. – 25 с.

448. Сузнель А. де. Символіка людського тіла / Аннік де Сузнель ; пер. з фр. З. П. Борисюк. – К. : Знання-Прес, 2003. – 566 с.

449. Султанов К. К. Динамика жанра : особенное и общее в опыте современного романа / Казбек Камилович Султанов ; отв. ред. Г. И. Ломидзе. – М. : Наука, 1989. – 152 с.

450. Супруненко В. П. Ми – українці : енциклопедія українознавства. В 2 кн. Кн. 1 / Володимирович Павлович Супруненко. – Дніпропетровськ : ВАТ «Дніпрокнига», 1999. – 412 с.

451. Сушинський Б. І. Всесвітня козацька енциклопедія XV – початку XXI століть / Богдан Іванович Сушинський. – Одеса : Видавничий дім «ЯВФ», 2007. – 570 с.

452. Сушинський Б. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV–XIX століть. Історичні есе. У 2 т. Т. 1 / Богдан Сушинський. – 2-ге вид., доп. – Одеса : «ЯВФ», 2006. – 592 с.

453. Сушинський Б. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV–XIX століть. Історичні есе. У 2 т. Т. 2 / Богдан Сушинський. – 2-ге вид., доп. – Одеса : «ЯВФ», 2006. – 584 с.

454. Тамарченко Н. Д. Теоретическая поэтика: Хрестоматия-практикум : учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / Натан Давидович

Тамарченко. – М. : ИЦ «Академия», 2004. – 400 с.

455. Тарас А. Е. Войны Московской Руси с Великим княжеством Литовским и Речью Посполитой в XIV–XVII вв. / Анатолий Ефимович Тарас. – М. : АСТ; Мн. : Харвест, 2006. – 800 с.

456. Теория литературы. В 2 т. Т. 1. Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика / Н. Д. Тамарченко, В. И. Тюпа, С. Н. Бройтман ; под ред. Н. Д. Тамарченко. – М. : ИЦ «Академия», 2004. – 512 с.

457. Теория литературы. В 2 т. Т. 2. Историческая поэтика / С. Н. Бройтман ; под ред. Н. Д. Тамарченко. – М. : ИЦ «Академия», 2004. – 368 с.

458. Тибилова Л. А. Тенденции развития осетинского исторического романа : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Литература народов Российской Федерации» / Лаура Анзоровна Тибилова. – Цхинвал, 2002. – 210 с.

459. Ткаченко А. О. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства : підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / Анатолій Олександрович Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.

460. Ткачук М. П. Наративні моделі українського письменства / Микола Платонович Ткачук. – Тернопіль : ТНПУ, Медобори, 2007. – 464 с.

461. Ткачук М. П. Художній дискурс роману «Чорна рада» Пантелеймона Куліша / М. П. Ткачук // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. статей. Філологічні науки ; гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – № 2. – С. 231–238.

462. Токова А. Р. Поэтика современного абхазского исторического романа о ранневизантийском периоде : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Литература народов Российской Федерации» / Астанда Руслановна Токова. – Майкоп, 2007. – 25 с.

463. Толстых О. А. Английский постмодернистский роман конца XX века и викторианская литература: интертекстуальный диалог (на материале романов

А. С. Байетт и Д. Лоджа) : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (английская литература)» / Ольга Анатольевна Толстых. – Екатеринбург, 2008. – 24 с.

464. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособие / Борис Викторович Томашевский ; вступ. ст. Н. Д. Тмарченко; коммент. С. Н. Бройтмана при участии Н. Д. Тмарченко. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 334 с.

465. Тугаринов В. П. Природа, цивилизация, человек / Василий Петрович Тугаринов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1978. – 128 с.

466. Тульчинська Н. М. Своєрідність художнього вираження психологізму у творчості Григора Тютюнника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Наталія Михайлівна Тульчинська. – Дніпропетровськ, 2002. – 16 с.

467. Тяпкіна Н. І. Реалізація номена «запорожець» в українському інформаційному просторі / Н. І. Тяпкіна // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 1. – С. 215–218.

468. Українська культура : лекції / за ред. Д. Антоновича; упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби; перед. сл. М. Антоновича; дод. С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – К. : Либідь, 1993. – 592 с.

469. Українська Літературна Енциклопедія. У 5 т. Т. 1. А – Г / редкол.: І. О. Дзевєрін (відпов. ред.) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. – 536 с.

470. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К. : Либідь, 1993. – 256 с.

471. Українська мова : енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «УЕ» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

472. Українське державотворення: невитребуваний потенціал : словник-довідник / за ред. О. М. Мироненка. – К. : Либідь, 1997. – 560 с.

473. Українське козацтво : мала енциклопедія / кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; відп. ред. С. Лях. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза; Запоріжжя : Прем'єр, 2006. – 672 с.

474. Українські народні думи та історичні пісні / за ред. М. Т. Рильського; упоряд. П. Д. Павлій, М. С. Родіна, М. П. Стельмаха. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 659 с.

475. Українські поети-романтики 20–40-х років XIX ст. / упоряд., підгот. текстів, біогр. довідки та примітки Б. А. Деркача та С. А. Крижанівського; вступ. ст. І. Айзенштока. – К. : Дніпро, 1968. – 635 с.

476. Українські радянські письменники : літ.-критичні нариси. – Вип. II / ред. Б. С. Буряк, С. А. Крижанівський; авт. колектив: С. Крижанівський, А. Ковтуненко, Є. Старинкевич, А. Тростянецький, П. Мисник, Б. Буряк та ін. – К. : Рад. письменник, 1957. – 502 с.

477. Українці : народні вірування, повір'я, демонологія / упор., приміт., вступ. ст. А. П. Пономарьова. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1991. – 640 с.

478. Усманова О. В. Жанрово-структурні особливості та стильові модифікації творів Романа Федоріва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Олена Вікторівна Усманова. – Кіровоград, 2010. – 20 с.

479. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. 1. А – Д / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. Б. А. Ларина. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1986. – 576 с.

480. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. 2. Е – Муж. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. Б. А. Ларина. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1986. – 672 с.

481. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. 3. Муза – Сят. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. Б. А. Ларина. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1987. – 832 с.

482. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. 4. Т – Ящур / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. Б. А. Ларина. – 2-е изд. – М. :

Прогресс, 1987. – 864 с.

483. Фащенко В. В. Жанрово-стилевые проблемы украинской советской новеллистики : автореф. дис. на соиск. уч. степени доктора филол. наук : спец. 642 «Литература народов СССР» (Украинская литература) / Василий Васильевич Фащенко. – К., 1970. – 59 с.

484. Фащенко В. В. Павло Загребельний : нарис творчості / Василь Васильович Фащенко. – К. : Дніпро, 1984. – 207 с.

485. Федоренко Д. Кошовий лицарів чубатих. Іван Дмитрович Сірко в українській етнопедагогіці, фольклорі та етнології : нетрадиційний навчально-виховний посібник / Дмитро Федоренко. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 1999. – 144 с.

486. Федоренко О. Б. Авторська інтерпретація образу І. Сірка в романі В. Кулаковського «Мартин Пушкар» / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Акцент, 2007. – Вип. 26 / редкол.: М. Х. Гуменний (відп. ред.) та ін. – С. 706–709.

487. Федоренко О. Б. Ділові папери козацтва / О. Б. Федоренко // Культура фахового мовлення юриста : зб. матеріалів круглого столу, 28 квітня 2010 року / редкол.: Г. А. Богатирьова (гол. ред.) та ін. – Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2010. – С. 111–113.

488. Федоренко О. Б. Духовна наснага козаків-характерників (за романом П. Панча «Гомоніла Україна») / О. Б. Федоренко // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність / редкол.: А. В. Козлов (гол. ред.) та ін. – Кривий Ріг : ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. – Вип. 3. – С. 312–319.

489. Федоренко О. Б. Еволюція поглядів Івана Ле на характерництво у романах «Наливайко» і «Хмельницький» (епопея «Україна») / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Твім інтер, 2009. – Вип. 34 / редкол.: Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 1. – С. 415–425.

490. Федоренко О. Б. Жанрові особливості моделювання світу козаччини в українському романі другої половини ХХ ст. / О. Б. Федоренко // Беларуская

літаратура ў культурнай прасторы сучаснага грамадства : матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі да 120-годдзя з дня нараджэння Кандрата Крапівы, Мінск, Беларусь, 3–4 сакавіка 2016 г. / Цэнтр даследаванняў бел. культуры, мовы і літ. Нац. акадэміі навук Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 259–262.

491. Федоренко О. Б. Інтэрпретацыя тыпу козака-характерніка у трылогіі А. Химка «Засвіты» / О. Б. Федоренко // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. статей. Філологічныя науки / гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – № 2. – С. 238–245.

492. Федоренко О. Б. Казацкая тематика в украинской романистике второй половины XX в. / О. Б. Федоренко // Першы міжнародны навуковы кангрэс беларускай культуры : зборнік матэрыялаў, Мінск, Беларусь, 5–6 мая 2016 г. / гал. рэд. А. І. Лакотка ; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 815.

493. Федоренко О. Б. Козацка тематика в українській романістиці другої половини XX ст. / О. Б. Федоренко // Мова і культура. (Навуковий журнал) / гол. ред. Д. С. Бураго. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2016. – Вип. 19. – Т. 3(183). – С. 207–211.

494. Федоренко О. Б. Легендарний мотив непереможності Івана Сірка у романі В. Малика «Таємний посол» / О. Б. Федоренко // Літаратура. Фольклор. Проблемы поэтики : зб. наук. праць. – К. : Акцент, 2006. – Вип. 24 / редкол.: А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 1. – С. 618–625.

495. Федоренко О. Б. Мамай-характерник (за романом В. Бровченка «Як Мамай до Канади їздив») / О. Б. Федоренко // Літаратура. Фольклор. Проблемы поэтики : зб. наук. праць. – К. : Твім інтер, 2008. – Вип. 32 / редкол.: Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 2. – С. 399–404.

496. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка в історичных піснях і думках / О. Б. Федоренко // Літаратура. Фольклор. Проблемы поэтики : зб. наук. праць. – К. : Акцент, 2006. – Вип. 25 / редкол.: А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – С. 552–556.

497. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка в фольклорній культурі України (як постановка проблеми) / О. Б. Федоренко // Язык и межкультурные коммуникации : сб. науч. ст. / редкол.: В. Д. Стариченок (отв. ред.) и др. – Минск : БГПУ, 2007. – С. 321–322.

498. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка у романі Ю. Мушкетика «Яса» / О. Б. Федоренко // Мова і культура / гол. ред. Д. С. Бураго. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. 8(96). Художня література в контексті культури. Теорія і практика перекладу. – С. 105–111.

499. Федоренко О. Б. Образ останнього кошового отамана Петра Калнишевського в романі Р. Іваничука «Журавлиний крик» / О. Б. Федоренко // Людина – суспільство – держава. Права та обов'язки: історія питання та сучасний стан : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2016 року. – Кривий Ріг : ДЮОІ МВС України, 2016. – С. 72–74.

500. Федоренко О. Б. Оповідання про Сірка / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Акцент, 2005. – Вип. 21 / редкол.: А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 2. – С. 626–629.

501. Федоренко О. Б. Особливість характерництва П. Сагайдачного у романі Г. Книша «Обітниця» / О. Б. Федоренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки) / редкол.: В. С. Курило (гол. ред.) та ін. – 2012. – Ч. 1. – № 3(238). – Лютий. – С. 133–135.

502. Федоренко О. Б. Прояви характерництва Наливайка в ставленні до жінок (за одноіменним романом Івана Ле) / О. Б. Федоренко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: літературознавство / гол. ред. Л. Г. Фрізман. – Х. : ППВ «Нове слово», 2010. – Вип. 1(61). – Ч. 1. – С. 78–83.

503. Федоренко О. Б. Стресові стани козаків як детермінанти проявів їхнього характерництва / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Твім інтер, 2010. – Вип. 29 / редкол.: Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 2. – С. 647–652.

504. Федоренко О. Б. Схоже та відмінне у діяльності українських характерників та німецьких берсеркерів / О. Б. Федоренко // Україна і Німеччина: етно-культурні, лінгво-дидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи : зб. наук. праць / редкол.: М. Б. Євтух (голова), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – С. 272–278.

505. Федоренко О. Б. Тип козака-характерника та його бачення українськими романістами ХХ ст. (до постановки проблеми) / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Твім інтер, 2007. – Вип. 28 / редкол.: А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 2. – С. 597–607.

506. Федоренко О. Б. Фольклорні мотиви листа запорожців турецькому султану Мухаммеду IV (на основі епістолярної спадщини І. Сірка) / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Акцент, 2005. – Вип. 22 / редкол.: А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 2. – С. 485–492.

507. Федоренко О. Б. Характерник Мамай у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Твім інтер, 2008. – Вип. 31 / редкол.: Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 2. – С. 704–712.

508. Федоренко О. Б. Характерники в романі В. Чемериса «Фортеця на Борисфені» / О. Б. Федоренко // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. статей. Філологічні науки / гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – № 4. – С. 207–209.

509. Федоренко О. Б. Характерники-пластуни у прозі другої половини ХХ століття / О. Б. Федоренко // Євронаука : зб. наук. праць молодих учених України / гол. ред. В. О. Доровський. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2010. – Вип. 7. – С. 213–216.

510. Федоренко О. Б. Характерництво героя роману «Іван Сірко» В. Кулаковського // Science and Education a New Dimension : Philology. –

Budapest, 2014. – II (7). – Issue : 34. – С. 90–93.

511. Федоренко О. Б. Характерництво і культура козацтва (на матеріалі романів В. Кулаковського «Северин Наливайко», «Максим Кривоніс») / О. Б. Федоренко // Мова і культура. (Науковий журнал) / гол. ред. Д. С. Бураго. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. 8(120). – С. 238–242.

512. Федоренко О. Б. «Я, Богдан» П. Загребельного: характер і ознаки характерництва героя / О. Б. Федоренко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: літературознавство / гол. ред. Л. Г. Фрізман. – Х. : ППВ «Нове слово», 2010. – Вип. 4(64). – Ч. 2. – С. 116–123.

513. Федорів У. М. Соцреалістичний канон в українській літературі : механізми формування та трансформації : дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.06 / Уляна Миколаївна Федорів. – Львів, 2016. – 227 с.

514. Федоров Ф. П. Романтический художественный мир: пространство и время / Ф. П. Федоров. – Рига : Зинатне, 1988. – 456 с.

515. Федоровська Л. Народ – із жита і вишень / Л. Федоровська // Вітчизна. – 1988. – № 10. – С. 159–163.

516. Федь В. Основні форми існування етносу в історії української культури XIV–XVIII століть / В. Федь // Схід. – 2006. – № 3(75). – С. 100–103.

517. Феофраст. Характеры / Феофраст ; пер., ст. и прим. Г. А. Стратановского. – Ленинград : Наука, 1974. – 123 с.

518. Фігурний Ю. С. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі / Юрій Степанович Фігурний. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2004. – 308 с.

519. Фігурний Ю. С. Образ козака-характерника як відгомін індоєвропейського культу воїна-звіра / Ю. С. Фігурний // Пам'ять століть. – 1999. – № 4. – С. 57–61.

520. Фоменко В. Г. Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол.

наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Віра Григорівна Фоменко. – К., 2008. – 45 с.

521. Фрейденберг О. М. Поэтика сюжета и жанра / Ольга Михайловна Фрейденберг ; общ. ред. и подгот. текста Н. В. Брагинская. – М. : Лабиринт, 1997. – 448 с. – (Философия риторики и риторика философии).

522. Хамдохов С. Ю. Художественное решение темы Великой Отечественной войны в прозе Алима Кешокова : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Литература народов Российской Федерации (кабардино-балкарская и карачаево-черкесская литература)» / Сурен Юрьевич Хамдохов. – Нальчик, 2010. – 24 с.

523. Хархун В. П. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації : монографія / Валентина Петрівна Хархун. – Ніжин : ТОВ «Гідромакс», 2009. – 508 с.

524. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період : навч. посібник / Роксана Борисівна Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.

525. Хасанов Р. Ф. Башкирский исторический роман : Вопросы типологии, жанра и стиля : дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.02 «Литература народов Российской Федерации» / Ришат Фаукатович Хасанов. – Уфа, 2005. – 457 с.

526. Химко А. І. Засвіти : істор. роман / Андрій Іванович Химко. – К. : Рад. письменник, 1990. – 447 с.

527. Химко А. І. Між орлами і півмісяцем : істор. роман / Андрій Іванович Химко. – К. : Укр. письменник, 1992. – 398 с.

528. Химко А. І. Під Савур-могилою : істор. роман / Андрій Іванович Химко. – К. : Укр. письменник, 1993. – 446 с.

529. Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник / Наталія Хобзей. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. – 216 с.

530. Ходарева І. М. Лексико-семантичне й асоціативне поле *любов* у мові творів Павла Загребельного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ірина Миколаївна Ходарева. – Харків, 2009. – 20 с.

531. Хорунжий Ю. Любов маєш – маєш згоду : іст. роман / Юрій Хорунжий. – Київ : Видав. дім «КМ Академія», 2003. – 332 с.

532. Хотимский Б. И. Ради грядущего (Современный исторический роман) / Борис Исаакович Хотимский. – М. : Знание, 1979. – 64 с.

533. Хрестоматія української літератури ХХ століття / упор.: Є. Федоренко та П. Маляр. – 2-ге вид., доп. й переробл. – Нью-Йорк : Вид-во Шкільної Ради при УККА, 1997. – 400 с.

534. Художнє осмислення факту // Літературна Україна. – 2005. – 21.04. – С. 6.

535. Цибульський Б. Люди козацького серця (слідами жорстокої долі) : повість / Борис Цибульський. – Частина перша. – Париж : [б. в.], 1959. – 126 с.

536. Цибульський Б. Шляхами козацької слави : роман / Борис Цибульський. – Мюнхен : [б. и.], 1956. – 93 с.

537. Цуркан І. М. Типологічні аспекти історико-пригодницького роману / Ігор Миколайович Цуркан // Наукові праці : науково-метод. журнал. – Т. 59. – Вип. 46. Філологічні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – С. 169–175.

538. Чайковская О. Г. Соперники времени : опыты поэтического восприятия прошлого / Ольга Георгиевна Чайковская. – М. : Сов. писатель, 1990. – 388 с.

539. Чайковська В. Т. Українська химерна проза: історія народження терміна / В. Т. Чайковська // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2006. – Вип. 26. – С. 79–82.

540. Чайковський А. Петро Конашевич Сагайдачний : іст. нарис / Андрій Чайковський. – Відень : друкарня Адольфа Гольцгавзена, 1917. – 27 с.

541. Чебан О. Духовний потенціал історичних романів В. Кулаковського / О. Чебан // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 24. – Ч. 1. – К., 2006. – С. 641–646.

542. Человек в мире художественной культуры. Приобщение к искусству : процесс и управление / АН СССР, Всесоюзный научно-исследовательский институт искусствознания мин-ва культуры СССР. – М. : Наука, 1982. – 335 с.
543. Человек в системе наук / отв. ред. И. Т. Фролов. – М. : Наука, 1989. – 504 с.
544. Человек и культура : Индивидуальность в истории культуры / отв. ред. А. Я. Гуревич. – М. : Наука, 1990. – 240 с.
545. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения / редкол. И. Т. Фролов и др.; сост. П. С. Гуревич. – М. : Политиздат, 1991. – 463 с.
546. Человек: Философские аспекты сознания и деятельности / под ред. Д. И. Широконова, А. И. Петрущика. – Мн. : Наука и техника, 1989. – 208 с.
547. Чемерис В. Л. Фортеця на Борисфені : іст. роман / Валентин Лукич Чемерис. – К. : Укр. письменник, 1993. – 463 с.
548. Чемерис В. Сторожова могила / В. Чемерис // Дзвін. – 2002. – № 3. – С. 145–151.
549. Червинская О. В. Функционирование в литературной традиции образа исторического происхождения : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук / Ольга В'ячеславівна Червинская. – К., 1987. – 19 с.
550. Чернец Л. В. Виды образа в литературном произведении / Л. В. Чернец // Филологические науки. – 2003. – № 4. – С. 3–13.
551. Чернец Л. В. Литературные жанры (проблемы типологии и поэтики) / Лилия Валентиновна Чернец. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1982. – 192 с.
552. Чубинський П. Мудрість віків: Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського. У 2 кн. Кн. 1 / Павло Чубинський ; упоряд. С. Гаркавого, Ю. Іванченка. – К. : Мистецтво, 1995. – 224 с.
553. Чумак В. Г. Людина в історії, історія – в людині (образ Хмельницького в романі П. Загребельного «Я, Богдан») / В. Г. Чумак // Українське літературознавство : респ. міжвід. наук. зб. – Львів, 1989. – Вип. 53. – С. 93–99.

554. Чумак В. Г. Минуте – очима сучасника : літ.-крит. нарис / Василь Герасимович Чумак. – К. : Рад. письменник, 1980. – 184 с.

555. Чумак В. Г. Український советський історический роман 60–80-х годов: проблеми історической и художественной правды : автореф. дис. на соиск. уч. степ. д-ра філол. наук : 10.01.02 / Василий Герасимович Чумак. – К., 1989. – 47 с.

556. Чумаченко В. А. Шлях у невимовне : зб. матеріалів з проблем сучасної езотерики / Василь Андрійович Чумаченко. – Кривий Ріг : ПП «Видавничий дім», 2000. – 208 с.

557. Шайтанов И. Жанровая поэтика / И. Шайтанов // Вопросы литературы. – 1996. – № 3. – С. 17–21.

558. Шайтанов И. Жанровое слово у Бахтина и формалистов / И. Шайтанов // Вопросы литературы. – 1996. – № 3. – С. 89–115.

559. Шаповал Л. В. Естетико-символічне вираження емоційно-почуттєвого кордоцентризму в українській народній картині «Козак – Мамай» / Л. В. Шаповал // Вісник ХДАДМ. – 2007. – № 1. – С. 127–138.

560. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі / П'єр Шевальє ; підгот. до друку А. З. Барабой і О. А. Бевзо; пер. Ю. І. Назаренка. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 197 с.

561. Шевченківська енциклопедія. У 6 т. Т. 1. А – В / НАН України, Інститут л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. М. Г. Жулинський (гол.) та ін. – К., 2012. – 744 с.

562. Шевченко А. Минуте й сучасне крізь призму болю й любові (До 70-ліття Юрія Мушкетика) / А. Шевченко // Дивослово. – 1999. – № 3. – С. 51–53.

563. Шевченко В. Ф. «Література й історія» – напрямок наукових досліджень / В. Ф. Шевченко // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. статей. Філологічні науки / гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – № 2. – С. 257–262.

564. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко ; вступ. ст.

М. Рильського. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1957. – 627 с.

565. Шевчук В. А. Предтеча : романи / Василь Андрійович Шевчук ; передм. К. П. Волинського. – К. : Дніпро, 1982. – 471 с.

566. Шевчук В. Про поеми невідомого автора другої половини XVII століття із віршованої хроніки / В. Шевчук // Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII ст. У 2 кн. Кн. 2. Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К. : Либідь, 2005. – С. 171–178.

567. Шевчук В. Шляхи історичної прози Юрія Мушкетика / В. Шевчук // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 3. – С. 74–77.

568. Шевчук З. В. Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Зоя Володимирівна Шевчук. – К., 2006. – 19 с.

569. Шерман О. М. Художня специфіка російського історичного роману другої половини XIX століття і проблеми розвитку жанру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Російська література» / Олена Михайлівна Шерман. – Одеса, 1998. – 16 с.

570. Шпиталь А. Scripta manet (до 85-ліття Павла Загребельного) / А. Шпиталь // Слово і час. – 2009. – № 8. – С. 101–108.

571. Шпиталь А. Дві «цеглини» на наші голови: Про діалогію Н. Рибачка «Переяславська рада» і не тільки про неї / А. Шпиталь // Українська мова і література. – 2004. – № 15. – С. 3–7.

572. Шпиталь А. Історична проза Юрія Мушкетика / А. Шпиталь // Київська старовина. – 1999. – № 3. – С. 46–54.

573. Шпиталь А. Творення міфу: Переяславська рада в українській історичній прозі / А. Шпиталь // Урок української. – 2004. – № 5–6. – С. 26–28.

574. Шпиталь А. Тисячолітній Загребельний / А. Шпиталь // Слово і час. – 1999. – № 8. – С. 60–61.

575. Шумило Н. М. Українська проза кінця XIX – початку XX ст.: Проблема національної іманентності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

доктора філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Наталія Микитівна Шумило. – К., 2004. – 39 с.

576. Щедрина Н. М. Исторический роман в русской литературе последней трети XX века: Пути развития. Концепция личности. Поэтика : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01 / Нэлли Михайловна Щедрина. – Уфа, 1995. – 379 с.

577. Щербакова Т. О. Автор і герой у прозі Анатолія Дімарова: еволюція взаємодії (компаративний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / Тетяна Олексіївна Щербакова. – Дніпропетровськ, 2006. – 22 с.

578. Щербан Н. Г. Генезис образу Івана Сірка в козацьких літописах / Н. Г. Щербан // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва. – Ніжин : ТОВ «Аспект-Поліграфіст», 2007. – Вип. XII: Лінгвістика і літературознавство. – С. 82–89.

579. Щербан Н. Г. Образ Івана Сірка: типологія характеру в народній творчості і художній літературі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Нонна Георгіївна Щербан. – Харків, 2008. – 20 с.

580. Щербан Н. Г. Час і простір у структурі роману Віталія Кулаковського «Іван Сірко» / Н. Г. Щербан // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 25. – К., 2006. – С. 622–630.

581. Щербан Н. Історія і сучасність у романах про І. Сірка. На прикладі романів Ю. Мушкетика «Яса», В. Кулаковського «Іван Сірко», тетралогії В. Малика «Таємний посол» / Н. Щербан // Українська мова та література. – 2004. – № 48. – С. 24–26.

582. Юрченко Т. Г. Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Григорівна Юрченко. – К., 2003. – 17 с.

583. Ющенко Л. Кожному відведено своє місце в історії... (До 90-річчя від дня народження Віталія Михайловича Кулаковського) / Л. Ющенко //

Мандрівець. – 2014. – № 4. – С. 78–80.

584. Яворницький Д. І. Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська запорозьких низових козаків / Дмитро Іванович Яворницький ; пер. з рос. В. Л. Чуйка ; передм., коментарі та прим. Г. Я. Сергієнка. – Дніпропетровськ : Промінь, 1990. – 190 с.

585. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3 т. Т. 2 / Дмитро Іванович Яворницький ; редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – 560 с. – (Пам'ятки іст. думки України).

586. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3 т. Т. 3 / Дмитро Іванович Яворницький ; редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1991. – 560 с. – (Пам'ятки іст. думки України).

587. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3 т. Т. 1 / Дмитро Іванович Яворницький ; редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – 592 с. – (Пам'ятки іст. думки України).

588. Яковенко С. Романтики, естети, ніцшеанці. Українська та польська літературна критика раннього модернізму / Сергій Яковенко. – К. : Вид-во «Часопис “Критика”», 2006. – 296 с.

589. Янів В. Нарис української культури / Володимир Янів. – 2-е скороч. вид. – Нью-Йорк : Видання Шкільної Ради, 1993. – 96 с.

590. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів ; упоряд. М. Шафовал. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 341 с.

591. Ятченко В. Шаманізм і шаманство в українців: вигадка чи реальність? (роздуми й запрошення до дискусії) / В. Ятченко // Українознавство. – 2006. – № 3. – С. 233–236.

592. Kuropas M. The Saga of Ukraine. An outline history. – Vol. 2. The age of Heroism. – Chicago, 1961. – 74 p.

593. Longman Dictionary of contemporary. English. Third edition. – Barcelona : Longman, 2000. – 1668 p.

594. Meyers neues Lexikon : in acht Bänden. – Erster Band. A – Bossuet. –

Leipzig : Veb bibliographisches Institut, 1961. – 948 S.

595. Webster's New World Dictionary of American English / Editor of Chief
V. Neufeldt. – 3rd edition. – New York : Webster's New World, 1988. – 1574 p.

ДОДАТКИ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Федоренко О. Б. Оповідання про Сірка / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – К. : Акцент, 2005. – Вип. 21. – Ч. 2. – С. 626–629.
2. Федоренко О. Б. Фольклорні мотиви листа запорожців турецькому султану Мухаммеду IV (на основі епістолярної спадщини І. Сірка) / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – К. : Акцент, 2005. – Вип. 22. – Ч. 2. – С. 485–492.
3. Федоренко О. Б. Легендарний мотив непереможності Івана Сірка у романі В. Малика «Таємний посол» / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – К. : Акцент, 2006. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 618–625.
4. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка в історичних піснях і думах / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – К. : Акцент, 2006. – Вип. 25. – С. 552–556.
5. Федоренко О. Б. Авторська інтерпретація образу І. Сірка в романі В. Кулаковського «Мартин Пушкар» / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. М. Х. Гуменний. – К. : Акцент, 2007. – Вип. 26. – С. 706–709.
6. Федоренко О. Б. Тип козака-характерника та його бачення українськими романістами ХХ ст. (до постановки проблеми) / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – К. : Твім інтер, 2007. – Вип. 28. – Ч. 2. – С. 597–607.
7. Федоренко О. Б. Характерник Мамай у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Ф. Семенюк. – К. : Твім інтер, 2008. – Вип. 31. – Ч. 2. – С. 704–712.

8. Федоренко О. Б. Мамай-характерник (за романом В. Бровченка «Як Мамай до Канади їздив») / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Ф. Семенюк. – К. : Твім інтер, 2008. – Вип. 32. – Ч. 2. – С. 399–404.
9. Федоренко О. Б. Інтерпретація типу козака-характерника у трилогії А. Химка «Засвіти» / О. Б. Федоренко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки : зб. наук. статей / гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – № 2. – С. 238–245.
10. Федоренко О. Б. Еволюція поглядів Івана Ле на характерництво у романах «Наливайко» і «Хмельницький» (епопея «Україна») / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Ф. Семенюк. – К. : Твім інтер, 2009. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 415–425.
11. Федоренко О. Б. Прояви характерництва Наливайка в ставленні до жінок (за одноіменним романом Івана Ле) / О. Б. Федоренко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія : Літературознавство / гол. ред. Л. Г. Фрізман. – Х. : ППВ «Нове слово», 2010. – Вип. 1(61). – Ч. 1. – С. 78–83.
12. Федоренко О. Б. Стресові стани козаків як детермінанти проявів їхнього характерництва / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Ф. Семенюк. – К. : Твім інтер, 2010. – Вип. 29. – Ч. 2. – С. 647–652.
13. Федоренко О. Б. «Я, Богдан» П. Загребельного: характер і ознаки характерництва героя / О. Б. Федоренко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія : Літературознавство / гол. ред. Л. Г. Фрізман. – Х. : ППВ «Нове слово», 2010. – Вип. 4(64). – Ч. 2. – С. 116–123.
14. Федоренко О. Б. Особливість характерництва П. Сагайдачного у романі Г. Книша «Обітниця» / О. Б. Федоренко // Вісник Луганського національного

- університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки / гол. ред. В. С. Курило. – 2012. – Ч. 1. – № 3(238). – Лютий. – С. 133–135.
15. Федоренко О. Б. Характерники в романі В. Чемериса «Фортеця на Борисфені» / О. Б. Федоренко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки : зб. наук. статей / гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – № 4. – С. 207–209.
16. Федоренко О. Б. Духовна наснага козаків-характерників (за романом П. Панча «Гомоніла Україна») / О. Б. Федоренко // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність / гол. ред. А. В. Козлов. – Кривий Ріг : ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. – Вип. 3. – С. 312–319.
17. Федоренко О. Б. Козацька тематика в українській романістиці другої половини ХХ ст. / О. Б. Федоренко // Мова і культура. Науковий журнал / гол. ред. Д. С. Бураго. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2016. – Вип. 19. – Т. 3(183). – С. 207–211.
18. Федоренко О. Б. Характерництво героя роману «Іван Сірко» В. Кулаковського // Science and Education a New Dimension : Philology. – Budapest, 2014. – II (7). – Issue : 34. – С. 90–93.

Додаткові публікації:

19. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка у романі Ю. Мушкетика «Яса» / О. Б. Федоренко // Мова і культура. Наукове видання / гол. ред. Д. С. Бураго. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. 8(96). – С. 105–111.
20. Федоренко О. Б. Характерництво і культура козацтва (на матеріалі романів В. Кулаковського «Северин Наливайко», «Максим Кривоніс») / О. Б. Федоренко // Мова і культура. Наукове видання / гол. ред. Д. С. Бураго. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. 8(120). – С. 238–242.
21. Федоренко О. Б. Схоже та відмінне у діяльності українських характерників та німецьких берсеркерів / О. Б. Федоренко // Україна і Німеччина: етно-

- культурні, лінгво-дидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи : зб. наук. праць / відп. ред. А. В. Козлов. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – С. 272–278.
22. Федоренко О. Б. Ділові папери козацтва / О. Б. Федоренко // Культура фахового мовлення юриста : зб. матеріалів круглого столу (28 квітня 2010 року / гол. ред. Г. А. Богатирьова. – Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2010. – С. 111–113.
23. Федоренко О. Б. Характерники-пластуни у прозі другої половини ХХ століття / О. Б. Федоренко // Євронаука : зб. наук. праць молодих учених України / гол. ред. В. О. Доровський. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2010. – Вип. 7. – С. 213–216.
24. Федоренко О. Б. Образ останнього кошового отамана Петра Калнишевського в романі Р. Іваничука «Журавлиний крик» / О. Б. Федоренко // Людина – суспільство – держава. Права та обов'язки: історія питання та сучасний стан : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2016 року. – Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2016. – С. 72–74.
25. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка в фольклорній культурі України (як постановка проблеми) / О. Б. Федоренко // Язык и межкультурные коммуникации : сб. науч. ст. / отв. ред. В. Д. Стариченок. – Минск : БГПУ, 2007. – С. 321–322.
26. Федоренко О. Б. Жанрові особливості моделювання світу козаччини в українському романі другої половини ХХ ст. / О. Б. Федоренко // Беларуская літаратура ў культурнай прасторы сучаснага грамадства : матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі да 120-годдзя з дня нараджэння Кандрата Крапівы, Мінск, 3–4 сакавіка 2016 г. / Цэнтр даследаванняў бел. культуры, мовы і літ. Нац. акадэміі навук Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 259–262.
27. Федоренко О. Б. Казацкая тематика в украинской романистике второй половины ХХ в. / О. Б. Федоренко // Першы міжнародны навуковы кангрэс

беларускай культуры : зборнік матэрыялаў, Мінск, Беларусь, 5–6 мая 2016 г. / гал. рэд. А. І. Лакотка ; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 815.

Апробація результатів дослідження

1. Всеукраїнські науково-теоретичних конференції «Українська література: духовність і ментальність» (Кривий Ріг, 14–15 жовтня 2005 р., 20–21 жовтня 2006 р., 12–13 жовтня 2007 р., 17–18 жовтня 2008 р., 16–17 жовтня 2009 р., форма участі – очна).
2. Міжнародні наукові конференції «Мова і культура» (Київ, 19–23 червня 2006 р., 23–27 червня 2008 р., 20–23 червня 2016 р., форма участі – очна).
3. Міжнародна наукова конференція «Мова і міжкультурні комунікації» (Мінськ, 25–27 квітня 2007 р., форма участі – очна).
4. Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Українська література в контексті світової літератури» (Одеса, 18–19 травня 2007 р., форма участі – очна).
5. Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми філології та перекладознавства» (Хмельницький, 19–20 квітня 2007 р., заочна).
6. Всеукраїнські наукові конференції «Література та історія» (Запоріжжя, 9–10 жовтня 2008 р., 14–15 жовтня 2010 р., 18–19 жовтня 2012 р., 2–3 жовтня 2014 р., 6–7 жовтня 2016 р., форма участі – очна).
7. Всеукраїнські науково-практичні конференції «Україна і Німеччина: етнокультурні, лінгво-дидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи» (Кривий Ріг, 15 травня 2009 р., травень 2010 р., форма участі – очна).
8. Наукові конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та працівників відокремлених структурних підрозділів Національного транспортного університету (Київ, 2009–2016 рр., заочна).
9. Міжнародна науково-теоретична конференція «Мультилогос літератур світу» (Кривий Ріг, 7–8 травня 2010 р., форма участі – очна).

- 10.Круглий стіл «Культура фахового мовлення юриста» (Кривий Ріг, 28 квітня 2010 р., форма участі – очна).
- 11.Міжвузівські науково-практичні конференції «Євронаука» (Кривий Ріг, 23 квітня 2010 р., 15 квітня 2011 р., форма участі – очна).
- 12.Міжнародна наукова конференція «Максім Танк у диялогу славянських літаратур: традиції, навітарства, нацыянальная адметнасць» (Мінськ, 17–18 вересня 2012 р., форма участі – заочна).
- 13.Всеукраїнська наукова конференція «Слобожанщина: літературний вимір» (Луганськ, 24 лютого 2012 р.)
14. I Міжнародна теоретична конференція «Літератури світу: поетика, ментальність, духовність» (Кривий Ріг, 18–19 жовтня 2013 р., форма участі – очна).
- 15.Всеукраїнські науково-теоретичні конференції «Довженківські читання» «Олександр Довженко і українська культура: історія, традиції, сучасність» (Глухів, 25–26 вересня 2013 р., 23–24 жовтня 2014 р., 27–28 жовтня 2016 р., форма участі – заочна).
- 16.Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми філології та лінгвістики» (Будапешт, 31 жовтня 2014 р., форма участі – заочна).
- 17.Всеукраїнська наукова конференція «Запорозжя в гуманітарному дискурсі» (Запоріжжя, 8–9 жовтня 2015 р., форма участі – заочна).
- 18.Всеукраїнська наукова конференція «Людина. Суспільство. Держава» (Кривий Ріг, 28 жовтня 2016 р., форма участі – очна).
- 19.Міжнародна наукова конференція «Білоруська література в культурному просторі сучасного суспільства» (Мінськ, 3–4 березня 2016 р., форма участі – заочна).
- 20.Міжнародний науковий конгрес білоруської культури (Мінськ, 5–6 травня 2016 р., форма участі – заочна).